

ки Шӯрои Панҷсада ба мардум дар бораи ба конституция даровардани тағйирот хабар диҳад. Вале вакилон ба ӯ бо шиори «Нест бод ситамгар» ҷавоб гуфтанд. Баъди ин аскарон ба маҷлисгоҳ дохил шуданд. Вакилон аз тарс ба ҳар гӯшаю канои шаҳр гурехта пинҳон шуданд. То бегоҳии ҳамон рӯз тамоми вакилонро бо зӯрӣ дар маҷлисгоҳ ҷамъ карда, бо роҳи таҳдид маҷбур карданд, ки дар бораи пароканда кардани Директория қонун қабул намоянд ва ҳокимиятро ба се консул - Бонапарт, Роже ва Сийес бидиҳанд. Дар амал Бонапарт яққаю танҳо ба диктатураи ҳарбии мутлақ соҳиб шуд.

Табаддулоти наполеонии 9 ноябри соли 1799 дар таърихи Фаронса бо номи «18 брюмер» машҳур гаштааст.

Забт намудани мамлакатҳои Аврупо. Яке аз иштирокчиёни ғаёли ҷанги зидди Фаронса Русия буд. Ба лашкари Русия А.В. Суворов сарфармондеҳӣ мекард. Дар арафаи табаддулоти 18 брюмер дар байни давлатҳои иттиҳоди зиддифаронсаӣ муҳолифат ба вучуд омад ва дере нагузашта ин иттиҳод пароканда шуд. Барои ҳамин А.В. Суворов лашкари худро аз Итолиё бароварда, ба ҷониби Русия ҳаракат кард. Бонапарт бошад, аз ин лаҳзаи хуб истифода бурд. Ӯ ба тезӣ лашкар ҷамъ намуд. Баъд онро бо роҳҳои душвори кӯҳҳои Алп ба Итолиё бурд. Наполеон 14 июни соли 1800 дар муҳорибаи назди Маренго қӯшуни Австрияро торумор кард, Қӯшуни дигари Фаронса бо сардорин генерал Моро ба Бавария рафта, 3 ноябр дар он ҷо лашкари Австрияро пурра торумор намуд. Баъди ин воқеа ҳукумати Австрия маҷбур шуд, ки бо Фаронса созишномаи сулҳро ба имзо расонад. Наполеон Итолиёро ба лӯхтак табдил дод. Дар он ҷо ба ҷои Ҷумҳурии Тсизалпа Ҷумҳурии Итолиёӣ ба Фаронса тобеъбударо ташкил намуд.

Наполеон бо шоҳи Русия Павели I барои он забон як кардани шуд, ки дар он вақт дар байни Русия ва Англия муҳолифат ба амал омада буд. Ӯ нақшаи тақсимои Туркияро ба шоҳи Русия пешниҳод кард. Павели I барои аз Ҳиндустон пеш кардани англисҳо ба он ҷо дастан қалони казакҳоро равон кард. Вале он дар роҳ ба нокомӣ дучор шуд. Даре нагузашта Павели I бо Пруссия, Дания ва Шветсия созиш баста, муносибатҳои Русияро аз Англия канд. Вале 12 марти соли 1801 Павели I кушта шуд. Шоҳи нав Александри I муносибатҳои дипломатии Русияро бо Англия аз нав барқарор намуд. Чунин вазъият Наполеонро маҷбур сохт, ки моҳи октябри соли 1801 бо Русия шартномаи сулҳ ва созишномаи махфӣ ба имзо расонад. Ин созишнома ба мулкҳои олмонӣ, давлатҳои итолиёӣ ва қаламрави дигар дахл дошта, ба манфиатҳои Англия зарба мезад. Англия яққаю танҳо монда, маҷбур шуд, ки бо Фа-

59. Наполеон дар ихотаи маршалҳо ва генералҳои худ

ронса сулҳ бандад. Мувофиқи ин созишномаи сулҳ Наполеон ӯҳдадор шуд, ки вазъияти феълӣ марзии Аврупоро эътироф кунад.

Ҳарду тараф — Англия ва Фаронса аз шартҳои созишнома норозӣ буданд ва дере нагузашта ҷанги Фаронса муқобили Англия ва давлатҳои дигари Аврупо аз нав оғоз шуд. Фаронса рақибӣ асосии худ — Англияро дар ҷандин муқоробаҳо шикаст дод ва ба истилои Итолиёю Олмон шурӯъ намуд. Дар Фаронса бошад, муқобилони Наполеон рӯз то рӯз зиёд мешуданд. Хусусан, роҷаиён ба табаддулоти зидди Наполеон тайёри медиданд. Ӯ аз ин суїқасд бохабар шуда, роҳбарони онро қатл кард ва моҳи майи соли 1804 худро императори Фаронса эълон намуд. Баъди ҷанде вазифаи императории Фаронса ба Наполеон меросӣ эълон карда шуд.

Ҷанги Фаронса бо давлатҳои Аврупо соли 1805 аз нав оғоз ёфт. Ин даъфа муқобили он Англия, Русия, Австрия ва шоҳигарии ҳарду Ситилия ҷанг мекарданд. Онҳо мақсад доштанд, ки лашкари Фаронсаро аз Олмон, Итолиё, Швейсария ва Ҳоланд пеш карда, дар ин давлатҳо тартиботи пештараро аз нав барқарор кунанд. Вале Фаронса ҳанӯз ҳам аз ҷиҳати ҳарбӣ пурқувват буд. 20 декабри соли 1805 дар Улм лашкари австриягии генерал Макро муқосира намуда, торумор кард. Вале флоти Фаронса дар баҳр шикаст хӯрд. Онро флоти Англия бо сардории адмирал Нелсон дар димоғи Трафалгар торумор намуд. Худи Нелсон ҳалок гардид. Баъд аз ин Наполеон аз баҳри ҳучум ба Англия гузашт. Лекин аз мақсади торумор кардани қўшунҳои Австрия ва Русия даст

накашид, Пруссия мавқеи бетарафиро ишғол намуд. Аз ин ҳолат Наполеон истифода бурд. Ӯ ба корони Пруссия музофоти Ганноверро ваъда дода, лашкари худро ба Австрия даровард ва шаҳри Венаро ишғол кард.

Лашкари иттифоқчиён — Австрия ва Русия дар Чехия ба ҳамдигар ҳамроҳ шуданд, вале 2 декабри соли 1805 аз тарафи лашкари Наполеон торумор гардиданд. Баъди шикастхӯрӣ Австрия маҷбур шуд, ки дар шаҳри Братислава бо Фаронса сулҳ бандад. Акнун Наполеон дар амалиёти минбаъдаи худ дар Олмон ва Итолиё озод буд ва касе ба ӯ ҳалал намерасонд.

Бо ин ҷангҳои Фаронсаи наполеонӣ қатъ нагардиданд. Баъд аз он ки ӯ қўшунҳои Австрияро торумор кард, дигар Пруссияро ба назари эътибор намегирифт. Наполеон Ганноверро ба Фаронса баргардониданӣ буд. Пруссия аз хавфи истило шудан тарсида, бо Русия ва Англия иттифоқ баст. Соли 1806 ба ин иттифоқ Шветсия низ дохил шуд. Наполеон аз ин иттифоқи ҳарбӣ натарсида, бартариҳои худро нисбати давлатҳои Аврупо эҳсос намуд ва Англияро дар муҳосираи иқтисодӣ эълон кард. Ин иқдом даъвои ҳукмронии ҷаҳон шудани Наполеонро дошт. Он давлатҳое, ки бо Англия тичорат мекарданд, киштиҳои онҳо аз тарафи флоти Фаронса несту нобуд ва молашон талаву тороҷ карда мешуданд.

Баъди ишғоли Берлин Наполеон лашкари худро бар зидди Русия равон кард. Моҳҳои феврал - июни соли 1807 лашкари Рус дар якҷанд муҳорибаи пурра шикаст хурд. Шикасти лашкари ҳукумати Александри I-ро водор намуд, ки бо Фаронса дар бораи сулҳ гуфтушунидро оғоз кунад. 7 июли соли 1807 дар Тилзит ин созишнома ба имзо расид.

Баъди аз ҷанг баромадани Русия Наполеон ҷангҳои худро дар Аврупо идома дод ва онҳо то арафои ҳучум ба Русия қатъ нагардиданд.

24 июни соли 1812 Наполеон бо лашкари 640-ҳазорнафарои худ аз дарёи Неман гузашта, ба Русия ҳамла кард, вале ҷангро ба русҳо бохт (рафти ин ҷанг дар мавзӯи «Русия дар ҷоряки аввали асри XIX» инъикос гардидааст).

Ғалабаи русҳо бар фаронсавиҳо дар империяи бузурги Наполеон муборизаи миллию озодихохиро ба вучуд овард. Иттифоқчиён ҳам рӯҳбаланд шуданд. Империяи Наполеон барҳам мехӯрд. Аз ғарб ба пешвози лашкари аз Русия рондашудаи Фаронса артиши Пруссия баромад. Иттифоқчиёни дигари Русия ҳам ба муборизаи зидди Фаронсаи наполеонӣ шурӯъ карданд. Онҳо дар наздикии шаҳри Лейпсиги Олмон бо лашкари боқимондаи Бонапарт вохӯрданд ва дар ин ҷо муҳорибаи калоне доир гардид.

Ин мухориба 16-19 октябри соли 1813 ба вукӯъ омад, ки он дар таърих «Мухорибаи халқҳо» ном гирифтааст. Дар ин мухориба лашкари Наполеон пурра торумор гардид. Худи Наполеон бо дастаи начандон калоне гурехта ба Париж омад. Дар Париж ӯ ба саволи «Канӣ, лашкари ту?» ҷавоб дод, ки «Лашкар нест!».

31 марти соли 1814 лашкари иттифоқчиён ба Париж ворид шуд. Наполеон аз тоҷу тахт даст кашид. Бо талаби иттифоқ-

60. Наполеон баъди аз ҳокимият маҳрум шудан

61. Лейпсиг. Мухорибаи халқҳо

чиён дар Фаронса ҳокимияти Бурбонҳо аз нав барқарор карда шуд. Баъд аз ин бо корони Фаронса Людовики XVIII созишномаи сулҳи Париж ба имзо расонида шуд. Мувофиқи он ғайр аз Нитса, қисми Савойя ва якчанд калъаҳои сарҳадие, ки Наполеон забт карда буд, баргардонида шуд, Фаронса ба сарҳадҳои давлатии соли 1792-и худ баргашт.

Конгресси Вена. Тирамоҳи соли 1814 216 нафар вакилони мамлакатҳои Аврупо дар Конгресси байналхалқии Вена ҷамъ омаданд, ки масоили ҷанг ва сулҳро дар ин қитъа ҳал намоянд. Дар он шоҳи Русия Александри I, канслери Австрия Меттерних, вазир-президенти Пруссия Гарденберг ва вазири корҳои хориҷаи Фаронса Талейран иштирок карданд.

Ҳалли асосии ҳамаи масъалаҳо дар дасти ҳайати вакилони Русия, Англия ва Австрия буданд. Мақсади асосии иштирокчиёни Конгресси Вена аз нав барқарор кардани сулолаҳои пештараи королҳо ва ҳокимияти дворянҳо, ба манфиати голибон тақсим кардани Аврупо ва мубориза ба муқобили ҳаракатҳои нави инқилобӣ буд. Мамлакатҳои голиб дар қарорҳои худ манфиати халқҳоро ба инобат намегирифтанд.

Мувофиқи қарорҳои Конгресси Вена ҷазираи Малта, ҷазираи Сейлон ва мустамликаи Кап дар Африқои Ҷанубӣ ба Англия гузаштанд. Фаронса дар забткунии мустамлика ҳамчун рақиб асосии Англия суёт шуд. Ин муваффақияти асосии Англия буд. Русия шоҳии Лахистонро соҳиб шуд.

62. Конгресси Вена

То ин вақт дар Олмон дахҳо давлатҳои хурду калон мавҷуд буданд. Қисме аз онҳо ба давлатҳои калонтари немисӣ муттаҳид гардиданд ва бо ҳамин иттифоқи давлатҳои Олмон ба вуҷуд омад. Вале он хеле суст буд. Вилоятҳои нисбатан бойи Рейн ва Вестфалияро Пруссия тобеи худ кард. Вай заминҳои гарбии Лахистонро низ гасб намуд.

Заминҳои Австрия аз ҳисоби мулкҳои шимолии Итолиё низ васеъ шуданд. Ҳокимияти сулолаи ҳукмрони аввала дар Пемонт аз нав барқарор гардид. Белгия бошад, бо Ҳоланд ҳамроҳ карда шуд. Дар харитаи сиёсии Аврупо тағйиротҳои дигар низ ба амал омаданд. Конгресс Фаронсаро ба сарҳадҳои аввалааш баргардонид.

Ба зимаи Фаронса 700 миллион франк товони ҷанг бор карда шуд. Барои эҳтиёт қарор дода шуд, ки муваққатан, то адо кардани товони ҷанг лашкари иттифоқчиён дар шимоли Фаронса нигоҳ дошта шавад.

Шоҳи Русия таклиф пешниҳод намуд, ки барои пешгирӣ кардани ҳаракатҳои инқилобӣ ва ҳифзи мутлақияти мамлакатҳои Аврупо бо номи «Иттифоқи Муқаддас» иттифоқи ҳарбию сиёсӣ ташкил карда шавад. Дар ҳамин конгресс ба ҳуҷҷати ин иттифок намояндагони Русия, Австрия, Пруссия ва давлатҳои дигари иштироқчиин он имзо гузоштанд. Англия ба «Иттифоқи Муқаддас» дохил нашуда бошад ҳам, онро дастгирӣ мекард. Ормонҳои ин иттифок аллақай солҳои 20-уми асри XIX дар Неополитан, Пемонт ва Испониё истифода бурда шуданд. Вай мутлақияти ин давлатҳои феодалиро аз инқилоб муҳофизат намуд. Роҳбари «Иттифоқи Муқаддас» дар амал Русия ба ҳисоб мерафт. Он баъди галаба бар Фаронса ба жандарми Аврупо табдил ёфта буд.

Фаронса, ки дар давраи ҳукмронии Бонапарт Наполеон дар ҷангҳои сершумор бар давлатҳои пурзӯри Аврупо галаба ба даст оварда, империяи калонро ташкил карда буд, оқибат шикаст хурд. Дар натиҷа дар Фаронса ва мамлакатҳои истилошуда мутлақият аз нав барқарор карда шуд.

Дар ин давра инқилобҳои буржуазие, ки дар як қатор давлатҳои Аврупо пухта расида буданд, муваққатан таназзул карданд.

Ҳуҷҷатҳо

1. Таркиби сенатус-консулт аз 28 флореали XII сол (18 майи соли 1804)

Моддаи 1. Идоракунии ҷумҳурӣ ба император супорида мешавад, ки ӯ мансаби императори фаронсавихоро қабул мекунад.

Адолати судиро аз номи император шахсонӣ мансабдоре, ки онҳоро ӯ таъин мекунад, ба ҷо меорад.

Моддаи 2. Наполеон Бонапарт, консули якуми мазкури ҷумҳурӣ, императори фаронсавиҳо мебошад.

Моддаи 3. Мансаби императорӣ меросӣ буда, он ба меросхӯри хунӣ ва аз ҳама калони насли мардонаи Наполеон Бонапарт тааллуқ дорад.

2. Мактуби Александри I ба модараш Мария Фёдоровна (сентябри соли 1808)

...Тилзит чораи дамгирии муваққатие мебошад. Он барои як дам нафасросткунии озод имконият медиҳад, то ки дар вақти пурқиммат мо воситаҳо ва қувваҳоямонро афзун намоем... Барои ин мо бояд ба таври ниҳоят махфӣ тайёри бинем ва дар бораи силоҳ ва тайёриамон ба мардум доду фиғон набардорем, ба муқобили он касе, ки боварӣ надорем, сухан нагуем...

3. Баъд аз муҳорибаи Ватерлоо аз ҳокимият даст кашидани Наполеон (эълomia ба мардуми Фаронса (22 июни соли 1815))

Фаронсавиҳо! Барои ҳифзи истиқлолияти миллии ҷангро оғоз намуда, мехостам, ки тамоми қувваю воситаҳоро барои баланд бардоштани обрӯи миллат истифода барам. Ман асос доштам ба галаба бовар кунам, бинобар ин ба эътирозномаҳои ҳукуматҳо, ки ба номи ман равон карда мешуданд, аҳамият намедодам.

Аз афташ вазъият тағйир ёфтааст. Ман худро қурбони бадхоҳони Фаронса мекунам. Оё онҳо самимианд, ки дар бораи душмани шахсии ман будани худ изҳор мекунанд!

Ҳаёти сиёсии ман ба охир расид ва ман писарамро ҳамчун Наполеони II императори фаронсавиҳо эълон мекунам.

Вазирони ҳозира муваққатан шӯрои давлатӣ ташкил медиҳанд. Ғамхорӣ дар ҳаққи писарам маро водор месозад пешниҳод намоям, ки ин шӯро бе таъхир бо тартиби қонунӣ мансаби регентиро таъсис намояд. Барои наҷоти ҷамъият ва нигоҳдории истиқлолияти миллии муттаҳид шавед.

Савол ва супоришҳо: 1. Наполеон сиёсати хориҷии Фаронсаро ба кадом самт равона кард? 2. Конститутсияи наво, ки онро термидорчиён қабул карданд, аз конститутсияи пештара чӣ фарқ дошт? 3. Моҳияти Директорияро фаҳмонед. 4. Директория мамлакатро чӣ тавр идора мекард? 5. Наполеон роялчиёноро чӣ тавр пахш кард? 6. Бо кадом роҳ Наполеон императори Фаронса шуд? 7. Дар бораи ҷангҳои истилогаронаи Наполеон дар солҳои 1799-1807 нақл кунед. 8. Наполеон дар Русия чӣ тавр шикаст хӯрд? 9. Конгресси байналхалқии Вена харитаи сиёсии Аврупоро чӣ тавр тағйир дод? Дар он кӣҳо иштирок карданд? 10. Тақдири Наполеон чӣ хел ҳал шуд? 11. Наполеон дар Фаронса кай аз ҳокимияти императорӣ даст кашид? 12. Бо кадом мақсад ҳокимони мутлақи Аврупо «Иттифоқи Муқаддас»-ро ташкил доданд? 13. Мақсади асосии Конгресси байналхалқии Вена аз чӣ иборат буд? Оё он ба мақсади худ расид? 14. Кадом давлат жандарми Аврупо шуд? 15. Дар бораи шахсияти Наполеон Бонапарт хулоса бароред. 16. Аз ҳуҷҷатҳои мавзӯ чӣ фаҳмидед?

§13-14. РУСИЯ ДАР АҲДИ ПЁТРИ I

Ақибмони Русия. Русия дар асри XVII назар ба Англия ва баъзе мамлакатҳои дигари Аврупо ақиб монда буд. Русия дар як вақт Аврупоро аз истилои муғулҳо наҷот дода, худ зиёда аз 200 сол дар зери зулми хонҳои Муғул монд. Ба мардум зарур буд, ки шахру деҳоти аз дасти муғулҳо ба хок яксоншударо барқарор ва касбу ҳунарро аз нав эҳё ва ривочу раванг диҳанд.

Русия ҳамчун мамлакатҳои дигар парокандагии феодалиро аз сар гузаронида, бо мушкилиҳои зиёде аз нав муттаҳид гардид.

Дар аввали асри XVII таҷовузкорони хориҷӣ ба Русия дохил шуда, зиёда аз даҳ сол онро талаву тороҷ намуданд. Барои аз нав барқарор намудани Русия вақти дуру дароз лозим буд.

Ақибмони Русия сабабҳои дигар ҳам дошт. Русия бандарҳои баҳрии қулай ва флот, саноати тараққикарда ва лашкари хуб мусаллаҳу таълимгирифта на дошт. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда дар Русия барои тараққиёти иқтисодию ҷарбӣ заминаю захираҳои қалон мавҷуд буданд.

Дар ин давра чанде аз мамлакатҳои пуриқтидори Аврупои Ғарбӣ ба забти мустамликаҳо шурӯъ карда буданд. Дар чунин вазъият эҳтимолияти ба мустамлика табдил додани Русия аз тарафи давлатҳои Аврупои Ғарбӣ ба миён омад.

Русия мамлақати феодалӣ – крепостной буда, дар иқтисодиёти он бо мушкилиҳои зиёде муносибатҳои сармоядорӣ тавлид меёфтанд. Барои тараққиёти онҳо дар мамлакат ханӯз шароити зарурӣ муҳайё набуд.

Ба сари ҳокимият омадани Пётри I. Пётри I (солҳои ҳукмронӣ 1682-1725) дар синни 12-солагӣ подшоҳ эълон карда шуд. Вале бо сабаби хурдсол будан ба ҷои ӯ мамлақатро апааш София идора ме-

63. Пётри I

64. София

кард. София шахси бахилу кӯхнапараст буд. Аз ин рӯ, ба наво-варихое, ки ба ҳаёти мамлакат дохил мегардиданд, зид мебаромад.

Аз байн чандин сол гузашт. София ҳамон Русияро аз номи Пётри I идора мекард. Пётри I соли 1689 вақте ки ба синни 19 қадам гузошт, хост, ки тахту тоҷи подшоҳии Русияро ба даст дарорад. София ба ин роҳ доданӣ набуд. Ба Пётри I лозим омад, ки ба тарафдорони худ така карда, Софиаро маҷбур кунад, ки ба истеъфо равад. Подшоҳи ҷавон фармон медиҳад, ки мӯйи сари Софиаро тарошида, уро ба дайр фиристонанд.

Дар назди Пётри I вазифаҳои хеле вазнину масъулиятнок меистоданд. Тамоми соҳаҳои ҳаёти мамлакат дигаргуниҳои куллиро талаб мекарданд, то ки Русия аз давлати ақибмондан феодали ба яке аз мамлакатҳои пуриқтидори Аврупо табдил ёбад.

Русия ба соҳилҳои баҳри Эҳтиёҷи зиёд дошта, бе ташкили тиҷорати баҳри тараққи карда наметавонист. Ҳамаи давлатҳои мутараққии Аврупои Ғарбӣ аз қадим дорони бандарҳои қулай ва (ба ёд оред Юнон, Рим, Фаронса, Ҳоланд, Испониё, Англия ва ғайра) флоти пурқуввати ҳарбию тиҷоратӣ буданд. Тавассути он ба хориҷа мол мебароварданду ба мамлақати худ мол меоварданд. Флот яке аз воситаҳои бозғимоди муҳофизати мамлакат ва лашкаркашиҳо алайҳи мамлақатҳои дигар низ буд. Русия фақат соҳилҳои аврупоии баҳри Сафедро дар ихтиёри худ дошт. Он дар як сол 6-7 моҳ ях карда, баста мешуд. Бе соҳилҳои баҳри (Балтикаю Сафед) Русия қоматашро рост карда наметавонист.

Ба Пётри I лозим омад, ки аввал таҷрибаи давлатдорони мамлақатҳои пешқадами Аврупои Ғарбро омӯзад. Ӯ ба касбу ҳунар, киштисозӣ, силоҳсозӣ, маърифат ва ғайра диққати калон медод. Дар ин кор зиракӣ, зехни баланд, ғайрат ва ҷуръат ба ӯ ёвар буданд.

Соли 1697 гурӯҳи калони сафирони Рус ба мамолики Аврупо раҳсипор шуданд. Дар байни онҳо Пётри I чун «стӯпчин полки Преображенский» бо ному насаби «Петр Михайлов» низ буд. Баробари ҳалли масъалаҳои зиёд ӯ мехост, ки дар Аврупо бар зидди Туркия иттифоқчи ёбад. Пётри I дар Ҳоланд, Белгия ва Англия бисёр касбу ҳунарҳо, аз он ҷумла санъати киштисозӣ, аслиҳасозӣ ва ғайраро омӯхт. Дар ин хусус имтиҳон ҳам супорида, ҳуҷҷати расмӣ гирифт. Ғайр аз ин ба Пётри I муяссар шуд, ки Дания ва Лахистонро дар муборизаи оянда бар зидди Туркия ба тарафи Русия кашад.

Пётри I фоидаи сафари Аврупоро дарк карда, хост, ки дар он ҷо чанд муддати дигар бимонад. Вале аз сабаби шӯриши стрелетсҳо маҷбур шуд, ки зуд ба ватан баргардад. Ӯ ба стрелетсҳо ҷазои сахт дод.

Баъди ба Русия баргаштан Пётри I ба азнавсозии мамлакат камар баст. Дар баробари ин Пётри I барои ба даст даровардани бахрҳои Балтика ва Сиёҳ ба ҷанги зидди Шветсияю Туркия тайёри медид.

Ҷанги Шимолӣ. Дар давраҳои қадим як қисми заминҳои назди баҳри Балтика ба Новгороди Рус тааллуқ дошт. Вале баъдтар аксари онҳоро Ордени Ливон ва шведҳо забт карданд. Иван Грозний ба муқобили Шветсия 25 сол ҷанг кард, вале ба ӯ муяссар нашуд, ки заминҳои назди Балтика ва худи баҳри Балтикаро ба даст дарорад. Баръакс, мавқеи Шветсия дар Балтика боз ҳам мустаҳкамтар гардид ва он ҳатто ниёт дошт, ки Новгород, Псков ва Архангелскро ҳам забт кунад. Чунин вазъият аз Пётри I талаб мекард, ки дар шимоли мамлакат хеле бо қатъият амал кунад.

Пётри I ба муқобили Шветсия бо Саксония, Лаҳистон ва Дания иттифоқ баст ва тирамоҳи соли 1700 бар зидди Шветсия ҷанг эълон кард, ки он 21 сол (то соли 1721) давом карда номи «Ҷанги Шимолӣ»-ро гирифт.

Дар муқоробае, ки охириҳои тирамоҳи соли 1700 байни лашкари Русия ва Шветсия дар наздикии қалъаи Нарва ба амал омад, лашкари русҳо саҳт шикаст хурд. Лашкари Шветсия дар зери роҳбарии қароли ҷавон Карл XII, ки нағз мусаллаҳ ва таълим гирифта буд, бар қушуни Русҳо бо осонӣ дастболо шуд. Лаш-

65. Пётри I рафти бунёди шаҳри Петербургро назорат мекунад

кари Рус нағз мусаллах набуд ва таҷрибаи кофии ҷангӣ ҳам на-
дошт. Як қисми сарбозони лашкари Русҳо аҷнабӣ буданд ва дар
вакти муҳориба ба тарафи душман гузаштанд. Шикасти назди
Нарва ба русҳо ва хусусан ба Пётри I сабақи калон дод. Ӯ барои
хуб мусаллах кардан ва таълим додани лашкар шурӯъ кард.

Карли XII гумон дошт, ки лашкари Пётри I бо ҳамин шикаст
хурд. Бинобар ин бо лашкараш ба Лаҳистон дохил мешавад. Пётри
I аз чунин мавриди мусонд истифода бурда, лашкари нав ҷамъ
кард. Ба лашкар афсарони таҷрибанок таълим медоданд.
Корхонаҳо (мануфактураҳо) ва заводҳои киштисозӣ сохта шуданд.
Вале фулузот намерасид. Пётри I фармон дод, ки зангӯлаҳои
калӣсоҳо ва дайрҳои худро, аз онҳо тӯп созанд. Тӯпсозҳо аз
зангӯлаҳо қариб 300 тӯпи нав сохтанд. Тирамоҳи соли 1702
лашкари Рус дар сарғаҳи дарёи Нева қалъаи мустақамро ишғол
намуда, шаҳри пирузии нахустинро ҷашид. Дар он ҷо шаҳри
Орешк воқеъ буд, ки он ба сарзамини Новгород тааллуқ дошт.
Пётри I баъди ишғоли он чунин гуфта буд: «Ин чормағзак аҷаб
мустақам буд. Лекин худро шукр, ки онро шикастем». Баъд онро
Петр Шлисселбург (шаҳр-қалъа) номид. Ҳоло бошад, ин шаҳр
Петрокрепост, яъне Қалъаи Пётр ном дорад.

Дар соҳили ҷанубии баҳри Балтика бандари баҳрӣ бунёд
кардан лозим омад. Пётри I ба бинокорон супориш дод, ки дар
ҷазираи Заяҷии наздикии соҳили рости дарёи Нева таҳкурсии
қалъаи Петропавловскро гузоранд. Ӯ ният дошт, ки дар наздикии
он бандари баҳрӣ бунёд мекунад. Ин шаҳр соли 1703 тавлид ёфта,
ба худ номи Петербург ва баъдтар Санкт-Петербург (шаҳри Пётри
Валӣ)-ро гирифт. Вай дар оянда яке аз шаҳрҳои ободу зебо ва
пойтахти нави Русия гардид.

Муҳорибаи Полтава. Соли 1708 Ҷанги Шимолӣ аз нав авҷ
гирифт. Амалӣҳои он аввал дар Белоруссия ва баъд дар Украина
гузаштанд. Карли XII бо гетмани Украина Мазеппа пинҳонӣ забон
як кард. Моҳи сентябри соли 1708 дар наздикии деҳаи Лесная
Белоруссия лашкари Русия дастаи пурзӯри лашкари шведҳои
торумор кард. Дар ин муҳориба русҳо 7 ҳазор аробаи пур аз бори
ҷангию ҳӯроквории шведҳои ганимат гирифтанд. Торумори
пурраи шведҳо наздик мешуд. Пётри I ғалабаи русҳо дар муҳо-
рибаи назди Лесная «модари муҳорибаи Полтава» номид.

Пётри I шахсан дар тартиб додан ва амалӣ кардани нақшаи
муҳорибаи Полтава иштирок кард. Бо фармони ӯ лашкарро дар
ҷойҳои зарурӣ ҷо ба ҷо карданд. Истехкомҳои ҷоратарафани заминӣ
- редуторҳо сохтанд. Хуллас, русҳо ба муҳорибаи дар пеш истода
ҳаматарафа тайёрӣ دیدанд.

Пагоҳии 27 июни соли 1709 муҳорибаи Полтава оғоз ёфт. Ойро шведҳо сар карданд. Аскарони Рус дар ибтидо ақиб ништа, дар паси редуто пинҳон шуданд. Карли XII гумон кард, ки русҳо ақибнишинӣ карда истодаанд. Шведҳо лашкари русҳоро ба таъқиб сар карданд. Вале баъд аз он ки онҳо ба редуто наздик шуданд, аскарони Рус ба сари лашкари шведҳо борони тирро рехтанд. Шведҳо бетартибона ба сӯи ҷангал гурехтанд.

Дар ҷандин ҳуҷуми ин муҳориба Карли XII дастболо шуд. Вале оқибат русҳо ғалаба ба даст дароварданд. Дар ин муҳориба шведҳо зиёда аз 9 ҳазор аскарро афсари худро талаф дода, қариб 3 ҳазор нафарашон асир афтоданд. Русҳо 1345 нафар афсарро аскарро худро талаф дода, 3300 нафар захм бардоштанд.

Шведҳо рӯ ба гурез ниҳоданд. Ҳангоми аз дарёи Днепр гузаштан қариб 16 ҳазор нафари онҳо асир афтоданд. Ҳамин тарик, дар муҳорибаҳои хушкӣ шведҳо пурра шикаст хӯрданд.

Ғалабаи флоти Рус. Тобистони соли 1714 флоти Рус дар наздикии димоғи Гангут, ки дар нимҷазираи Ханкои Финландия воқеъ гардидааст, ба флоти шведҳо рӯ ба рӯ шуд. Пётри I қарор дод, ки душманро бо роҳи фиреб мағлуб кунад. Дар ҷои танги нимҷазира ба сохтани кӯпруки ғӯлаҷубӣ шурӯъ кард. Шведҳо гумон

66. Муҳорибаи Полтава. Таслимшавии шведҳо.

карданд, ки Пётри I тавассути он киштихоро ба соҳили нимчазира фуруварданист. Карли XII як қисми флоташиро ба он ҷо равон кард. Ин иқдом дар самти асосии муҳориба қувваи шведҳоро суст кард. Бо ҳамин русҳо бар шведҳо бартарӣ пайдо намуданд. Дар натиҷа дар Гангут флоти русҳо бар флоти шведҳо ғалабаи калон ба даст овард.

Флоти русҳо дар ҷазираи Гренгам низ бар флоти шведҳо ғалабаи катъӣ ба даст овард. Соли 1721 дар шаҳрчаи Ништадти Финландия байни Русия ва Шветсия созишномаи сулҳ ба имзо расонида шуд. Мувофиқи он Русия заминҳои Латвия, Эстония, соҳилҳои дар назди Петербург будаи халиҷи Фин ва як қисми Корелияро ба даст даровард. Бандарҳои Рига ва Ревел (Таллин) ҳам ба Русия гузаштанд.

Русия ба мақсади деринаи худ расид. Дар шимол соҳиби роҳи баҳрӣ шуд. Ин бошад, мавқеи байналхалқии Русияро пурзӯр кард.

Пётри I ғалабаашро бар Шветсия дар пойтахти нави Русия – шаҳри Петербург ботантана қайд кард. Ӯ Русияро империя ва худаширо император эълон кард.

Ислоҳоти давлатии Пётри I. Пеш аз ҳукмронии Пётри I Русия лашқари доимӣ надошт. Вақте ки ягон давлат ба Русия ҳучум мекард, баъд лашқар гун карда мешуд. Пётри I лашқари доимӣ ташкил намуд. Қўшуни стрелетҳо дар баробари хизмати ҳарбӣ ба корҳои қосибӣ ва тиҷорат низ машғул буд. Дар шароити нав чунин лашқар ба ғалаба қодир набуд. Пётри I полкҳои Преображенский ва Семёновскийро ташкил кард. Хизмат дар ин полкҳо қори пуршараф ҳисобида мешуд. Шумораи умумии лашқари Русияро (бо ҳамроҳии казакҳо) Пётри I то ба 300 ҳазор нафар расонид.

Пётри I дар он давра флоти пурзӯре ташкил кард. Он аз 439 киштии белдор, 207 киштии бодбондор, 80 киштии калони ҳарбии бо ғўлҳои пуриқтидор мусаллаҳ ва фрегатҳо (киштиҳои ҳарбии сабуки тезгард) иборат буд. Дар флоти Рус он вақт то 28 ҳазор нафар баҳрнавардон хизмат мекарданд.

Тарзи идоракунии давлатӣ ба талаботи замон ҷавоб дода наметавонист. Пётри I **Думан бояриро**, ки он ҳеч самарае надошт, пароканда карда, ба ҷои он **Сенатро** иборат аз 9 нафар ташкил намуд. Ба зимаи Сенат қорҳои давлатӣ супорида шуданд. Масалан, вақте ки Пётри I ба ҷанг ва ё ба ҷои дигар мерафт, тамоми ваколатҳои ӯро Сенат иҷро мекард.

Аз давраи Ивани IV сар карда муассисаҳои марказии давлатиро «приказҳо» меномиданд. Ба ҷои онҳо Пётри I «коллегия-

хоро» ташкил кард. Вазифаҳои ҳар як коллегия возеху равшан муайян карда шуда буданд. Масалан, ба корҳои мудофиаи мамлакат ва корҳои хориҷӣ се коллегия роҳбарӣ мекард: коллегияи корҳои хориҷӣ, коллегияи ҳарбӣ ва коллегияи баҳрӣ. Се коллегияи дигар мутасадди молияи давлатӣ буданд: камерколлегия ба даромад роҳбарӣ мекард, статколлегия ҳисобу китоби ҳама хароҷотҳоро ба ӯҳда гирифта буд, коллегияи тартибот ба даромаду хароҷот назорат менамуд.

Як коллегия ба корҳои судӣ машғул буд. Коллегияи мулкӣ (вотчинагӣ) ба меросӣ будани замин назорат мекард.

Пётри I аз ҳисоби рӯҳониёни олимартаба коллегияи Синоди Муқаддасро ташкил дод, ки он бо корҳои динӣ ва калисо роҳбарӣ мекард.

Пётри I ба номи «Чадвали рӯтбаҳо» қонуни махсусе баровард. Онҳое, ки дар лашкар хизмат мекарданд, бояд 14 зинаи хизмати ҳарбиро тай менамуданд - аз рӯйхатгирандагони коллечҳо сар карда то фелдмаршалу генерал-адмиралҳо. Ин чадвал сифати лашкари Русияро хеле хуб кард. Низомиён акнун барои соҳиб шудан ба рутбаи навбатии ҳарбӣ бояд хуб хизмат мекарданд ва маҳорати зарурии ҳарбӣ нишон медоданд.

Дар Русияи давраи Пётри I шумораи амалдорони ҳарбӣ хеле зиёд шуд. Мақсади он мустаҳкам кардани дастгоҳи давлатӣ буд. Ҳокимияти олии давлатӣ дар дасти император ва дворянҳо буд. Дар чоряки аввали асри XVIII дар Русия мутлақият пурра барқарор гардид.

Тараққиёти фарҳанги Русия дар аҳди Пётри I. Русияро бе рушди фарҳанг дар қатори мамлакатҳои пешқадами Аврупо тасаввур намудан мушкил буд. Инро Пётри I ба хубӣ дарк мекард. Аз ин рӯ, дар ин ҷода Пётри I заҳмати зиёде ба харҷ дод. Ӯ дар Москва мактаби олии баҳрӣ кушод. Дар он ҷо устодон ба донишҷӯён аз фанҳои риёзӣ, хандаса ва фанҳои дигар таълим медоданд. Баъдтар онро ба шаҳри Петербург кӯчонида, ба академияи ҳарбӣ табдил дод. 42 мактаби «рақамӣ» кушода шуд. Дар Москва мактабҳои махсуси тиббӣ низ таъсис ёфтанд. Аз ҳисоби давлат ҷавонони болаёқат барои идомаи таҳсил ба давлатҳои хориҷӣ фиристониданида мешуданд.

Пётри I таълимро дар мактабҳо барои дворянҳо ҳатмӣ эълон кард. Ӯ ҳатто барои ҷавондворянҳо чунин қонидаро чорӣ намуд: «Риёзиро намедонӣ – ҳақ надорӣ зан гирӣ».

Барои мактабҳо ва умуман барои мардум китобҳои зиёде лозим буданд. Аз ин сабаб дар Москва ва Петербург матбааҳои

нав сохта шуданд. Аз охири асри XVII то соли 1725 дар Русия кариб 600 номгӯй китобҳои гуногун чоп шуданд.

Соли 1700 Пётри I солшумории аврупоиро дар Русия ҷорӣ намуд. Акнун солшуморӣ дар ӯ чӣ аз соли таваллуди Исо оғоз гардид. Бо фармони император бори аввал дар Русия осорхона - кунсткамера ташкил карда шуд, ки дар он ҷо ашёҳои ноҳад ба намоиш гузошта мешуданд.

Соли 1724 Пётри I ба фармоне имзо гузошт, ки мувофиқи он бояд дар Русия Академияи илмҳо ташкил карда мешуд. Ин фармон баъд аз вафоти ӯ иҷро гардид.

Баромадани рӯзномаи аввалин дар Русия («Ведомостҳо...», 2 январи соли 1703), нахустин театри оммавӣ (соли 1702 дар Майдони Сурхи ш. Москва), ҷорӣ намудани сару либос ва расму оинҳои аврупоӣ ва дигар навгонҳои маданият дар ҳаёти Русия дар ҷорӣ аввали асри XVIII бо номи Пётри I зич алоқаманд аст.

Дар солҳои ҳукмронии Пётри I Русия аз ҷиҳати пешрафти иқтисодию ҳарбӣ ва фарҳангӣ ба як қатор мамлакатҳои пешқадами Аврупо наздик шуд. Вале мисли пештара тараққиёти сармоядорӣ дар ин ҷо суст ба назар мерасид. Ба он сохти крепостной, ки дар мамлакат зиёда аз 220 сол боз давом мекард, монё мешуд.

Ҳуҷҷат

Муайян карда шуд, бигзор, дар вақтҳои гоҳии ман (Пётри I) барои идоракунии давлат дар ҳаёти ҷаноби граф Мусин - Пушкин, ҷаноби Стрешнев, ҷаноби княз Пётр Галитсин, ҷаноби княз Михайла Долгоруков, ҷаноби Племянников, ҷаноби Григорий Балконский, ҷаноби Самарин, ҷаноби Василий Апухтин, ҷаноби Мелников, обер-секретари Сенат Анисим Шукин Сенат ташкил карда шаванд.

(Аз китоби «Хрестоматия по истории СССР», М.: Просвещение, 1967, сах. 244-245).

Савол ва супоришҳо: 1. Аз чӣ сабаб Русия аз мамлакатҳои Аврупоӣ Ҳарбӣ, махсусан аз Англия ва Ҳоланд ақиб мемонд? 2. Зарурати ҳарчӣ тезтар ба тағйиротҳои иқтисодию иҷтимоӣ рӯ овардани Русия дар чӣ буд? 3. Пётри I чӣ тавр ба тахти подшоҳии Русия соҳиб шуд? 4. Пётри I бо кадом мақсад ба хориҷа сафар кард? 5. Чаро Ҷанги Шимолӣ сар зад? 6. Сабаби дар Нарва шикаст худани лашкари Рус дар чӣ буд? 7. Пётри I барои ғалаба бар шведҳо чӣ корхоро ба сомон расонид? 8. Шаҳри Санкт-Петербург кай бино ёфт ва он барои Русия чӣ аҳамият дошт? 9. Русҳо ба муҳорибаи Полтава чӣ тавр тайёрӣ دیدанд? 10. Дар бораи рафти муҳорибаи Полтава ва натиҷаи он нақл кунед. 11. Дар баҳр флоти Рус ба кадом муваффақиятҳои ноил гардид? 12. Ғалаба бар Шветсия ба Русҳо чӣ фоида овард? 13. Ислоҳоти Пётри I барои Русия чӣ аҳамият дошт? 14. Дар пешравии маданияти Русия Пётри I чӣ хизматҳо кардааст? 15. Фикри худро дар бораи Русияи замони Пётри I баён намоед. 16. Дар бораи шахсияти Пётри I чӣ гуфта метавонед?

§15-17. РУСИЯ ДАР ЧОРЯКИ АВВАЛИ АСРИ XIX

Снибати дохилии мутлакияти подшоҳӣ. Дар ибтидои асри XIX дар натиҷаи муборизаи гурӯҳҳои дворянӣ дар Русия табаддулотӣ дарборӣ ба амал омад.

Дар арафаи шаби 12 марти соли 1801 гурӯҳи сӯиқасдчиён, сосан афсарони горди императорӣ ва як қисми дарбориён, дохили аср гардида, шоҳи Русия Павели I-ро дар хонааш ба катл расоиданд. Ба тахти подшоҳӣ писари ӯ Александри I (1801-1825) нишаст.

Александри I монанди пешгузаштагонӣ худ ҳокими мутлақ, қонибдори сохти крепостной, ифодакунанда ва дифогари манфидатҳои дворянҳо буд. Вай чун дастнишондаи гурӯҳи сӯиқасдчиён аз аввал нисбати салтанати падар бо усулҳои хеле нозук ва эҳтиёткорӣ амал мекард. Бо мақсади ба тарафи худ кашидани доираи васеи дворянҳо вай ваъда дод, ки «бо қонун ва таъби дили» Екатеринаи II, ки дар байни дворянҳо обрӯи ниҳоят баланд дошт, ҳукмронӣ хоҳад кард. Александри I қонибдорони Павелро аз дарбор пеш кард. Дворянҳои дар замони ҳукмронии Павели I аз дарбор рондашударо авф карда, қисмашонро ба дарбор баргардонид. Омаду рафти хориҷиёниро ба Русия осон ва сензураро сабук кард.

Ин тадбирҳо ҳарчанд ба асоси сохти мутлакияти подшоҳӣ дахле надошта бошанд ҳам, вале гамхории подшоҳи нав - Александри I-ро нисбати тобеонаш нишон меод.

Аз ибтидои асри XIX масъалаи ҳуқуқи крепостной ҷиддӣ гардид, зеро норозигии деҳқонон аз мутлакияти подшоҳӣ рӯз аз рӯз авҷ мегирифт. Фурӯхтани деҳқонон, ки хеле маъмул ва ба ҳукми анъана даромада буд, одамони пешқадами замонро ба ғазаб меовард. Ҳатто кӯдаконро аз оилаҳояшон ҷудо карда мефурӯхтанд. Вале ҳукумат ба ҷои он, ки сохти крепостноиро бекор кунад, танҳо бо манъ қардани эълони фурӯши деҳқонон дар рӯзномаҳо маҳдуд мегардид. Дворянҳо илочи берун аз ин қонун амал қарданро ба осонӣ ёфтанд: минбаъд матбуот дар бораи «ба киро» додани деҳқонон хабар меод, ки ин маъноӣ фурӯхтани крепостнойҳоро дошт.

Соли 1808 Александри I дар бораи «Ғаллақорони озод» қонун баровард, ки мувофиқи он помещикон ҳақ доштанд деҳқонони крепостнойро танҳо ё ки аҳли деҳаро бо заминҳояшон ба ивази пардохти пул озод кунанд. Дар тамоми давраи ҳукмронии Александри I камтар аз як ғоизи деҳқонони крепостной озод карда шуданд. Сарфи назар аз ин фармони шоҳ аҳамияти калон дошт: ҳукумат имконияти аз ғуломии крепостной озод шудани деҳқононро расман эътироф намуд, шартҳои ин озодӣ ва ҳуқуқҳои

табакаи нави аҳолий – «галлакорони озод»-ро ба доираи конун даровард.

Ислоҳот дар идораи давлат ва маориф зарур буд. Дастгоҳи марказии ҳокимияти давлатӣ аз нав сохта шуд. Ба ҷои коллегияҳои аз тарафи Пётри I ҷоришуда **вазиратҳо** ташкил карда шуданд, ки вазир ҳамчун сардори ягона бевосита ба император иттилоот мекард. Вазиратҳо дар маҳалҳо муассисаҳои тобеи худро доштанд. Чунин сохтори ҳокимияти давлатӣ имконият меод, ки ба ин ва ё он соҳаи идораи давлатӣ бехтар роҳбарӣ карда шавад. Вазиратҳои ҳарбӣ, баҳрӣ, қорҳои хориҷӣ, маориф, молия ва ғайра ташкил ёфтанд.

Сенат мақоми олии додгоҳии империя гардид. Ғайр аз ин ба зимаи Сенат вазифаи риоя намудани конун дар мамлакат ва бурдани назорат аз болои фаъолияти мақомоти маъмурии гузошта шуда буд.

Шӯрон давлатӣ, ки соли 1810 ташкил ёфта буд, мақоми олии идораи империяи Русия гардид. Ба ҳайати он вазирон ва амалдорони қалон дохил мешуданд, ки онҳоро император таъин мекард. Дар Шӯрон давлатӣ (дар назди император мақоми машваратӣ дошт) лоиҳаҳои қонунҳои нав ва масъалаҳои муҳимтарини давлатӣ муҳокима мешуданд. Қарори Шӯро танҳо пас аз тасдиқи император ба ҳукми қонун мебаромад.

Ислоҳоти соҳаи маориф аҳамияти қалон дошт. Барои тайёр кардани мутахассисон ва амалдорони сершумори соҳибмаълумот теъдоди мактабҳои олии ва миёна хеле зиёд карда шуд. Дар Қазон, Харьков, Петербург, Дерпт (Тарту) донишгоҳҳо ва якҷоя илмӣ литсей (аз рӯи барномаи таълимии ба ин донишгоҳҳо наздик) кушода шуданд. Масалан, чунин литсей дар деҳаи Сарское Село таъсис дода шуд, ки дар он ҷо А.С.Пушкин таҳсил намудааст. Дар маркази музофотҳо гимназияю омӯзишгоҳҳои нав кушода шуданд. Дар пешрафти мактаби илмӣ низ қорҳои ҷаҳишрасе ба анҷом расонида шуданд.

Ислоҳоти соҳаи маориф аҳамияти қалон дошт. Барои тайёр кардани мутахассисон ва амалдорони сершумори соҳибмаълумот теъдоди мактабҳои олии ва миёна хеле зиёд карда шуд. Дар Қазон, Харьков, Петербург, Дерпт (Тарту) донишгоҳҳо ва якҷоя илмӣ литсей (аз рӯи барномаи таълимии ба ин донишгоҳҳо наздик) кушода шуданд. Масалан, чунин литсей дар деҳаи Сарское Село таъсис дода шуд, ки дар он ҷо А.С.Пушкин таҳсил намудааст. Дар маркази музофотҳо гимназияю омӯзишгоҳҳои нав кушода шуданд. Дар пешрафти мактаби илмӣ низ қорҳои ҷаҳишрасе ба анҷом расонида шуданд.

Сиёсати хориҷии Русия. Оғози асри XIX барои Русия давраи хеле мураккаб буд. Ҳанӯз дар охири асри XVIII мутлақияти подшоҳӣ ба муборизаи зидди Фаронсаи инқилобӣ кашида шуд. Ба ин мубориза Англия сарварӣ мекард, ки буржуазияи он рақиб

(буржуазия) Фаронса буд ва кӯшиши дар бозорҳои ҷаҳонӣ ҳукмрон шудан дошт. Русия ба ин мубориза дохил гардида, ҳадафҳои худро муқофӣ кардани буд.

Соли 1804 Бонапарт Наполеон худро императори Фаронса эълон намуд. Вай ба манфиати буржуазияи калони мамлақати худ амал карда, сиёсати забткоронаи хориҷиро оғоз кард ва кӯшиши зиёд ба харҷ дод, ки тамоми Аврупо ба Фаронса тобеъ кунонад. Таъкил ёфтани империяи Фаронса боиси гулом гардидани халқҳои зиёди Аврупо гардид. Сиёсати истилогаронаи Наполеон дар як қатор мамлақатҳо **ҷангҳои миллию озодихонаро** ба вуҷуд оварданд.

Дар натиҷаи асри XIX Русия аввал бо ҳамроҳии Англияю Австрия ва баъд бо якҷоягии Англияю Пруссия ба муқобили Бонапарт Наполеон ба ҷанг даромад. Ин ҷангҳо барои иттифоқчиён бемуваффақият анҷом ёфтанд ва ҳукумати Русия маҷбур шуд, ки соли 1807 ба бастанӣ сулҳи Тилзит розӣ шавад (дар ин бора ва онд ба баъзе масъалаҳои марбут ба ҷанги Фаронса муқобили Русия Шумо дар мавзӯҳои ба Фаронса бахшидашуда иттилоъ доред).

Мувофиқи ин шартнома Русия аз ҷиҳати қаламрав зарар наид. Императорон ба ҳамин қарор омаданд, ки Наполеон дар Аврупои Ғарбӣ ва Александри I дар шимол ва ҷанубу шарқии Аврупо ҳуқуқи озодона амал карданро доранд. Ҳамин тариқ, императорони Фаронса ва Русия аҳд карданд, ки ба ҳамдигар ҳалал намерасонанд ва дар баробари ин ба муқобили Англия иттифоқ бастанд. Ин шартнома бештар ба Фаронса фоидаовар буд. Русия мувофиқи он ўҳдадор шуд, ки ба муқосираи қитъавии (континенталии) Англия ҳамроҳ мешавад. Моҳияти ин муқосира чунин буд: Наполеон ба Англия зарбаи ҳалокатовар зада наметавонист, чунки баҳр Англияро аз Фаронса ҷудо мекард ва дар баҳр флоти Англия ҳукмрон буд. Инро ба назар гирифта Наполеон хост, ки ба иқтисоди Англия тавассути иттифоқчиёни худ зарба занад. Бо мақсади аз қитъаи пурра ҷудо кардани Англия, савдо кардани тамоми давлатҳои Аврупо ба Англия манъ кард, яъне муқосираи қитъавии Англияро таъкил намуд. Мувофиқи шартномаи Тилзит Русия чун дигар мамлақатҳои Аврупо маҷбур буд, ки робитаҳои тиҷоратии худро бо Англия қанад.

Аз ҳисоби заминҳои аз Пруссия ҷудокардаи Лахистон (Польша), ки дар амал ба Фаронса тобеъ шуда буданд, герсогии Варшава таъсис дода шуд. Дар шахсияти герсогии Варшава Наполеон барои ба Русия ҳуҷум кардан тақияҳои қулай ба даст овард.

Созишномаи сулҳи Тилзит устувор набуд. Наполеон аз он норозӣ буд, ки дар Аврупо ҳукмронии мутлақи Фаронсаро муқар-

рар карда натавонист. Наполеон сулҳи Тилзитро чун лаҳзаи дам-гирӣ пеш аз ҳуҷум ба Русия ҳисоб мекард.

Аз тарафи дигар созишномаи сулҳи Тилзит ба доираи васеи дворянҳо ва тоҷирони рус, ки барои савдо бо Англия манфиатдор буданд, маъқул нашуд. Қатъ гардонидани ин тиҷорат ба иқтисоди Русия зарари калон меовард.

Ҳукумати Русия шартномаи сулҳи Тилзитро барои мустаҳкам намудани мавқеи худ дар соҳилҳои баҳри Балтика истифода мебард. Соли 1808 Русия бо Шветсия ҷанг сар кард, ки он бо ишғоли музофотҳои, ки дар онҳо финҳо сокин буданд, анҷом ёфт. Дар он ҷо князии бузурги Финляндия ташкил ёфт, ки он дар ҳаёати Русия идоракунии муҳторро соҳиб шуд. Ин ғалаба мавқеи байналхалқии Русияро мустаҳкамтар кард.

Ҷанги Ватани соли 1812

Сабабҳои ҷанг. Баъди сулҳи Тилзит (солҳои 1807-1812) давраи ниҳоят пурзӯру тавоно шудани империяи Наполеон буд. Ҳамаи мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ ғайр аз Англия торумор карда шуданд. Баъзе мамлакатҳо ба ҳаёати Фаронса дохил шуда, баъзеи дигар тобеи он гардиданд. Мамлакатҳои калон, масалан, Австрия ва Пруссия маҷбур буданд бо Наполеон иттифоқ баста, ба Фаронса дар сиёсати истилогаронаи вай ёрии иқтисодӣ ва ҳарбӣ расонанд. Ба назар чунин менамуд, ки орзуи ҳукмрони ҷаҳон шудани Наполеон амалӣ мегардад. Дар қитъаи Аврупо танҳо Русия (сарфи назар аз шартномаи Тилзит) сиёсати берунаи худро давом меод ва барои пурра гулом гардидани халқҳои Аврупо як дараҷа монанд мешуд. Барои ин Наполеон ба ҷанги нави зидди Русия тайёрӣ меид.

Накшаҳои императори Фаронса ниҳоят калон буданд. Вай мехост, ки Русияро на фақат аз ҷиҳати ҳарбӣ торумор кунад, балки онро ба қисмҳои алоҳида пора-пора карда, ба як давлати дуҷумдараҷа ва аз ин ҳам паस्तтар табдил диҳад ва агар муяссар гардад, онро пурра ишғол намояд.

Наполеон ба ҷанги зидди Русия тайёри дид, тамоми иқтисодиёти Фаронса ва мамлакатҳои истилошудаи Аврупо ба эҳтиёҷоти ҳарбӣ сафарбар кард. Дар оғози асри XIX Фаронса аз ҷиҳати тараққиёти иқтисодӣ яке аз давлатҳои пешқадамтарини Аврупо ба ҳисоб мерафт. Вай фақат аз Англия ақиб мемонд. Наполеон ба ташкил кардани артиши бузурги дорон 1 миллиону 200-ҳазорнафара муваффақ гардид. Ба он ҳамаи қувваҳои ҳарбии мамлакатҳои истилокардари низ ҳамроҳ намуд. Ин артиш аз лашкари 590-ҳазорнафараи русҳо ду баробар зиёд буд.

Вазъияти харбии Русия. Сабаби фарқияти артишҳо ин буд, ки дар Фаронса дар рафти инқилоби буржуазӣ артиши оммавӣ созон ёфт, ӯҳдадорӣ умумӣ ҳарбӣ ҷорӣ гардид, яъне ҳамаи мардони синни даъватшаванда ӯҳдадор карда шуданд, ки дар артиш хизмат кунанд. Ин чора имкон дод, ки дар вақти ҷанг шумораи артиш хеле зиёд шавад. Дар Русия бошад, тартиботи рекрутӣ ба артиш сафарбаркунӣ вучуд дошт: аз 1000 нафар аҳолии ҷамоа аз 5 то 7 ва баъзан аз он ҳам зиёдтар мардонро ба хизмати ҳарбӣ мегирифтанд. Муддати хизмат дар артиш 25 сол буд. Дар ин мӯҳлат аскарҳо пир ва касалманд шуда, ба истеъфо мебароманд. Қисми боқимондаи аҳоли тайёрии ҳарбиро намегузаштанд, зеро помешикон аз даст додани қувваи корӣ худро намехостанд. Бинобар ин дар вақти ҷанг зиёд кардани артиши қобилиятнок аз имкон берун буд.

Ғайр аз ин вазъияти Русия боз аз он ҷиҳат вазнин буд, ки вай дар як вақт дар Қарғоз бар зидди Эрон (солҳои 1804-1813) ва дар Балкан бар зидди Туркия (солҳои 1806-1812) ҷангҳои дуру дароз мебуд. Сарфармондеҳи артиши русҳо М.И. Кутузов тавонист, ки то ба Русия ҳучум кардани Наполеон бо Туркия ҷангро анҷом бидиҳад.

Ҳучуми Наполеон ба Русия. Бахори соли 1812 Бонапарт Наполеон беш аз нисфи лашкари худ, яъне зиёда аз 600 ҳазор нафарро ба сарҳадҳои ғарбии Русия наздик овард. Асоси ин артишро гурди кӯҳна- собиқадорони дар ҷангҳои бисёрсола санчидашудаи Наполеон, ки шахди мағлубиятро начашидаву ба заковати ҳарбии сарлашқари худ бовар доштанд, ташкил меод. Ба лашқар маршалҳои бомаҳорати дар ҷангҳои қаблан шӯҳратёфтаи Наполеон сардорӣ мекарданд. Ба ҳайати ин артиши бузург ҷузъу томҳои лашқари мамлакатҳои дигари Аврупои истилогардида — Олмон, Австрия, Лахистон, Ҳоланд ва ғайра дохил буданд. Онҳо қувваи артиши Фаронсаро дучанд гардониданд.

Моҳи июни соли 1812 лашқари Фаронса ба эълони ҷанг, аҳдшиканона ба хоки Русия дохил шуд. Наполеон дар фармони худ дар арафаи ҳучум гуфта буд: «Аскарҳо, ҷанг сар шуд! Русия нигарони сарнавишти худ аст, тақдирӣ он бояд ҳал шавад!».

Наполеон қарор дода буд, ки зарбаи асосиро ба Москва мезанад. Бо ин маънӣ ӯ гуфта буд: «Агар Киевро ишғол кунам, Русияро аз пояш медорам, агар Петербургро забт кунам, аз сари Русия медорам, Москва, ки ишғол намудам, дили онро аз қор мебарорам». Дар ҷунун вазъият ҳайати фармондеҳии лашқари Рус ба артиши Наполеон таъхо 200 ҳазор аскарро афсарро муқобили гузошта тавонисту ҳалос. Як қисми лашқари Рус, ҷунун ки гуфта

шуд, бар зидди Эрон ва қисми дигар дар Балкан муқобили Туркия мечангид, ки он танҳо мохи майи соли 1812 ба итмом расид. Як қисми артиш дар гарнизонҳои сершумори сарҳадӣ пароканда буд. Наполеон, ки аз ҷиҳати шумораи лашкар афзалият дошт, меҳост, ки артиши Русияро муҳосира карда, бо як зарбаи сахт дар сарҳад зафар ёбад, яъне дар муҳоробае, ки нерӯҳои асосии ҳарбии ҳарду тараф ширкат меварзанд, Русияро торумор кунад. Чунин усул дар ҷангҳои зидди Австрия ва Пруссия ба Наполеон галаба оварда буд.

Омодагии фармондеҳии лашкари Рус. Лашкари Русия то саршавии ҷанг ба се артиш тақсим шуда, асосан қад-қадӣ сарҳадҳои ҳарбии мамлакат ҷойгир буд. Фармондеҳии артиши Рус дар бораи ба қадом самт равона намудани зарбаи асосии Наполеон маълумоти аниқ надошт. Артиши 1-ум таҳти фармондеҳии вазири ҳарбӣ генерал Михаил Богданович Барклай де Толли дар Литва қад - қадӣ дарёи Неман, дар ҷанубтари он артиши 2-юми генерал Пётр Иванович Багратион ва артиши 3-юм дар сари роҳи Киев зери роҳбарии генерал Александр Петрович Тормасов ҷойгир шуда буданд.

Ҳаёти фармондеҳии артиши Рус дар бораи ҷӣ тавр бурдани ҷанг фикри ягона надошт. Аз ин рӯ, нақшаи ягонаи амалиёти ҷангӣ ҳам омода набуд. Баъзе генералҳо тақлиф мекарданд, ки якбора ба ҳучум гузашта, амалиёти ҷангиро ба хоки Лахистон гузаронанд; баъзеи дигар тақлиф пешниҳод мекарданд, ки Наполеонро дар назди сарҳад мунтазир шаванд; гурӯҳи сеюм бартари қувваи душманро ба назар гирифта, тарафдори ба дохили мамлакат оқиб-нишинӣ карда, баъд бо тайёрии пухта ба ҳучуми ҷавобии умумӣ сар карданро афзалтар мешумориданд.

Дар артиши Русия набудани фармондеҳии ягона амалиёти ҳарбиро хеле душвор мегардонид. Даставвал вазифаи сарфармондеҳиро Александри 1 ба зимаи худ гирифт. Вале чун сарлашқари беистеъдод ӯ ба роҳбарии амалиётҳои ҷангӣ танҳо ҳалал мерасонид. Оқибат ӯро розӣ кунониданд, ки артишро тарк намояд. Вале сарфармондеҳи нав таъин нашуда буд. Вазифаи сарфармондеҳиро Барклай де Толли иҷро менамуд.

Артиши Рус аз ҷиҳати рӯҳияи ҷангӣ ва ватандӯстӣ пурқувват буд, чунки он барои ватани худ мубориза мебард. Дар байни қумандонҳо ҳамсаф ва шогирдони А.В.Суворов, ки аз ин лашқарқашаи машҳури Рус хеле хуб таълим гирифта буданд, кам набуданд. Аз ҷиҳати силоҳ ва таълими ҳарбӣ лашқари Рус аз лашқари фаронсавӣҳо камӣ надошт. Аз ҷиҳати миқдори силоҳи вазнин бошад, артиши Русия аз Фаронса ҳатто бартарӣ дошт.

Дар роҳи иҷрои мақсад. Артиши пароканда ва камқуввати Рус ба задухӯрди халқунандаи наздисарҳадӣ қодир набуд. Чунин мухориба ба нобудшавии артиши Русия анҷом ёфтаниш мумкин буд. Ҳайати фармондеҳин Рус вазъиятро санҷида, фармон дод, ки ҳар се артиш ақибнишинӣ кунад.

Дар навбати аввал зарур буд, ки артишҳои 1-ум ва 2-юм муттаҳид шаванд, то ки Наполеон онҳоро дар алоҳидагӣ торумор накунад. Наполеон бо ҳар роҳу восита ба муттаҳид шудани ин артишҳои Рус ҳалал мерасонид. Артиши Барклай де Толли ва Багратион дар наздикии Витебск муттаҳид шудани буданд. Вале ба Наполеон муяссар гардид, ки роҳи ба шимол ҳаракат кардани артиши 2-юмро бурад. Бинобар ин ба ҳар ду артиш лозим омад, ки ҷудо ақибнишинӣ кунанд.

Артиши Рус ҷангҳои саҳти мудофиавӣ бурда, кафо нишаста, нерӯҳои душманро беҳолу бемадор мекард ва пеши роҳи ҳаракати душманро бозмедошт. Ҳангоми ақибнишинӣ аз ҳисоби фидоиён сафи артиши Рус меафзуд. Ҳазорон ватандӯстон баҳри ҳифзи истиқлолияти Русия ба артиш мепайвастанд.

Нақшаи аввалини Наполеон барбод рафт. Ба вай муяссар нашуд, ки дар аввали ҷанг артиши Русро дар алоҳидагӣ торумор кунад. Ҳанӯз дар Витебск ба Наполеон лозим омад, ки барои аз нав ба тартиб овардани қисмҳои худ ду ҳафта таваққуф намояд. Аз фурсат истифода бурда корпуси алоҳидае, ки барои муҳофизати роҳи Петербург ҷудо шуда буд, ба лашкари фаронсавиҳо, ки самти Петербург-Псковро раҳна кардани буд, шикаст дод. Ин ғалабаи аввалини русҳо буд.

Дар охири моҳи июл артишҳои 1-ум ва 2-юми русҳо дар наздикии Смоленск якҷоя шуданд. Дар ин ҷо ба лашкари Рус лозим омад, ки дар зери роҳбарии генералҳо Дохтуров, Неверовский, Раевский ва дигарон дар давоми ду рӯз қаҳрамонона ҷанги нобаробар баранд, то ки барои муташаккилона ақиб нишастани қувваҳои асосӣ имконият пайдо шавад. Ишғол кардани шаҳри қадими Рус барои душман хеле гарон афтод. Фаронсавиҳо дар наздикии Смоленск қариб 20 ҳазор нафар аскарону афсарони худро талаф доданд.

Ҳанӯз дар Смоленск Наполеон дарк намуд, ки давом додани ҷанг барои ӯ оқибатҳои вазнин дорад. Вай кӯшиш намуд барои бастании сулҳ гуфтушунид кунад, вале он натиҷае набахшид. Вай ният дошт, ки дар Смоленск зимистонро гузаронида, соли оянда аз нав ба ҳуҷум мегузарад. Вале ин нақша иҷронашаванда буд.

М.И. Кутузов — сарфармондеҳи артиши Рус. Барои ғалабаи артиши Рус лашкаркаше лозим буд, ки ба ӯ ҷанговарон ва халқ

67. М.И. Кутузов

боварӣ дошта бошанд. Чунин лашкаркаш дар Русия танҳо шогирд ва ҳамсафи А.В. Суворов Михаил Илларионович Кутузов (1745-1813) буд. Вай хизмати ҳарбиро аз афсари хурд сар карда, то ба рутбаи генерал ва фелдмаршал расид. Дар ҷангҳо иштирок карда, ҷандин бор саҳт захмдор низ шудааст. М.И.Кутузов чун лашкаркаши боистеъдод ва часур ханӯз дар ҷангҳои қаблӣ ном бароварда буд. Ба истеъдоди вай А.И.Суворов баҳои бадан додааст.

Сарфармондеҳ таъин шудани Кутузов артиши Русро

рӯҳбаланд кард. Кутузов аскаронро ба ғалаба бовар кунонида тавонист. Вай эҳсос намуд, ки ин набард ба ҷанги умумихалқӣ табдил ёфтааст. Артиш дар шахсияти халқ такаҷоҳӣ пурзӯре дошт. Баъди сарфармондеҳ таъин гардидани М.И.Кутузов дар ҳол рӯҳияи артиш дигар шуд. Кутузов фавран задухӯрди калон гузаронида наметавонист: лашкар дар ҷангҳои мудофиавии хунин ва ақибнишинии дуру дароз хеле хаста шуда буд. Зарур буд, ки лашкари эҳтиётро ба ҳатти фронт наздик оранд. Ба артиши Рус лозим омад, ки ақибнишинии худро давом диҳад.

Мухорибаи Бородино. Артиши Рус 120 км дуртар аз Москва, дар деҳаи Бородино қарор гирифт. Кутузов қарор дод, ки дар ин деҳа мухорибаи калон барпо кунад. Таносуби қувваҳо баробар набуданд. Аммо шароит мисли пештара набуд.

Лашкари Рус 120 ҳазор одам ва 624 тӯп, артиши Наполеон 155 ҳазор одам ва 585 тӯп доштанд.

Мухорибаи Бородино субҳи 26 августи соли 1812 оғоз шуд. Қарибҳои соати 5, ҳангоми дамидани субҳи содиқ садои тири аввалин шунида шуд. Наполеон аввал қувваҳои асосии худро ба қаноати ҷапи артиши русҳо, ба истехкоми Багратион равона кард. Маҳз дар ҳамин ҷо ҷанги шадид авҷ гирифт. Наполеон умед дошт, ки артиши Багратионро торумор намуда, fronti русҳоро раҳна месозад ва ба ақибгоҳи артиши 1-уми русҳо мегузарад. Ба истехком сели оташ фуру рехт, ба ин ҷо қариб тамоми артиллерияи фронсавӣ оварда шуд. Мухориба барои истехкомҳои Багратион қариб 7 соат давом кард. Мухофизони часури он то дами марг

мардонагӣ нишон медоданд. Дар ин муҳориба Багратион саҳт захмдор шуд. Фақат дар нимаи дуюми рӯз, баъди ҳамлаи ҳаштум фаронсавиҳо истехкоми Багратионро ишғол карданд. Бо вучуди ин ба Наполеон муяссар нашуд, ки хатти мудофиаи артиши русҳоро раҳна созад.

Наполеон инчунин натаво-нист мавқеи марказиро, ки дар он ҷо низ ҷангҳои шадид мерафтанд, ба даст дарорад. Аскарони фаронсавиҳо борҳо ба батареяи Раевский ҳамла карда, хостанд, ки онро ба даст дароранд, вале ҳар дафъа ба шикаст дучор мешуданд.

М.И.Кутузов орому хунсардона ва оқилона ба лашкари Рус роҳбарӣ мекард. Ба минтақаҳои муҳими муҳориба сари вақт ёрӣ мерасонид, афсаронро дилбардорӣ мекард, бо рафтори худ ба ғалаба боварӣ мебахшид. Фармондеҳони соҳибистеъдод А. П. Ермолов, К.Ф. Тол ва дигарон ҳамеша дар паҳлӯи М.И.Кутузов буданд.

Дар айни авҷи муҳориба қисмҳои савораи генералҳо М.И. Платов ва Ф.П.Уваров бо фармони Кутузов ба ақибгоҳи артиши Наполеон ҳуҷум карданд. Дар ақибгоҳ пайдо шудани лашкари Рус дар сафҳои фаронсавиҳо бетартибӣ ва тарсу ваҳм ба вучуд овард.

Муҳориба қариб 15 соат - то бевақтии шаб давом кард. Наполеон маҷбур шуд, ки лашкарашро ба мавқеҳои пеш аз муҳориба баргардонад. Лашкари Рус бошад, вазифаи дар наздаш гузоштаро сарбаландона ба ҷо овард. Душманро аз ғалаба маҳрум сохт, нақшаҳои вайро барбод дод. Фаронсавиҳо дар муҳорибаи

68. П.И. Багратион

69. М.Б. Барклай де Толли

70. Муҳорибаи Бородино

Бородино қариб 50 ҳазор аскарӯ афсарони худро талаф доданд. Талафоти русҳо низ қариб ба 40 ҳазор нафар мерасид.

Шикасти пурраи Наполеон. М.И.Кутузов қарор дод, ки муҳорибаи Бородиноро идома надода, ақиб нишинад ва ба муҳорибаи оянда хуб тайёри бинад. Подшоҳ Александри I ва ахли дарбори ӯ аз Кутузов муҳорибаи навро талаб мекарданд. 1 сентябри соли 1812 дар машварати ҳарбие, ки дар деҳаи Филии назди Москва баргузор гардид, Кутузов дар назди генералҳо чунии масъала гузошт: оё муҳорибаи навро оғоз намуда, артиш ва тамоми мамлақатро ба зери хавф гузорем, ё худ Москваро бе ҷанг ба душман монда равем? Ақсарияти генералҳо ба барор гирифтани муҳорибаи нав боварӣ надошта бошанд ҳам, ба муҳориба розӣ шуданд. Кутузов баъди шунидани суханони афсарон гуфт, ки Москваро ба душман гузошта ақиб менишинем. «Аз даст рафтани Москва маънои бой додани Русияро надорад. Вале, агар артиш торумор шавад, Москва ва Русия нобуд мегарданд»-таъкид намуд ӯ.

2-ми сентябр артиши Рус аз Москва бароварда шуд. Аз паси вай қисми зиёди аҳоли низ Москваро тарк кард. Наполеон ба шаҳри ҳоли дохил гардид. Ватандӯстони москваси гурӯҳ-гурӯҳ ва танҳо-танҳо дар кӯчаҳои шаҳр ба душман муқобилият нишон медоданд, вале душманон онҳоро дастгир карда мепаррониданд.

Москваро фаронсавиҳо тороҷ намуданд. Аскарҳо ба ҳавлиҳо даромада сокинонро, ки фурсати аз шаҳр рафтан наёфта буданд, гораҷ мекарданд, мекуштанд, амборҳои хӯрокворӣ, мағозаҳо ва

майхонахоро талаву тороч менамуданд. Дар шаҳр сӯхтор ба амал омад. Қисми зиёди шаҳр сӯхт. Лашкари Наполеон ба артиши горатгар ва бадахлоқ табдил ёфта буд.

Дар Москва ва шаҳру навоҳии дигаре, ки фаронсавихо ишғол карда буданд, ба таври васеъ ҳаракати чирикӣ пахн шуд. Чирикҳо ба душман талафоти калон мерасониданд. Артиши «мағлубнашаванда»-и Бонапарт Наполеон рӯҳан шикаст хӯрда буд. Он дигар ба ғалаба боварӣ надошт.

Кутузов аз Москва акиб нишаста, қувваҳои асосиашро ба ҷанубтари Москва, ба деҳаи Тарутино бурд. Бо ин кор артиши Рус пешӣ роҳи ҷануб - роҳи заводҳои силоҳбарории Тула ва Калугаро ба рӯи Наполеон баст. Дар ин шаҳрҳо захираҳои калони силоҳ ва хӯрокворӣ мавҷуд буданд. Роҳи Москва - Смоленск, ки ба воситаи он фаронсавихо бо хӯроку силоҳ таъмин мешуданд дар зери ҳаф монд. Артиши Рус барои ба ҳучуми ҷавобӣ гузаштан мавқеи муфидро ишғол намуд.

Артиши Рус дар урдугоҳи Тарутино се ҳафта дам гирифта, қувваҳои эҳтиётӣ ва артиллерияшро ба низом даровард. Ба сафи он лашкари ихтиёрӣ дохил гардид.

Артиши Фаронса дар Москва худро чун дар қалъаи муҳо-сирашуда ҳис мекард. Наполеон фаҳмид, ки ҷангро бо Русия бой

71. Москва дар доми оташ

додааст. Ҷангоми дар Москва буданаш се маротиба кӯшиш кард, ки бо Кутузов ва Александри I дар бораи сулҳ гуфтушунид кунад, вале ҷавобе нагирифт. Наполеон қарор дод, ки Москва ро тарк кунад. Кӯшишҳои аз Тула ва Калуга гузаштани Наполеон тамома ба баробар рафтанд. Лашкари Рус дар наздикии Тарутино ва Малоярославетс ба фаронсавиҳо шикаст дода, пеши роҳи Калуга ро бастанд. Ин задухӯрд фармондеҳони артиши фаронсавиҳо ро маҷбур кард, ки бо роҳи харобшудаи Смоленск ақиб нишинанд. Дар вақти ақибнишинӣ низ фаронсавиҳо талафоти калон доданд. Ҷангоми аз дарёи Барезино гузаштан қариб 30 ҳазор аскарро афсари худро аз даст доданд.

Моҳи декабри соли 1812 Наполеон танҳо қисми қисми артиши худро аз сарҳади Русия гузаронид. Артиши Русия ба артиши таҷовузкори Бонапарт Наполеон ғалаба кард.

Шӯриши Декабристон

Сиёсати иртиқонии мутлақият. Аракчеевчиғӣ. Баъди ҷанги ватании соли 1812 дар Русия давраи тираи иртиқонии ҳукумати подшоҳӣ оғоз ёфт. Мутлақият мекушид, ки ғалабаро ба Наполеон барои манфиатҳои худ - мустақам кардани ҳокимият истифода барад. Зулму истибдоди пулис шадид ва бераҳмонатар мешуд, афкори пешқадами ҷамъиятӣ ва омӯзгорони пешқадами донишгоҳҳо таъқиб карда мешуданд, дар ҷомеа ғояҳои қалисонии православі бештар ҷорӣ мегардиданд. Ҳукумат шӯришҳои деҳқонро бераҳмона паҳш мекард. Ин сиёсат аракчеевчиғӣ номгузори шудааст, ки он аз номи шахси наздики шох, сармушовири ӯ А.А.Аракчеев гирифта шудааст.

Генерал Аракчеев шахси дағалу бераҳм ва хушомадгӯи подшоҳ буда, барои иҷрои ҳар як фармони вай ҳозир буд. Ҷангӣ тавре ки мегӯянд, агар фармон шавад, ки «салларо биёр - калларо меорад». Ин хислати ӯ ба Александри I хуш омад А.А.Аракчеев дар ҳукумати подшоҳӣ соҳиби мартабаи баланд ҳам буд. Ӯ ҳимоятгари асосии сиёсати иртиқонии подшоҳ гардид.

Бо фармони Александри I Аракчеев бошишгоҳҳои ҳарбӣ ташкил намуд. Бо мақсади қамтар кардани хароҷоти артиш ҷузъи томи алоҳидаи ҳарбиро ба бошишгоҳҳои ҳарбӣ гузаронид, яъне онҳоро ба деҳот кӯчонида, фармон баровард, то ки натавонанд ба хизмати ҳарбӣ, балки ба киштиқори замин низ машғул шаванд. Аҳолии ин деҳаҳо ба қатори бошишгоҳҳои ҳарбӣ гузаронида шуданд. Деҳқонон маҷбур буданд, ки хизмати ҳарбиро иҷро карда, дар айни замон ба кишоварзӣ низ машғул шаванд. Дар бошишгоҳҳои ҳарбӣ тамоми қору зиндагӣ бо фармони унтер-офитсерону афсарон иҷро карда мешуданд.

Машкҳои беҳисоб, меҳнати вазнину ҷазои саҳт, беҳуқуқии комил ҳаёти сокинони бошишгоҳҳои ҳарбиرو аз бадарға ҳам бадтар карда буд. Сокинони бошишгоҳҳои ҳарбӣ борҳо бар зидди зулму ситами аракчеевчигӣ шӯришҳо бардоштанд.

Аввалин созмони махфии Декабристон. Баъд аз ғалаба ва баргаштани артиш ба ватан дар байни афсарони ҷавони равшанфикр махфилҳои инқилобӣ ташкил меёбанд. Соли 1816 гурӯҳи афсарони ҷавон созмони махфии «Иттифоқи наҷот», ё худ «Чамъияти писарони содиқ ва вафодори ватан»-ро ташкил карданд. «Иттифоқи наҷот» дар назди худ вазифа гузошта буд, ки дар Русия ҳуқуқи крепостноиро барҳам зада, мутлақияти подшоҳии мавҷударо бо мутлақияти конституционӣ иваз мекунад. Вале созмон тарзи ба амал баровардани мақсадҳои дар назди худ гузоштаро равшан накарда буд. Як қисми аъзоёни созмон ҳангоми ивазшавии император ба вориси ӯ пешниҳод кардани талаботҳои худ, қисми дигар ба катл расонидани подшоҳро таклиф мекарданд ва ҳатто нақшаи мушаххаси сӯиқасдро низ тайёр карда буданд.

Соли 1818 ба ҷои «Иттифоқи наҷот» декабристони оянда созмони нав «Иттифоқи беҳбудӣ»-ро ташкил карданд. Ин созмони махфӣ қариб 200 нафар аъзо дошт. Он ҳамагӣ се сол фаъолият карда, корҳои зиёдро ба сомон расонид.

«Иттифоқи беҳбудӣ» созмони нисбатан муташаккилтар ҳам буд. Он барнома ва оинномаи худро дошт. Барномаи созмон мувофиқи ранги муқовили он «Китоби сабз» номида шуда буд. Аъзоёни «Иттифоқи беҳбудӣ» дар баромадҳо ва асарҳои сохти мутлақияти Русияро ба зер танқид гирифта, худсарии помещикон ва ришвахӯрии амалдоронро ошкор намуда, вазнинии ҳаёти мардумро нишон медоданд.

Ҳаракати инқилобӣ дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ паҳн мешуд. Он декабристонро водор намуд, ки тезтар ва бо қатъият амал кунанд. Соли 1820 «Иттифоқи беҳбудӣ» қарор кард, ки дар Русия ҳокимияти ҷумҳуриявӣ ташкил карда шавад. Ин қарори хеле муҳим буд. Иҷрои он сохти сиёсии ҷомеаи Русияро тағйир медод.

«Иттифоқи беҳбудӣ» ба ҳаракати инқилобӣ дар Русия асос гузоштааст.

«Чамъияти Ҷанубӣ» ва «Чамъияти Шимолӣ». Декабристон, ки дворянҳои инқилобӣ буданд, дар назди худ мақсад гузоштанд, ки шӯриш бардошта, бо ин роҳ ба ҳадафҳои дар наздашон гузошташуда расанд. Лекин «Иттифоқи беҳбудӣ» ба шӯриш сардорӣ карда наметавонист, чунки дар ҳаёти он бисёр одамони суст-иродаю ноустувор ва ҳатто ақидаҳои бо ҳам мухолиф буданд.

Аз тарафи дигар, қисми аъзоёни ин созмон бо роҳи инкилоб иҷрошудани барномаро намуфташанд.

Аз мавҷудияти «Иттифоқи бехбудӣ» ҳукуматдорон бохабар шуданд. Аз ин сабаб он худро пароканда эълон кард. Солҳои 1821-1822 дар асоси вай созмонҳои нави махфии декабристон ташкил шуданд. Дар Украина «Ҷамъияти Ҷанубӣ» ва дар Петербург «Ҷамъияти Шимоли» таъсис ёфт. Ин ду иттифоқ худро узви як ташкилоти махфӣ меҳисобиданд. Вазифаи муҳимми ин ҷамъиятҳо таҳия намудани конституцияи Русияи оянда буд. Лоихаи конституцияро дар «Ҷамъияти Ҷанубӣ» П.И.Пестел ва дар «Ҷамъияти Шимоли» Н.М.Муравёв таҳия намуданд.

П.И.Пестел ба лоихаи конституцияи худ, ки онро «Ҳақиқати Рус» номидааст, барҳам додани мутлақият, ҳуқуқи крепостной ва дар Русия барпо намудани ҳокимияти ҷумҳуриявиро дохил намуда буд.

Барномаи Н.М.Муравёв ҳам баъди ғалабаи инкилоб фавран барҳам додани ҳуқуқи крепостнойро дар назар дошт. Барномаи Н.М.Муравёв нисбат ба лоихаи Пестел як дараҷа беҳтар буд. Мувофиқи он Русия на ҷумҳурӣ, балки мутлақияти конституционӣ эълон карда мешуд. Мақоми олии қонунгузор Вечеи халқӣ - парлумони дупалатагӣ ҳисоб мешуд. Дар сари ҳокимияти иҷроия император меистод, ки он амалдори олии давлат ба шумор мерафт.

Ҳарду барнома лоихаҳои инкилоби буржуазӣ буданд.

Солҳои 1823-1825 ҳам «Ҷамъияти Шимоли» ва ҳам «Ҷамъияти Ҷанубӣ» ба шӯриш тайёри мегиданд ва ният доштанд, ки

72. Павел Иванович Пестел

73. Кондратий Федорович Рилеев

онро тобиетони соли 1826 амалӣ гардонанд. Вале гайричашмдошт воқеа ба амал омад, ки онҳо маҷбур шуданд ба шӯриш як сол барвақттар оғоз кунанд.

Шӯриш дар Майдони Сенати Петербург. Моҳи ноябри соли 1825 хангоми саёҳат дар ҷануби Русия (дар Таганрог) император Александри I ногаҳон вафот кард. Азбаски ӯ фарзанд надошт, бародараш Константин мебоист вориси тахт мешуд. Аммо ӯ ханӯз хангоми дар қайди ҳаёт будани Александри I ба фоидаи бародари хурдӣ - Николай аз тахти подшоҳӣ даст кашида буд. Аммо аз тахт даст кашидани Константиноро на ҳама медонист.

Баъди вафоти Александри I аз тахт даст кашидани Константин зълон карда нашуд. Қӯшун ва аҳоли ба Константин савганд ёд карданд. Вале ӯ аз тахт даст кашидани худро зълон кард. Аз ин рӯ, 14 декабри соли 1825 дубора рӯзи савгандёдкуни ба Николай зълон карда шуд.

Пагоҳии барвакти он рӯз декабристон барои ба назди бинои Сенат бурдани қисмҳои ҳарбии ба онҳо содиқ ба сарбозхона ҳозир шуданд. Якумин шуда ба Майдони Сенат полки горди Москва тахти фармондеҳии декабристон - бародарон Михаил ва Александр Бестужевҳо ва Дмитрий Шепин-Ростовский ҳозир шуданд. Баъд, баъзе ҷузъу томҳои дигари ҳарбӣ ба майдон омаданд. Дар майдон қариб се ҳазор аскар ва маллоҳон ҷамъ омаданд. К.Ф. Рилеев, Е.П.Оболенский, М.И.Пушин, П.Г. Каховский, В.К. Кюхелбекер ва бисёр декабристони дигар низ дар майдон ҳозир буданд. Вале нақшаи дар арафаи шӯриш тартибдодашударо ба амал бароварда натавонистанд. Ба савгандёдкунии сенаторҳо ҳалал расонидан муяссар нашуд. Сенат ва Шӯрон давлатӣ то омадани шӯришгарон ба номи Николай савганд ёд карда буданд. Полковник Трубетской, ки роҳбари шӯриш таъйин шуда буд, ба майдон ҳозир нашуд. Фақат бегоҳирӯзӣ роҳбари нави шӯриш князь Оболенский интиҳоб карда шуд.

Дар Майдони Сенат декабристон фаъолият нишон надованд, яъне ба ҳучум нагузаштанд. Қасри Зимистона ва силоҳҳои оташфишонро ба даст надароварданд. Ба халқи дар майдон ҷамъ омада муроҷиат низ накарданд. Онҳо шояд аз ҷалб кардани халқ ба шӯриш тарсиданд. Мардум нисбати декабристон хайрхоҳ буданд.

Николаи I ба бартарии нерӯҳои худ бовар накарда, борҳо шӯришгаронро розӣ кунониданӣ мешуд, ки таслим шаванд. Вай барои гуфтушунид ба назди онҳо генералҳо, метрополит ва бародари худ Михаилро фиристонид. Лекин ин кор натиҷаи мусбат надод. Баъд ӯ генерал - губернатори Петербург М.А. Милора-

довичро равон кард. Ҳангоми сӯхбати ӯ бо аскарон декабрист П.Г.Каховский бо шоф вайро саҳт захмдор кард.

Дар ин вақт Николаи I бо кӯшунҳои ба худ содиқ Майдони Сенатро муҳосира намуд. Чанд маротиба саворагони горд ба шӯришгарон ҳуҷум карданд, вале онҳо ҳуҷуми аскарони подшоҳро зада гардониданд. Николаи I умед дошт, ки шӯришгарон таслим мешаванд, вале онҳо таслим нашуданд. Баъди ин подшоҳ фармон дод, ки шӯришгарон аз тӯпҳо тирборон карда шаванд. Тирборонкунӣ дар байни шӯришгарон дудилагиро ба вуҷуд овард. Ин буд, ки аскарон пароканда шудан гирифтанд. М.А.Бестужев хост, ки аскаронро дар болои дарёи Неваи яхкарда саф кашонда, қалъаи Петропавловскро ишғол кунад. Лекин ин кор ба ӯ муяссар нагардид. Дар ин лаҳза ях дарё аз зарбаи тӯпҳо шикаст ва аскарҳо дар дарё гарқ шуданд. Қарибҳои шом шӯриш пурра пахш карда шуд.

74. Шӯриши Декабристон дар майдони Сенати Петербург

Шӯриши «Чамъияти Чанубӣ». Аъзоёни «Чамъияти Чанубӣ»-и Декабристон дертар шӯриш бардоштанд. Баъд аз он ки шӯриш дар Петербург пахш карда шуд, дар охири моҳи декабри соли 1825 дар наздикии маҳаллаи Василково, ки 80 км дуртар аз шаҳри Киев воқеъ гардидааст, полки пиёдаи зоми Чернигов шӯриш бардошт. Ба шӯриш аъзоёни «Чамъияти Чанубӣ» Сергей Муравёв-Апостол ва Михаил Бастужев-Рюмин сардорӣ мекарданд. Пестел дар он ширкат варзида натавоност, чунки ӯро ҳукуматдорон ханӯз 13 декабр ба зиндон партофта буданд.

75. 5 нафар декабристоне, ки қатл карда шуданд. Сурат аз муқоваи маҷаллаи «Полярная Звезда».

Декабристони чануби мамлакат ҳам майли ба ҳучум гузаштанро надоштанд. Онҳо намехостанд, ки мақсадҳои худро тавассути силоҳ ба даст дароранд. Аъзоёни «Чамъияти Чанубӣ» ҳам боварӣ доштанд, ки ҳукумат онҳоро мефаҳмад ва конституцияи пешниҳоднамудаашонро ҷонибдорӣ мекунад ва бо ҳамин дар мамлакат сохти ҷумҳуриявӣ ҳокимият барпо мегардад.

Аз бефаъолияти аъзоёни чамъият истифода бурда, баъди якчанд рӯз ҳукумати Николаи I шӯриши полки Черниговро низ пахш кард.

Ҷазон Декабристон. Ҳукумати подшоҳӣ декабристонро авф накард. Вай ба онҳо бераҳмона ҷазо дод. 579 нафар иштирокчиёни шӯриш ба истинток кашида шуданд. Зиёда аз 100 нафари онҳо ба муддатҳои гуногун ба дарга ва ё барои зиндагии доимӣ ба ҷойҳои шароиташ хеле вазнини Сибир маҳкум шуданд. Рутбаи афсарони зиёдро ҳамчун ҷазо то ба аскарӣ қаторӣ паст фароварданд. Пестель, Муравёв-Апостол, М.П.Бестужев – Рюмин, П.Г. Каховский ва Рылеев ба қатл ҳукм карда шуданд. Мувофиқи ҳукми додгоҳ ҷаллодон онҳоро бо усули ваҳшитарини асримиёнагӣ - чорпорақунӣ қатл карданӣ буданд. Лекин дар лаҳзаи охири Николаи I ин усули қатли декабристонро бекор кард. 13 июли соли 1826 онҳо дар қалъаи Петропавловск ба дор овеҳ га шуданд.

Хуҷҷатҳо

1. Ёддоштҳои афсари Рус Ф.И.Глинка дар бораи муҳорибаи Бородино (иктибос)

Замин менамуд, мегуррид, ҷанговаронро аз хоб бедор менамуд. Замин меларзид, вале дилҳо ором буданд. Ҳамин тавр, муҳорибаи бемислу монанди Бородино 26-уми август сар шуд. Борони гулӯлаҳо, ки виззасанон аз болои хаймаи мо мегузашт, ману рафиқамро аз хоб бедор кард. Аз ҷойҳои худ ҷаста дидем, ки байни мо ва онҳоро тумани гафс фаро гирифтааст. Шафақи субҳ медамид. Душман садҳо тўп оварда, моро тирборон мекард. Бомбаю гулӯлаҳо жола барин мерехтанд. Ҳама ҷоро тарқишу садои гулдурроси тўп фаро гирифта буд. Як қисми хаймаҳо ҷаппа мешуданду қисми дигарашон аланга мегирифтанд. Аскарон барои гирифтани яроқ шинофта, худашонро ба оташ мезаданд. Ин ҳодиса дар миёнаҳои майдони ҷанг рӯй мебарояд. Аммо дар қаноти ҷапи мо қайҳо боз аз гулдурроси доими тўпу яроқҳои хурд даҳшат мекунаманд. Нисфи зиёди ин рӯзи даҳшатоварро ман гоҳо дар назди батареяи асосӣ, ки дар он ҷо олимақом М.И.Кутузов ҳузур дошт, гоҳ дар сари роҳе, ки захми ярадоронро мебастанд, гузаронидам. Қариб 400 ҳазор ҷанговарони беҳтарин дар ҷои танге қариб сар ба сар зада, бо ҷасорати бемислу монанд мечангиданд. 2000 тўп беист гулдуррос мезад. Гирду атроф дилхарошона мегуррид ва ба назар чунин менамуд, ки гӯё аз шиддати муҳориба Замин меларзад. Фаронсавиҳо девонавор ба ҳар сӯ медавиданд. Русҳо чун садди устувор дар ҷойшон меистоданд. Баъзеҳо мехостанд ҳамаи ин дарду ранҷ ва лашкаркашии тўлонӣ зудтар хотима ёбад. Онҳо ҳазинаи ваъдакирдаро ба даст оранду тамоми ҳаловати ҳаётро дар пойтахти машҳури қадима чашанд; дигарон аз хотир фаромӯш намекарданд, ки онҳо худӣ ҳамин пойтахт, дили Русия ва модари шаҳрҳои муҳофизат мекунанд. Имони таҳқиршуда, вилоятҳои горагарида, меҳробҳои зери пошуда ва турбатҳои қиршудаи падарон ба қасосгирӣ ва мардонагӣ даъват менамуданд. Дили русҳо ба ин нидо гӯш мебарояд ва дар тасвири мардонагии лашкари мо суҳан оҷиз аст. Чунин менамуд, ки онҳо ҳар як порча заминро азиз медонистанд ва барои ҳар як қадам то дами марг мечангиданд. Батареяҳо то даҳ карат аз даст ба даст мегузаштанд. Муҳориба дар водии бетағ авҷ мегирифт ва ҳар ҷо- ҳар ҷо оташу гулдуррос баланд мешуд. Дуди гализ ҷои туманро мегирифт. Абрҳои хокистарранг дар қаноти ҷапи мо ҳалқа зада, миёнаҳои майдонро панаҳ мекард, ҳол он ки дар қаноти рост шуои офтоб шӯълавар мешуд. Вай, офтоб, ки заминро то ин дам шӯълавар мегардонд, эҳтимол, чунин мочароро ҳаргиз надидаст. Чӣ қадар хуни ноҳақ рехта шуд, чандин ҳазор ҷасади дар байни замин мехобид. Муҳориба лаҳзае ҳам ҳамӯш намешуд ва рӯзи дароз тўпҳои ором намегирифтанд. Бомба, гулӯла ва снарядпориҳо борон барин мебориданд. Тирборонро намегӯед!... Вале ин муҳориба пурра тасвир наёфтааст. Ман онро тахминӣ тасвир кардам. Шаб наздик мешуд ва душман дур шудан мегирифт. Русҳо истодагарӣ мекарданд! 30-юми август. Не дӯстам! На соҳилҳои Дунай ва Рейн на

сахроҳои Итолиё, на хоки Олмон дер боз ва ҳатто мумкин аст ҳаргиз чунин муҳорибҳои оташини гарқи хун ва мудҳишро бо чунин гулдурроси пурхайбати тўпҳо надидаанд! Фақат русҳо ба ин даҳшат тоб оварда тавонистанд, онҳо дар зер осмони ватан ва дар замини қоноқони худ мечангиданд.

2. Эъломиа ба халқи Рус (Барномаи Декабристон, ки дар арафаи шӯриш тартиб дода шудааст)

Дар эъломиаи Сенат оварда мешавад:

1. Барҳам додани ҳокимияти пешина.
 2. Таъсиси ҳокимияти муваққатии интихобӣ то барқароркунии ҳокимияти доимӣ.
 3. Чопи озод ва аз ҳамин сабаб барҳамдиҳии сензура.
 4. Озодии ба ҷо овардани расму оини динҳои гуногун.
 5. Барҳам додани ҳуқуқи моликиятдори ба одамон.
 6. Баробарҳуқуқии ҳамаи табақаҳо дар назди қонун ва аз ин рӯ барҳам додани судҳои ҳарбӣ ва ҳама гуна комиссияҳои судӣ, ки ҳамаи қорҳои судӣ аз онҳо бевосита ба ихтиёри судҳои граждани мегузаранд.
 7. Эълон кардани ҳуқуқи ҳар як гражданине, ки ба кори дилхоҳаш машғул шуданист ва бинобар он дворянин, савдогар, мешанин, деҳқон ҳама баробар ҳуқуқ доранд ба хизмати ҳарбӣ, граждани ва ба унвони динӣ дароянд, яклухт ё чакана савдо кунанд, андозҳои муайян диҳанд. Ҳар як шахс ҳар гуна моликият, аз ҷумла замин ва ҳавлиро, чӣ дар деҳот ва чӣ дар шаҳр харида метавонад. Бо ҳам ҳар гуна шартнома мебандад, дар суд байни худ мувоҳиса мекунад.
 8. Ҷамъ кардани андоз аз ҳар сари аҳоли ва бақияи онҳо.
 9. Барҳам додани даъвати аскарҳо ва бошишгоҳҳои ҳарбӣ.
 10. Кам кардани мӯҳлати хизмати ҳарбӣ барои рутбаҳои поёнӣ ва муайян кардани он баъди баробар кардани хизмати ҳарбӣ барои ҳамаи табақаҳо ба амал бароварда мешавад.
 11. Истеъфо додани ҳамаи шахсоне, ки 15 сол хизमत кардаанд, бекор кардани рутбаи поёнӣ.
 12. Таъсиси роҳбарони волостӣ, уездӣ, губерниягӣ, вилоятӣ ва тартиби интихоби аъзои ин роҳбарият, ки он ҳамаи амалдорони то ин дам аз тарафи ҳукумати граждани таъиншавандаро бояд иваз кунанд.
 13. Муҳофизаҳои ошкорои судӣ.
 14. Ба ҳайати судҳои қиноятӣ ва граждани қалб кардани вакилони халқ, ки интихоб шудаанд.
- Роҳбарият иборат аз 2 ё 3 кас таъкил мешавад. Ба он ҳамаи шӯъбаҳои олии, ки роҳбарӣ мекунанд, яъне тамоми вазоратҳо, шӯро, комитети вазирон, артиш, флот тобеъ мешаванд. Ҳулоса, ба ҷуз ҳокимияти қонунгузор ва суд тамоми ҳокимияти олии иҷроия.

Роҳбарияти муваққатӣ бояд вазифаҳои зеринро ба ҷо орад:

1. Баробархуқуқин тамоми табақаҳо.
2. Ташқил кардани роҳбарияти маҳаллии волостӣ, уездӣ, губерниягӣ ва вилоятӣ.
3. Ташқил кардани посбонони халқии дохилӣ.
4. Баробарии хизмати маҷбурӣ аскарӣ барои ҳамаи табақаҳо.
5. Барҳам додани артиши доимӣ.
6. Таъсиси тартиби интиҳоб шудан ба палатаи намояндагонӣ халқӣ, ки он бояд низоми интиҳоби роҳбарият ва қабули қонунҳои давлатиро тасдиқ кунад.

3. Нақли декабрист М. А. Бестужев дар бораи шӯриши

14 декабри соли 1825 дар майдони Сенати Петербург

Шофи ман кайҳо дар ғилоф буд: ман дар фосилаи байни қареи (қаресафкашии лашкар: чор колоннаи пиёдагард, ки росткунҷа ё мураббаъ зич саф кашидаанд) Москва ва колоннаи экипажи Горд кӯлоҳамро маҳкам пӯшида, дастонамро дарҳам кашида истода будам ва зери лаб суҳанҳои Рилеевро такрор мекардам, ки мо аз озодӣ нафас мегирем; ман бо андӯҳ ҳис мекардам, ки ин нафасгирӣ мушқил шуда истодааст! Озодии мо ва нидоҳои аскарон бештар ба ғиғону нолиши шахси муранда монанд буд! Дар ҳақиқат: мо аз ҳар тараф иҳота шуда будем, беҳаракатӣ ақлҳоро қарахт мекард; мо рӯҳафтада будем, зеро таваққуф дар ин арса аллакай нисфи мағлубият аст. Ба замини ин шамали тез хуни аскар ва афсарони дер боз дар ҳавои кушод истодаро қарахт мекард. Ҳучум бар зидди мо ва тирпарронӣҳои мо қатъ гардиданд; нидои «ура!»-и аскарҳо торафт кам ва наст мегардид. Рӯз торик мешуд. Ногаҳон мо дидем, ки полкҳои рӯ ба рӯи мо истода ба ду тараф ҷудо мешаванд ва батареяи артилерӣ бо даҳони бозаш, ки дар торикӣ шом базӯр ба назар мерасид, дар байни онҳо ҷойгир мешавад.

Тӯи яқум тир ҳолӣ кард, гулӯла таркид; баъзе тирҳо ба майдони сангфарш бархӯрда, барфу чангро ба ҳаво мебардоштанд, тирҳои дигар яқчанд қатори фронтро (фронт-сафи қисми ҳарбӣ) рабуданд, баъзе тирҳо виззасанон гузашта, қурбонӣҳои худро аз байни халқ, ки дар фосилаи сунунҳои бинои Сенат ва дар бӯлон бомҳои хонаҳои ҳамшафати он меистоданд, ёфтанд. Шишаҳои шикаста қарангосанон ба замин пош хӯрданд, одамони аз паси онҳо афтида хомӯшу беҳаракат дароз кашиданд. Дар тирпарронии аввал дар назди ман ҳафт нафар аз пой афтоданд, ман ҳатто нолаеро нашунидам, ягон ҳаракати ҷонканиро надидам - мудҳиш буд таъсири гулӯлаи тӯи аз ин масофа. Дар байни мурағону одамони зинда хомӯшии том ҳукмфармо буд. Тири дуҷум ва сеюм гурӯҳи аскарон ва мардуми авомро, ки дар назди мо тӯда шуда меистоданд, ба замин хобонд. Ман дар ҷоям ҳамчунон рост меистодам ва бо андӯҳ марги худро нигарон будам; чунон лаҳзаи талхе буд, ки марг ба назарам аз зиндагӣ авлотар менамуд. Аммо хости тақдир дигар будааст.

Аз тире панҷум ё шашум колонна якбора ба ҳаракат омад ва вақте ки ба ақиб нигоҳ кардам, байни ман ва гурезагон фосилаи калоне буд ва садҳо қурбониёни роҳи озодӣ меҳобиданд. Ман ҳам ба одамон ҳамроҳ шуда, кунду карахт аз байни мурдагон мегузаштам; дар ин ҷо на ҳаракате буду на фиғону нолае шунда мешуд, танҳо дар фосилаҳои байни тирпарронӣ дидан мумкин буд, ки чӣ тавр хун ғавворазанон дар роҳи сангфарш ҷорӣ шуда, барфро об мекунад ва сипас худаи ҳам гулгун шуда, ях мебандад.

Аз паси мо эскадрони горд ҳаракат мекард ва вақте ки дар даромадгоҳи кӯчаи танги Галерная гурезагон тӯда шуданд, ман ба лейб-гренадерҳо, ки аз қафо мерафтанд, расидам ва ба бародарам Александр рӯ ба рӯ шудам; дар ин ҷо мо чандин нафарро нигоҳ доштем, ки дар сурати ҳуҷуми саворагон муқобилат карда, ақибнишинонро муҳофизат кунем. Аммо император дар ин кӯчаи дарозу танг парронданро афзалтар донист.

Назар ба саворагон гулӯлаҳои тӯп ба одамони таъқибшаванда пештар мерасиданд ва взводи чамъкардаи мо пароканда шуд. Ҷасади аскарҳо ва одамон дар ҳар қадам ба замин меафтид, аскарҳо тозон ба хонаҳо мебаромаданд, дарвозаҳоро мекуфтанд, дар байни пойдеворҳо пинҳон мешуданд, вале гулӯлаҳои тӯп аз девор ба девор бархӯрда ҳамаро яксон мекард. Ҳамин тавр мардум то чорроҳаи аввалин расиданд ва дар ин ҷо онҳоро тирҳои полки гренадери Павловский пешвоз гирифтанд...

Савол ва супоришҳо: 1. Александри I чӣ тавр ба тахту тоҷи подшоҳии Русия соҳиб шуд? 2. Подшоҳи нави Русия оид ба деҳқонони крепостной кадом қонунро баровард? Оё он қонунҳо аҳволи деҳқонони крепостнойро беҳтар кард? 3. Александри I дар идораҳои давлатӣ ва маориф чӣ хел ислоҳот гузаронид? 4. Мақсади ислоҳоти Александри I аз чӣ иборат буд? 5. Моҳияти «Муҳосираи китъавӣ» (континенталӣ)-ро нисбати Англия маънидод кунед. Оё дар он Русия ширкат варзид? Ин муҳосира ба кадом давлат нафъ бахшид? 6. Дар бораи созишномаи сулҳи Тилзит (байни Фаронса ва Русия) чӣ гуфта метавонед? 7. Андешаатонро дар бораи сабабҳои ҷанги байни Русияю Фаронса соли 1812 баён намоед. 8. Ҷанги Ватании соли 1812 чӣ тавр оғоз ёфт? 9. Чаро артиши Русия дар аввали ҷанг ба ақибнишинӣ шурӯъ кард? 10. Дар оғози ҷанг сарфармондеҳи нерӯҳои ҳарбии Русия кӣ буд? 11. Нақшаи Наполеон чӣ тавр барбод рафт? 12. Дар бораи муҳорибаи Бородино нақл кунед. 13. Чаро Шӯрои ҳарбӣ қарор кард, ки Москва ба душман дода шавад? Оё ин қарор като набуд? 14. М.И. Кутузов барои муҳорибаи нав бо фаронсавиҳо чӣ тавр омодагӣ мегирифт? Лашкари Наполеон шаҳри Москваро ба чӣ ҳол гирифт? 15. Чаро М.И. Кутузов ва Александри I таклифҳои Наполеонро оид ба гуфтушунид дар бораи сулҳ бечавоб монданд? 16. Лашкари Фаронса аз хоки Русия кай ва чӣ тавр ронда шуд? 17. Аракчеевчигӣ чист? 18. Дар бораи ташкилҳои «Чамъияти Шимолӣ» ва «Чамъияти Ҷанубӣ» ва мақсаду мароми онҳо нақл кунед. 19. «Чамъияти Шимолӣ» ва «Чамъияти Ҷанубӣ» барномаи худро чӣ тавр амалӣ карданд? 20. Вафоти Александри I ба нақшаи декабристон чӣ тағйирот дохил намуд? 21. Дар бораи шӯриши Декабристон дар Петербург ва дар Василковои наздикии Киев (Украина) нақл кунед. Чаро онҳо шикаст хӯрданд? 22. Николаи I декабристонро чӣ хел ҷазо дод? 23. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§18. ТАРАҚИЁТИ САМОЯДОРӢ ВА ОҚИБАТҲОИ ОН ДАР ДАВЛАТҲОИ АВРУПО

Ба вуҷуд омадани саноати калон дар Англия. Аз рӯи ҳаҷми истеҳсолоти саноат Англия аз мамлакатҳои дигар пеш гузашта буд. Флоти ҳарбӣ ва тиҷоратии он дар баҳру уқёнусҳо ҳукмронӣ мекарданд. Дар натиҷаи афзоиши босуръати саноати калон истеҳсолоти касибӣ охишта-охишта таназзул кард. Саноат талаботро ба фузулот зиёд намуд. **Ноҳияҳои нави саноатӣ** бунёд ёфта, ободу зебо гардиданд. Дар шимолу ғарб ва маркази мамлакат фабрикаю заводҳои зиёд комат афрохтанд. Дар Уэлси Чанубӣ истеҳсоли ангиштсанг афзуд. Киштисозӣ бо суръат тараққӣ кард. Шаҳри Лондон ба яке аз шаҳрҳои калонтарини **тиҷоратӣю молиявӣ** ҷаҳон табдил ёфт.

Ба тараққии саноати калон роҳи оҳан ёрии калон мерасонид. Соли 1825 дар Англия аввалин роҳи оҳан сохта шуд. Баъди ин сохтани роҳи оҳан дар як қатор мамлакатҳои дигари ҷаҳон суръат гирифт. Он ба тараққии босуръати минбаъдаи сармоядорӣ шароити хуб фароҳам овард.

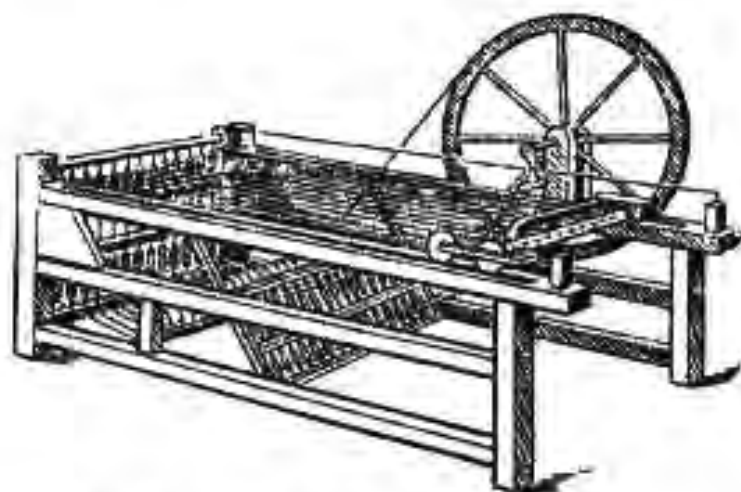
Дар ибтидои асри XIX зиёда аз нисфи маҳсулоти саноатиро дар Англия корхонаҳои калону миёна истеҳсол мекарданд. Ин корхонаҳо маснуоти аз ҳама муҳимтарин, ба монанди дастгоҳҳо, таҷхизоти фабрикаву заводҳо, паровозҳо, киштиҳои бугӣ, моҳуту

76. Англия. Коргарони фабрикаи бофандагӣ

77. Дастгоҳи ресандагии дастӣ.

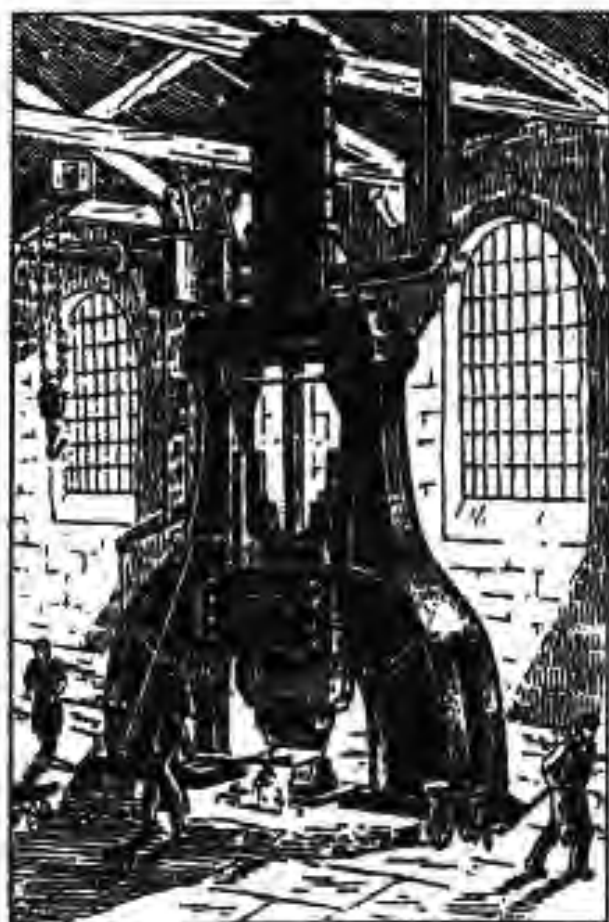
78. Дастгоҳи ресандагии механикии «Ченни»

матӯ ва гайраро истехсол мекарданд. Дар байни корхонаҳо рақобат ба вучуд омад. Як қисми онҳо дар натиҷаи рақобат тамоман барҳам хӯрда, қисми дигар ба корхонаҳои калон муттаҳид мегардиданд. Дар истехсолот акнун мақоми асосӣ аз кишоварзӣ ба саноат гузашт.

Табаддулоти саноатӣ дар Англия. Бӯҳрони барзиёдистехсолкуний. Табаддулоти саноатӣ дар Англия нимаҳои дуҷуми асри XVIII оғоз ёфта, дар нимаи аввали асри XIX ба авҷи таракқиёти худ расид. Як қисми саноат аз истехсолоти манафактурӣ ба истехсолоти мошинӣ гузашт.

Яке аз муҳимтарин ихтирооте, ки аслан ба табаддулоти саноатӣ ибтидо гузоштааст, дастгоҳи бофандагӣ мебошад. Ихтироъкор Чон Кей, ки аввал бофанда буд, соли 1733 моқун сабукеро ихтироъ кард, ки дар натиҷа маҳсулнокии кори бофанда зиёда аз ду баробар афзуд.

Бофанда ва дуредгар Чеймс Харгривс аз Ланкшири Шимоли соли 1764 ҷарҳи ресмонресиро такмил дода, ба он номи духтараш «Ченни»-ро дод.

79. Бузургболғии бӯғӣ

Ин дастгоҳ дар як вақт ду корро иҷро мекард: 16-18 алад риштаро ҳам мересид ва ҳам калоба мекард. Дар натиҷаи такмили ин дастгоҳ маҳсулнокии меҳнати ресанда қариб 20 маротиба афзуд.

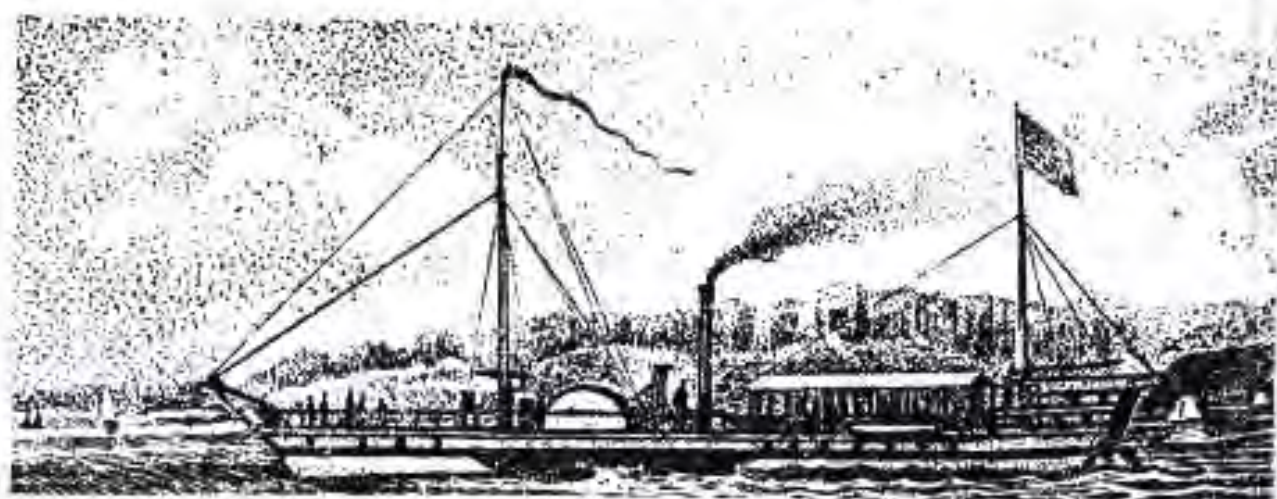
Соҳибкор Ричард Аркрайт аз ихтирои Харгривс хуб истифода бурд. Ҷ соли 1771 корхонаи калоне сохта, онро бо мошини «Ченнӣ» ва дастгоҳҳои дигари сермаҳсули бо чархи обӣ ҳаракаткунанда таҷҳизонид. Бо ҳамин аввалин маротиба корхонае сохта шуд, ки он фабрика ном гирифт. Истеҳсол дар он тавассути мошинҳо ба амал бароварда мешуд. Дар ин фабрика то 300 нафар одамон кор мекарданд. Баъди сохтани фабрикаи Аркрайт дар Англия дар зарфи 20 сол зиёда аз 150 чунин фабрикаҳо сохта шудаанд, ки онҳо истеҳсолоти манафактурии каммаҳсулро оҳиста-оҳиста танг карда бароварданд.

Соли 1784 лаборанти донишгоҳи Глазго Чеймс Уатт мошини ҳаракатдиҳанда (двигател)-ро ихтироъ кард. Баъди ин гузариш аз мануфактура ба истеҳсолоти фабрикий бо суръати тез аввал дар Англия ва баъд дар мамлакатҳои дигар оғоз шуд.

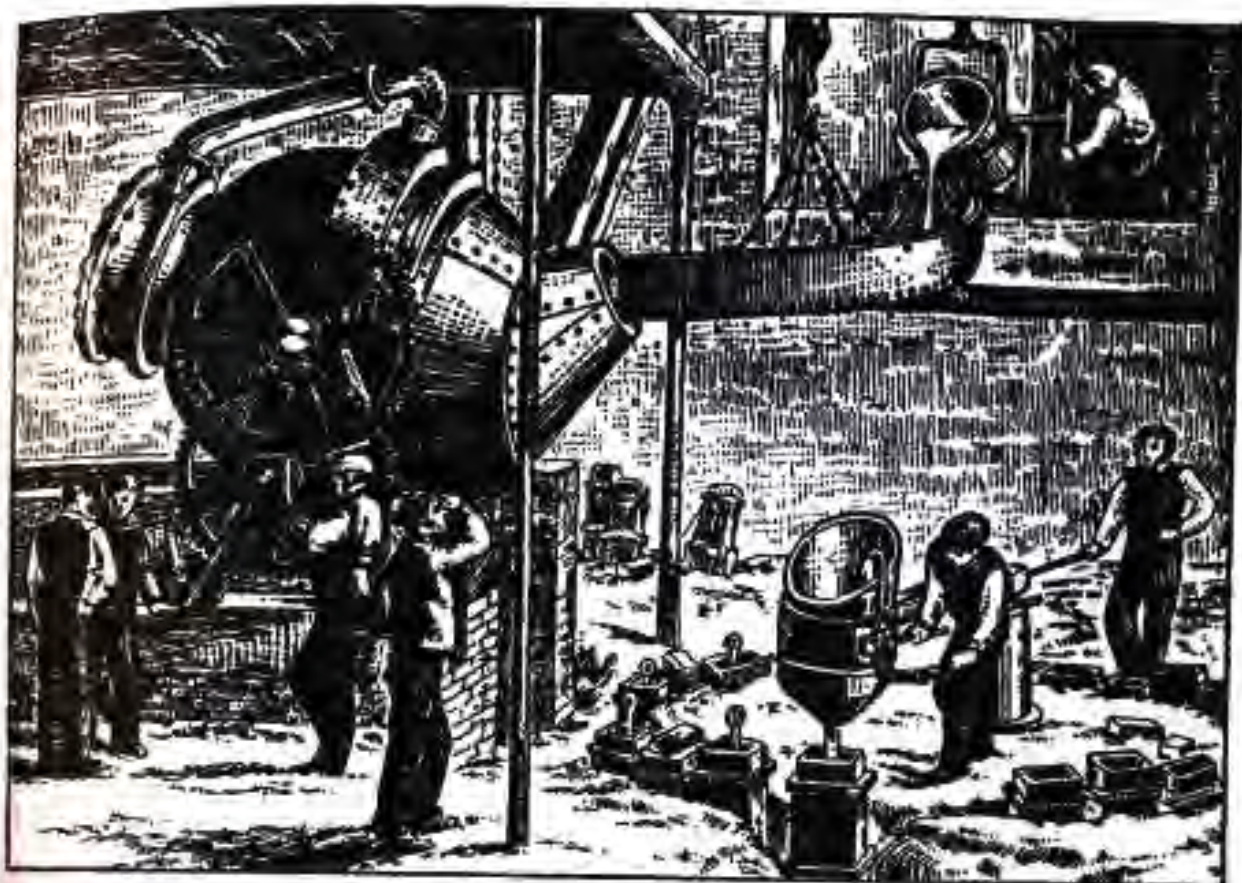
Соли 1807 Роберт Фултон ном механики америкой аввалин шуда киштии бугиро ихтироъ кард. Соли 1814 бошад, муҳандиси худомӯз Чорч Стефенсон аввалин паровозро сохт, ки он дар як соат то 10 км ҳаракат мекард. Паровоз аввал бе роҳи оҳан ба роҳ

80. Қатори Манчестер - Ливерпул

81. Киштии бугии Фултон. Соли 1807

82. Конвертори Бессмер

дароварда шуд. Баъд онро ба болои релсҳо гузоштанд. Дар натиҷа он бори бисёрро аз як ҷой ба ҷои дигар мекашонид.

Табаддулоти саноатӣ ба пешрафти истехсолоти саноатӣ оварда расонид. Дар натиҷа як қисми мол харидор намеёфт, чунки истехсоли он зиёд шуда, бӯҳронҳои барзиёдистехсолкунӣ ба амал меовард. Яке аз аввалин бӯҳрони барзиёдистехсолкунӣ дар Англия соли 1825 ба амал омад, ки он қариб ҳамаи соҳаҳои саноат, аз он ҷумла саноати бофандагиро ҳам фаро гирифт. Дар натиҷаи ин бӯҳрони иқтисодӣ корхонаҳои зиёде баста, хазорон коргарон аз кор пеш карда шуданд. Ин коргарон сафи армияи бекоронро зиёд намуданд. Бӯҳрони иқтисодӣ дар мамлакат муборизан ҷаҳтимоиро тезу тунд намуд. Дар баъзе корхонаҳо корпартоиҳо ба амал омаданд.

Ҳаракати чартистӣ дар Англия. Соли 1836 дар Лондон созмони коргарон ташкил ёфт, ки ба он радикали майдабуржуазӣ Уилям Ловегт роҳбарӣ мекард. Ин созмон талаб кард, ки ба ҳама мардоне, ки синнашон ба 21 расидааст ва дар зарфи 6 моҳ сокини муқимӣ мебошанд, ҳуқуқи интихоботӣ дода, сатҳи дорони молу мулки номзадҳо ба вакилии парлумон бекор карда шавад. Солҳои 1836-1838 дар Англия бӯҳрони нави иқтисодӣ ба амал омад. Дар натиҷаи он нарху наво паст ва содироти мол кам шуд. Бӯҳрон, махсусан ба саноати бофандагӣ, кишоварзӣ, ангиштистехсолкунӣ

83. Ба бекорон тақсим кардани хурук

ва истехсоли фулуз зарбаи сахт зада, ахволи коргаронро вазнин кард. Ин ҳолат дар Англия ҳаракати пурзӯри коргариро ба вуҷуд овард, ки он номи «ҳаракати чартистӣ»-ро гирифтааст.

Соли 1838 чартистон талабномаи аввалини худ - Хартияи миллиро кор карда баромаданд. Дар хартия ҳукумати Англия барои он маҳкум карда мешуд, ки вай ба ғоидан ақалият кор карда, манфиати аксарияти мардумро поймол мекард.

27 июни соли 1838 ҳазорон нафар коргарон дар майдони Ньюкасл бо парчамҳои барафрошта сурудхонон ба Лондон рафтанд, то ки талабҳои худро ба парлумон пешниҳод кунанд. Вале он натиҷае надод.

Чартистон дар Лондон дар анҷумани худ роҳи усулҳои мубориза муайян намуданд. Як гурӯҳ чартистон зери роҳбарии У. Ловетт муборизаи осоишта роҳи асосии мубориза ҳисоб мекарданд. Инҳо ҷонибдорони «Нерӯи ахлоқӣ» ва зидди истифодаи қувва буданд. Қисми дигари чартистон - асосан коргарони кор-

хонаҳои калони саноатӣ ҷонибдори тарзи инкилобии мубориза, яъне тарафдори «Нерӯи ҷисмонӣ» буданд. Ба ҳайати ин ҷараён арбобони намоёни чартистон, ба монанди О.Коннор ва О.Брайен дохил буданд. О.Брайен мегуфт, ки истисморӣ коргаронро бе барҳамдиҳии моликияти хусусӣ ҳам аз байн бурдан мумкин аст. О.Коннор боварӣ дошт, ки воситаҳои осоиштаи мубориза барои аз тарафи парлумон қабул карда шудани Хартияи миллий оварда намерасонад.

Моҳи июни соли 1839 чартистон Хартияи якуми миллиро мурабтаб сохтанд, ки дар зери он 1 миллиону 280 ҳазор нафар одамон имзо гу-

84. О. Коннор

зоштанд ва онро дар вазъияти ботантана ба парлумон супориданд. Барои дастгирии хартия дар тамоми мамлакат ҷамъомаду гирдиҳамоиҳои бисёре барпо гардиданд. Дар шаҳри Бирменгем, ҳатто ошӯбҳои коргарон ба амал омаданд. Ҳукуматдорон 80 нафар коргаронро ҳабс карда, шаҳрро дар вазъияти муҳосира зълон намуданд. 12 июли соли 1839 бо вучуди вазъияти ноором парлумони Англия Хартияи якуми миллиро рад кард.

Моҳи майи соли 1842 чартистон ба парлумон Хартияи дуюми миллиро пешниҳод намуданд, ки ба зери он 3 миллиону 300 ҳазор нафар имзо гузошта буданд. Дар ин хартия алайҳи нобаробарии иҷтимоӣ, хусусан музди меҳнати ночизи коргарон зътироз баён карда мешуд. Талаби дигари хартия бекор карда шудани қонун дар бораи камбағалони соли 1834 қабул шуда буд. Ин қонун коргаронро маҷбур мекард, ки барои музди меҳнати камтарин ҳам кор кунанд. Парлумон Хартияи дуюми миллиро ҳам рад кард.

Аз сабаби сар задани бӯҳрони нави иқтисодӣ дар миёнаҳои солҳои 40-ум ҳаракати чартистии таназзулкарда аз нав авҷ гирифт. Соли 1845 «Ҷамъияти кишоварзии чартистон» ташкил ёфт. Мақсади он татбиқи нақшаи ислоҳоти заминӣ аз тарафи О.Коннор пешниҳодкарда буд. Ин нақша дар назар дошт, ки давлат заминӣ

85. Яке аз арбобони ҳаракати чартистӣ, сотсиалист Гарни

ленлордҳоро харида, ба китъаҳои хурд-хурд таксим карда, ба коргарон бидиҳад. Ҳарчанд аъзоёни «Чамъияти кишоварзии чартистон» ба 300 ҳазор нафар расида бошад ҳам, аз сабаби ҳаёлий будани нақшаҳои зуд рӯ ба таназул ниҳод ва ниҳоят соли 1848 барҳам хӯрд.

4 апрели соли 1848 Конгресси навбатии миллии чартистон баргузор гардид. Чартистондар ин конгресси худ қарор қабул карданд, ки 10 апрели соли 1848 ба парламон аз нав талабномаи хартияи миллиро

пешниҳод намоянд. Вале ҳамон рӯз ҳукумат ба Лондон лашқар даровард. Бинобар ин чартистон танҳо гирдиҳамоӣ ташкил кардану ҳалос. О.Коннор бошад, мавқеи тақлимкоронаро ишғол намуда, маслиҳат дод, ки мардум пароканда шаванд.

Моҳи июли соли 1848 парламон талабномаи сеюми хартияи миллии чартистонро низ рад кард. Бо ҳамин ҳаракати чартистӣ ба шикаст дучор омад.

Сабаби асосии шикасти ҳаракати чартистӣ болоравии дуру дарози саноати Англия мебошад. Он дар солҳои 50-уми асри XIX

86. Чартистон талабномаро ба парламон мебаранд

огоз ёфта, бекорино дар мамлакат хеле кам кард. Буржуазияи Англия аз гонат кардани мустанликахо низ даромади ниҳоят калон мегирифт ва як қисми онро барои беҳбудии моддии коргарони баландхтисос истифода мебурд.

Ҳаракати чартистӣ дар Англия аҳамияти калони таърихӣ дошт. Он барои ба мамлакати демократӣ ва ҷомеаи халқларвар мубаддал гардидани ин кишвар саҳм гузоштааст.

Ибтидои табаддулоти саноатӣ дар Фаронса ва Олмон. Фаро расидани давраи осоишта ба болоравии саноати калони фабрикий Фаронса оварда расонид. Гудозиши ҷӯян ва истеҳсоли ангиштсанг аз соли 1815 то соли 1830 зиёда аз 2 баробар афзуд. Дар заводҳои фулузгудозӣ роҳҳои нави гудозиши пӯлод ба роҳ монда шуданд. Саноати газворбарорӣ тадричан аз меҳнати дастӣ ба меҳнати мошинӣ гузашт. Коркарди нахи пахта дар ин давра 3 маротиба афзуд. Талабот ба дастгоҳҳо зиёд шуд. Мошинҳои бугӣ дар истеҳсолот зиёдтар истифода мешуданд. Соли 1830 дар саноати Фаронса аллакай 625 мошинӣ бугӣ кор мекард. Дар солҳои 1815-1848 ҳарчанд шумораи мошинҳои бугӣ 8 маротиба афзуда, ба 4853 адад ва истеҳсоли ангиштсанг аз 1 млн. 700 ҳазор ба 5 миллион тонна расид ва гудозиши оҳан 2 маротиба афзуд, бо вучуди ин Фаронса ҳанӯз ҳам дар тараққиғи саноати худ аз Англия ақиб мемонд.

Табаддулоти саноатӣ дар Олмон асосан солҳои 30-уми асри XIX оғоз гардидааст. Сармоядор гардидани юнкёрҳо, осуда-қолшавии қисми кишоварзон ва афзоиши аҳолии шаҳрҳо дар Олмон ба баланд шудани талабот ба молҳои саноатӣ ва пайдо шудани фабрикаҳои калони саноатӣ оварда расонид.

Дар болоравии табаддулоти саноатии Олмон сохта шудани роҳҳои оҳан нақши муҳим гузоштаанд. Соли 1824 роҳи оҳани аввалин дар байни шаҳрҳои Нюренберг – Фюрт ба кор даромад. То соли 1848 дар ин мамлакат 5500 км хатҳои роҳи оҳан мавҷуд буданд. Дар ҳавзаҳои Рур ва Саар истеҳсоли ангишт ва маъдани оҳан афзуд. Дар Крефелд, Эрбелфелд, Бремен ва водии дарёи Вуппер фабрикаҳои бофандагӣ ва абрешимии зиёд сохта шуданд. Дар Олмон, махсусан, саноати бофандагӣ тараққӣ кард. Соли 1814 дар Саксония ҳамагӣ 283 дуки механикӣ истифода мешуд. Соли 1834 бошад, он ба 350 ҳазор ва соли 1850 ба 500 ҳазор адад расид. Оҳишта-оҳишта соҳаҳои дигари саноат ҳам тараққӣ мекарданд. Вале табаддулоти саноатӣ дар Олмон нисбат ба Англия ва Фаронса ақиб мемонд. Яке аз сабабҳои асосии он парокандагии Олмон буд. Дар ин давра Олмон аз 36 давлату давлатчаҳо ва 4 шаҳри мустакил иборат буд.

Қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсоли сармоядорӣ. Ҳар як ҷомеа тарзи истеҳсоли худро дорад. Он аз ду тар-

87. Тарзи истеҳсолоти сармоядорӣ

киб - кувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсоли иборат аст. Кувваҳои истеҳсолкунанда, дар навбати худ, аз предмети меҳнат ва олоти меҳнат иборат мебошад. Канданиҳои фойданок, замин, дарёҳо, ҷангал, обанборҳо, пахта, найшакар ва ғайра предмети меҳнат мебошанд. Аз онҳо маҳсулот тайёр карда мешавад. Олоти меҳнат бошад, чизест, ки тавассути он маҳсулот ё худ молро истеҳсол мекунанд. Ба он нерӯи коргарӣ, дастгоҳҳои барқӣ, фабрикаю заводҳо, мошинҳо, дастгоҳҳо, роҳҳои оҳану қаторроҳо ва ғайра дохиланд.

Муносибатҳои истеҳсоли дар рафти истеҳсолот дар байни истеҳсолкунандагон ва соҳибони истеҳсолот ба амал меоянд. Муносибатҳои истеҳсоли ба он вобаста аст, ки воситаҳои асосии истеҳсолот дар дасти кист. Дар ҷомеаи сармоядорӣ онҳо асосан дар дасти соҳибкорон мебошанд. Қисми коргарон, деҳқонон ва табақаҳои дигари ҷамъияти аз моликияти хусусӣ маҳруманд. Истеҳсолкунандагон дар ин ҷомеа озоданд.

Дар ҷомеаи сармоядорӣ кувваҳои истеҳсолкунанда ба дараҷаи баланд тараққӣ карда, зиддиятҳои байни истеҳсолкунандагону корфармо, яъне сармоядоронро ба вуҷуд овард. Давлатҳои сармоядорӣ зиддиятҳои иҷтимоиро бо роҳи ислохотҳои демократию адолатнок ҳаллу фасл мекарданд.

Ҳаракати демократӣ дар Фаронса ва Олмон. Буржуазияи калон моҳи июли соли 1830 ҳокимияти королро дар Фаронса аз нав барқарор карда, Луи Филиппи Орлеаниро ба тахти королӣ шинонид. Дар ҷавоб корол розӣ шуд, ки дар мамлакат конституцияи навро бо номи «Хартияи соли 1830» ҷорӣ кунад. Аз ин конституция буржуазияи калон розӣ буд, вале он ба меҳнаткшон ва хусусан ба коргарон қариб чизе намедод. Баръакс,

88. Тасвири шӯриши коргарони ш. Лион. Соли 1831

бо сабаби баланд будани талабот (ба сатҳи дорони молумулкии интихобот) қариб ҳамаи коргарон, деҳқонони камбағал ва косибону ҳунармандон аз ҳуқуқи интихоботӣ маҳрум шуданд.

Баъди барпо шудани мутлақияти июлӣ, ҳаракати коргарӣ дар Фаронса ба нерӯи мустақили сиёсӣ табдил ёфт. Шӯришҳои аввалини коргарон дар шаҳри Лион соли 1831 ба амал омаданд. Шӯришчиён баланд кардани музди меҳнатро талаб мекарданд. Рӯзи шӯриш, 21 ноябр, яке аз баталёнҳои горди миллӣ шӯришчиёро тирборон кард. Ин рафтори ҳукуматдорон коргаронро маҷбур сохт, ки ба даст силоҳ бигиранд. Даре нагузашта ҳукуматдорон ин шӯришро паҳш карданд.

5 июни соли 1832 коргарони Париж шӯриш бардоштанд. Онҳо дар шаҳр сангарҳо сохтанд. Рӯзи дигар сангарҳо аз тарафи лашкари ҳукуматӣ ба ҳок яқсон карда шуданд. Коргарони Париж бо ҳамин шикаст хӯрданд.

Соли 1834 дар Лион шӯриши дуҷуми коргарон ба амал омад. Аз 9 то 15 апрел дар шаҳр байни коргарон ва нерӯҳои ҳукуматӣ ҷангҳои шадид ба амал омаданд. Ҳукумат бар зидди шӯришчиён артиллерияро истифода бурд. Дар натиҷаи сӯхтор даҳҳо хонаҳо сӯхта, несту нобуд гардиданд. Ин шӯриш ҳам ба хун оғӯшта шуд. Қариб 800 нафар шӯришчиён ҳалок гардиданд.

Ҳаракати коргарӣ дар Фаронса солҳои 40-ум низ идома ёфт.

Аз 4 то 6 июни соли 1844 бофандагони музофоти Силезияи Олмон шӯриш бардоштанд. Аввал он дар фабрикаҳои Свантсигер ба амал омад. Дар деҳқадаи Петерсвалдау коргареро барои хондани суруди инқилобӣ ҳабс карданд. Рафиқонаш тарафи ӯро гирифтанд. Онҳо талаб карданд, ки соҳибкор Свантсигер ӯро озод кунад. Бофандагони фабрикаҳои дигари гирду атроф коргарони фабрикаи Свантсигерро дастгирӣ карданд. Ҳукуматдорони маҳаллӣ аз ин воқеа саҳт ба ҳарос афтида, кӯшун даъват намуданд. Дар натиҷаи задухӯрд 11 нафар куштаю 24 кас захмдор ва 70 нафари дигар ба ҳабс гирифта шуданд.

Баъди шӯриши июнии Олмон ошубҳои коргарӣ дар наздикии Прага, музофотҳои кӯҳии Чехия, Моравия ва шаҳру вилоятҳои дигари Олмон ба амал омаданд.

Ҳуҷҷат

Арзномаи аввали миллӣ

(Дар шаҳри Бирминген мураттаб гардида, 14 майи соли 1838 нашр шуда, 14 июни соли 1839 ба парлумони Англия пешниҳод гардидааст).

Мо, арзқунадагони Шумо, дар мамлакате зиндагонӣ дорем, ки бо тоҷирони бофаросағи худ фарқ мекунед. Фабрикадоронаш моҳиранд.

меҳнатдӯстии қорғарониш ба зарбулмасалҳо дохил шудааст. Мамлакати мо аҷоиб аст, ҳокаш ҳосилхез, иқлимиш солим..., он бандарҳои қулай ва роҳҳои дохилияш аз рӯи сифати худ нисбат ба давлатҳои дигар бартарӣ дорад.

Дар зарфи 23 соя мо аз сулҳ баҳра мебарем.

Вале, сарфи назар аз ҳамаи ин шароити мусоид барои халқ, сарфи назар аз ҷидду ҷаҳд ва малакаи самаранок истифода бурдани онҳо, мо дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва шахсӣ дар зер бори гарони кулфат ва азобу машаққат ҳастем.

Мо дар зер бор аз андозҳои гароне, ки барои ҳукуматдоронамон хеле қам будааст, ба дод омадем...

Мо ба ҳама тараф назар афкандем, бо кӯшиши зиёд сабабҳои иҷтимоӣ ва ниҳоят вазнину пурмашаққатро кофтуков кардем...

Вақте ки давлат дифоғаронро барои хизмат даъват мекунад, вақте ки он пул талаб мекунад, ҳеч кас на ҳуқуқи рад карданро дорад... на ҳуқуқи (бо сабаби қашшоқию нодонӣ) мавқуф гузоштани онҳоро.

Ҳангоме ки аз мо дастгирӣ ва иттиҳоб талаб мекунанд, пас дар навбати худ табиат ва хирад ба мо ҳуқуқи медиҳад талаб кунем, ки ҳангоми наشري қонунҳо овози ҳама шумида шавад.

Мо вазифаҳои одамони озодро иҷро мекунем, биноан мо ҳам бояд ҳуқуқи одамони озодро дошти бошем.

Мо овоздиҳиш умумиро тақозо мекунем.

Мо овоздиҳиш пинҳониро тақозо мекунем. Мо интихоби ҳарсолаи парламентро тақозо мекунем.

Мо талаб мекунем, ки ҳангоми интихоботи оянда ба аъзогии палатаи муътабари Шумо ризоияти интихобкунандагон бояд меъёри асосӣ бошад. Ба ҳар вакиле, ки интихоб шудааст, барои хизмат ба қори ҷамъиятӣ даъват шудааст, аз ҳисоби андози ҷамъиятӣ моҳонаи баланд ва бошарафна таъин карда шавад.

Ҳуқуқи умумии интихоботӣ метавонад воқеан ба миллат ваҳдати ақиқӣ ва тӯлонӣ биеварад.

Савол ва супоришҳо: 1. Исроот кунед, ки дар Англия саноати қалон ба вуҷуд омадааст. 2. Қадом далелҳо собит мекунанд, ки дар Англия табаддулоти саноатӣ ба вуҷуд омадааст? 3. Бӯҳрони шадиди аввалини иқтисодӣ дар Англия кай ба амал омад? Он чӣ натиҷа дод? 4. Дар бораи ҳаракати чартистӣ дар Англия нақл кунед. 5. Чонибдорони «Неруи ахлоқӣ» ва «Неруи ҷисмонӣ» чӣ мақсад доштанд? 6. Чаро ҳаракати чартистӣ дар солҳои 40-уми асри XIX заиф шуда, оқибат барҳам хурд? 7. Дар Олмон табаддулоти саноатӣ кай оғоз ёфтааст? 8. Олмон аз чанд давлатҳои хурду бузург ва шахрҳои мустақил иборат буд? 9. Қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолии ҷомеаро шарҳ диҳед. 10. Қадом воқеа дар бораи болоравии ҳаракати иҷтимоӣ дар Олмон шаҳодат медиҳад? 11. Ба фикри Шумо дар марҳалае, ки дар мамолики Аврупо ҳаракати демократӣ суръат мегирифт, бо қадом роҳҳо адолати иҷтимоиро барқарор кардан лозим буд?

§19-20. ҲАРАКАТИ СОТСИАЛИСТӢ ВА КОММУНИСТӢ

Томас Мор. Яке аз асосгузори сотсиализми хаёлий Томас Мор (1478-1535) мебошад. Ӯ гуманисти даврани эҳён Англия ба шумор меравад. Томас Мор дар солҳои 1529-1532 дар Англия дар мансабҳои баланди давлатӣ кор кардааст. Ақидаҳои сотсиалистии худро Томас Мор соли 1516 дар китоби «Утопия» инъикос намудааст. Дар ин асар оид ба сохти беҳтарини давлатӣ, ки дар он на шох хасту на гадо, ҳама неъматҳои моддиву маънавий фаровон, барои ҳама аъзоёни ҷомеа дастрас ва ҳама аъзоёни ҷомеа хушбахтанд, сухан меравад.

Маънои калимаи «Утопия» - «вучуд надоштан», «чизи хаёлий» мебошад. Яъне дар китоб сухан дар бораи давлате меравад, ки дар ҳақиқат Утопия будааст. Аммо чунин ҳақиқат вучуд надорад. Ин сохти давлатии боадолатро Томас Мор хаёлан ба қалам додааст.

Тақдирӣ муаллифи «Утопия» ғоҷибдор аст. Бо фармони шоҳи Англия Томас Мор барои ақидаҳои соҳи 1585 қатл карда шудааст.

Сотсиалистони хаёлий. Бенавоӣ ва қашшоқии коргарону касибон барои дар Фаронса ба вучуд омадани ғояҳои хаёлий замина гузошт. Сотсиалистони хаёлий эътирози меҳнатқашонро алайҳи сармоядорон дар асарҳои худ хаёлан ифода намудаанд. Таълимоти сотсиалистони хаёлии Фаронса Сен-Симон, Фуре ва сотсиалисти хаёлии Англия Роберт Оуэн ва аз тарафи онҳо танқид карда шудани ҷиҳатҳои манфии ҷомеаи сармоядорӣ дар рушди тафаккури сотсиалистии мардум мақоми баланд пайдо намуд.

Ба вучуд омадани таълимоти сотсиалистони хаёлий аз он шаҳодат медиҳад, ки зиёниён аз натиҷаҳои инқилоби буржуазии охири асри XVIII Фаронса норозӣ буданд. Ваъда ва шиорҳои ин инқилоб, ки даъват ба озодию баробарӣ ва бародарӣ буданд, дар амал иҷро нагардиданд. Халқ мисли пештара бе пуштибон буд. Сотсиалистони хаёлий боварӣ доштанд, ки паҳн кардани ғояҳои судбахш метавонад ба маданияти ҷомеа таъсир расонад. Аз ин сабаб онҳо барои кор карда баромадан ва дар ҷомеа паҳн намудани чунин ғояҳо камар бастанд.

Апри де Сен – Симон (1760-1825) яке аз шахсони бомаърифати замони худ буд. Вай дар оилаи ашроф таваллуд шудааст. Дар ҷавонӣ аз риёзишинос ва файласуфи машҳур Даламбер таълим гирифтааст. Мақсади асосии ҳаёти худро Сен-Симон дар кор карда баромадани лоиҳаи чунин ҷомеае медид, ки ба мардум бахту саодат биеварад.

Сен - Симон боварӣ дошт, ки дар пешрафти ҷомеа ивазшавии шакли моликият ва рушди саноат мақоми калон дорад. Инкишофи маърифатро ӯ нерӯи ба пеш ҳаракатдиҳандаи ҷомеа меҳисобид. Сен-Симон кайд мекунад, ки инқилоби Фаронса қонунист, вале он аз роҳи дуруст берун баромадааст. Аз ин ҷост, ки ҳокимият ба дасти шахсони аз илму фарҳанг дур гузашт.

89. Анри Сен-Симон

Ҷомеаи сармоядориро маҳкум намуда, Сен-Симон исбот кард, ки чунин сохти давлатие бунёд карда шавад, ки дар он манфиатҳои шахсӣ ҷомеа ба ҳам баробар бошанд. Ин гуна ҷомеаро «Низоми нави саноатӣ» номид. Фарқи онро Сен-Симон дар нишонаҳои зерин меидид: ҳамаи одамон дар иттиҳодияҳои кор мекунанд, ки бо якдигар алоқа ва ҳамкориҳои зич доранд, мавқею мақоми ҳар кас дар ин ҷомеа аз рӯи меъёри меҳнаташ муайян карда мешавад. Сен-Симон дар «Низоми нави саноатӣ» мақоми роҳбарикунандаро ба саноатчиён, бонкдорон ва олимони додааст. Асоси **фалсафию ахлоқи ин ҷомеаро** ӯ «Насронияи нав» мешуморад, ки муҳтавои он дар ин хитоба ифода ёфтааст: «Шахси наздикро дӯст дор!».

Дар «Низоми нави саноатӣ»-и Сен-Симон моликияти хусусии соҳибкорон вучуд дорад. Буржуазия ва коргаронро ӯ ба гурӯҳи «индустриалҳо» дохил кардааст. Сен-Симон боварии комил дошт, ки соҳибкорон муҳофизони манфиатҳои коргарон хоҳанд буд.

Сен-Симон ва шогирдонии ӯ зидди бо роҳи инқилобӣ – хунрезӣ дигаргун кардани ҷомеа буданд. Баъди вафоти Сен-Симон шогирдонии ӯ Анфантэн ва Базар ақидаҳои устоди худро бо роҳи воситаҳои гуногун ба мардум тарғибу ташвиқ мекарданд. Онҳо ақидаҳои Сен-Симонро гирд оварда, соли 1830 бо номи «Баёни таълимоти Сен-Симон» китобро ҷоп ва дастраси мардум намуданд.

Шарл Фуре (1772-1837) дар оилаи тоҷир таваллуд шудааст. Солҳои инқилоби буржуазии Фаронса оилаи онҳо муфлис шуд. Баъд Шарл дар яке аз ширкатҳои калони тиҷоратӣ чун хизматчиӣ хурд ба кор медарояд.

Дар рисолаҳои худ Шарл Фуре тамаддуни буржуазиро ба зерин танқиди саҳт гирифтааст. Махсусан, дар рисолаи «Ҷаҳони

90. Шарл Фуре

машгул шуда метавонад. Зиддияти байни меҳнати ҷисмонӣю фикрӣ ва фарқи байни шахру деҳот дар ҷомеа дида намешавад.

Шарл Фуре ба мисли Сен-Симон дар назар дошт, ки гузариш ба ҷомеаи нав бе хунрезӣ, ба таври осоишта ба амал меояд. Ин кор бо ёрии баъзе сармоядорони ташаббускор амалӣ хоҳад гашт. Онҳо маблағ ҷудо мекунанд, ки фалангаҳои намунавӣ аввалин ташкил карда шаванд. Баъд таҷрибаи онҳоро барои бунёди «Ҷомеаи баробар» дигарон низ қабул хоҳанд кард. Барои он ки сармоядорон ба ин кори наҷиб ҳавасманд шаванд, як миқдор даромади ин фалангаҳо бояд ба онҳо дода шавад. Ҳамаи даромади фалангаҳо ба аъзоёни он мувофиқи меҳнату қобилиятшон тақсим карда мешавад.

91. Роберт Оуэн

нави саноатӣ ва ҷамъият» ӯ ақидаҳои худро хеле возеҳу равшан баён намулдааст.

Мувофиқи нақшаи Фуре асоси ҷомеаи баробарро бояд фаланга ташкил диҳад. Фаланга иттиҳоди истехсолию меҳнатист, ки дар он одамон якҷоя бо меҳнати саноатӣю кишоварзӣ машгул мебошанд. Шарл Фуре дар назар дошт, ки аъзоёни ин иттиҳод дар касрҳо - фалангаҳо зиндагонӣ хоҳанд кард. Дар он ҷо барои онҳо тамоми шароити моддӣю маънавӣ муҳайё карда мешавад. Дар фаланга ҳар кас ба касби дӯстдоштаи худ

Роберт Оуэн (1771-1858) намоёндаи машҳури сотсиалистони ҳаёлии англис мебошад. Ӯ ҳамчун соҳиби фабрикаи бофандагӣ аз меҳнати ҷурмашаккати коргарон ва қашшоқии онҳо хуб огоҳ буд. Оуэн хост, ки аҳволи коргаронро беҳтар кунад. Барои ин ӯ рӯзи кории онҳоро дар фабрикааш 10 соату 30 дақиқа карда, музди меҳнаташонро баланд намуд. Барои коргарони фабрика дӯкониҳои хуроворию ошхонаҳо кушод. Нафакаи беморию пиронсолагиро ҷорӣ намуд. Истифодаи меҳнати кӯдаконро манъ кард.

Оуэн сармоядоронро ба зери танкиди сахт мегирад. Мавҷудияти моликияти хусусиро сабабгори асосии қашшоқии мардум медонист. Оуэн орзу мекард, ки чунин ҷомеае бунёд карда шавад, ки дар он моликияти хусусӣ ба воситаҳои истеҳсолот, фарқ дар байни меҳнати ҷисмонӣю фикрӣ ва қашшоқии мардум вучуд надошта бошад. Аз рӯи ақидаи Оуэн ҷомеаи ояндаи бесинф федератсияи худидорашаванда хоҳад буд. Тақсимооти неъматҳои моддӣ дар ин ҷомеа аз рӯи талаботи аъзоёни он ба амал бароварда мешаванд.

Дар миёнаи солҳои 20-ум Оуэн ба ИМА рафт ва бо ҳамроҳии тарафдоронаш дар Иёлоти Индиана колонияи «Гармонияи нав»-ро ташкил кард. Вале дар мамлакате, ки сармоядорӣ бо суръати тез тараққӣ мекунад ва музди меҳнати коргарон баланд аст, чунин ҷомеа дуру дароз умр дида наметавонист. Дар охири солҳои 20-ум «Гармонияи нав» барҳам хурд ва Оуэн ноумед ба Англия баргашт.

Роберт Оуэн фаъолияти худро оид ба бунёди ҷомеаи боадолат дар Англия давом дод. Соли 1832 дар шаҳри Лондон бозори ивазкунии молро ташкил кард. Вале он ҳам барор нагирифта, баъди 2 сол барҳам хурд. Оуэн соли 1834 «Иттифоқи бузурги милли»-ро ташкил намуд, то ки тавассути он нақшаи кооперативии худро амалӣ намояд. Ин нақша ҳам амалӣ нагардид. Оуэн меҳост, ки ташаббуси ӯро сарони давлатҳои Аврупо дастгирӣ кунанд. Вале ягон шоҳу императори сармоядор аз нақшаҳои ӯ истифода накарданд.

Ҳаракати коммунистӣ. Солҳои 40-уми асри XIX коргарони мамолики Аврупо бо баромадҳои сершумори инқилобии худ ба майдони мубориза қадам ниҳоданд. Онҳо ба муқобили истисмори сармоядорӣ ба мубориза бархостанд. Дар Англияи солҳои 30-юм ва 40-ум муборизаи пролетариат бо номи «Чартизм» машҳур аст. Дар Фаронса солҳои 30-юм шӯриши коргарони фабрикаҳои бофандагии шаҳри Лион ба амал омад. Дар Олмон бошад, соли 1844 шӯриши бофандагони музофоти Силезия сар зад. Баромадҳои инқилобии коргарони Англия, Фаронса ва Олмон дар байни халқ таъсири калон гузошта, барои ба вучуд омадани назарияи коммунизм замина гузоштанд.

Шароити иқтисодӣ ва мақоми иҷтимоӣю сиёсӣ аҳли меҳнатро ба муборизаи инқилобӣ равон мекард. Ин мубориза аввал бенизом сурат мегирифт. Бинобар ин зарур буд, ки он аз ҷиҳати назариявӣ асоснок карда шавад. Таълимот дар бораи роҳҳои озодкунии пролетариат ва сохтмони ҷомеаи коммунистиро Карл Маркс ва Фридрих Энгелс дар нимаи дуюми солҳои 40-уми асри XIX кор карда баромаданд.

92. Карл Маркс

Карл Маркс. Карл Маркс (1818-1883) дар шаҳри Трири музофоти Рейни Олмон таваллуд шудааст. Падари ӯ Генрих Маркс адвокат ва шахси бомаърифат буд. Ба ғояҳои инқилоби буржуазии Фаронса баҳои баланд меод. ӯ аз қобилияти ғавқуллодаи писараш барвақт огоҳ шуда, вайро барои таҳсил ба яке аз гимназияҳои беҳтарини Трир гузошт. Баъди хатми он Карл Маркс ба факултаи ҳуқуқшиносии Донишгоҳи Бонн дохил шуда, баъди 1 сол барои давом додани таҳсил ба Донишгоҳи Берлин гузашт. Дар ин донишгоҳ ӯ ба омӯзиши амиқи таърих, назарияи ҳуқуқ, фалсафа, таърихи санъат ва адабиёт пардохт.

Дар давраи донишҷӯӣ Маркс фалсафаи Гегелро аз худ карда, ба маҳфили гегелчиёни чап дохил мешавад.

Баъди хатми донишгоҳ Карл Маркс дар мавзӯи «**Фарқи байни натурфалсафаи Демокрит ва натурфалсафаи Эпикур**» рисолаи докторӣ навишта, онро бомуваффақият дифоъ намуд.

Солҳои 1842-1843 Маркс дар «Рӯзномаи Рейн» кор карда. Фаъолияти инқилобии ӯ аз ҳамин рӯзнома оғоз ёфтааст.

Фридрих Энгелс. Фридрих Энгелс (1820-1895) дар оилаи фабрикадори шаҳри Бармени музофоти Рейни Олмон таваллуд шудааст. Фридрихи ҷавон истеъдоди ғавқуллода дошт. Дар овози ҷавони ӯ илмҳои бисёреро аз худ кардаст.

Кашшокию гурӯснагӣ ва бенавоии мардум дар қалби Фридрихи ҷавон раҳму шавқати зиёдеро нисбати мардуми захматкеш бедор карда буд. Энгелс аз 15-солагӣ ба фаъолияти адабӣ шурӯъ карда, дар матбуот ҳамчун инқилобчии демократ баромад мекард.

Фридрих Энгелс соли 1841 ҳангоми дар Берлин хизмати ҳарбиро адо кардан ба донишгоҳи он ҷо ҳамчун шунавандаи оғоз дохил мешавад. Энгелс низ бо гегелчиёни чап алоқа пайдо мекунад.

Аз охири соли 1842 Фридрих Энгелс муддате дар шаҳри Лондон зиндагӣ мекунад. Дар Англия падараш корхонае дошт,

ки ба ӯ мерос монда буд. Энгелс бо ҷашмони худ дид, ки вазъияти индағии коргарони саноатӣ чӣ таърифи аз ӯ аст. Аз ин рӯ, барои аз истиқомат озод кардани онҳо камар мебандад.

Иттифоқи Коммунистон. Маркс ва Энгелсро бо ҳам ақидахоёшон наздик карданд. Соли 1842 воҳурии аввалини онҳо дар идораи «Рӯзномаи Рейн» ба амал омад. Соли 1844 Энгелс барои боздиди Маркс ба Париж рафт ва аз ҳамон вақт саркарда, дӯстии якумраи гоҷавии онҳо оғоз ёфт.

Дар аввали соли 1847 аз тарафи роҳбарияти ҳамонвақтаи «Иттифоқи одилон» таклиф карда шуд, ки Маркс ва Энгелс барои ин созмон оиннома мурағаб созанд ва инчунин роҳбарии созмонро ба ӯҳда гиранд. Онҳо оинномаи «Иттифоқи одилон»-ро мурағаб сохтанд ва барои аз нав ба низом даровардани ин созмон шурӯъ карданд.

Дар конгресси Лондони соли 1847 созмон қарор дод, ки «Иттифоқи одилон» ба «Иттифоқи коммунистон» тағйир дода шавад. Дар охири соли 1847 Конгресси дуҷумлаи «Иттифоқи коммунистон» баргузор гардид. Коргарон ва сотсиалистоне, ки дар конгресс ширкат доштанд, ба Маркс ва Энгелс супориш доданд, ки барномаи «Иттифоқи коммунистон»-ро мурағаб созанд. Ин барнома «Манифести Ҳизби Коммунистӣ» номида шуд.

Манифести Ҳизби Коммунистӣ. Мурағабони барномаи «Иттифоқи коммунистон» таъкид мекунанд, ки асоси ҷамъияти инсониро таракқиёти иқтисодии вай ташкил медиҳад. Асосгузори марксизм алоқамандии қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолиро дар «Манифести Ҳизби Коммунистӣ» кушода, оқибати зиддияти байни онҳоро пешгӯӣ ҳам кардаанд.

Маркс ва Энгелс дар «Манифести Ҳизби Коммунистӣ» нишон доданд, ки таърихи инсоният таърихи **муборизаи синфҳо** мебошад. Онҳо исбот намуданд, ки муборизаи синфӣ **нерӯи қаракатдиҳанда** ҳама **ҷомеаҳои антагонистӣ** мебошад. Зиддияти синфӣ ба **форматсияи сармоядорӣ** хос аст. Ҷомеа дар он ба ду гу-

93. Фридрих Энгелс

рӯхи калони бо ҳамдигар душман - буржуазия ва пролетариат тақсим шудааст.

Қонуниятҳои инкишофи форматсияҳои антогонистиро таҳлил намуда, Маркс ва Энгелс шарҳи муфассали ҷомеаи сармоядориро пешкаш намуданд. Онҳо мақоми пешқадам доштани тарзи сармоядории истехсолотро нисбат ба тарзҳои гузаштаи истехсолот қайд намуда, нишон доданд, ки буржуазия дар зарфи сад сол дар натиҷаи истисмори бераҳмонаи коргарон чунон нерӯҳои пурзӯри истехсолкунандаро ба вучуд овард, ки дар тамоми таърихи дуру дарози гузаштаи худ инсоният чунин қувваҳои истехсолкунандаро ба вучуд наоварда буд.

Буржуазия аз ӯҳдаи идоракунии қувваҳои истехсолкунандаи бузург натавонад баромада натавонист, балки ӯ бо ҳамин гӯри худро ҳам тайёр кард. Пролетариат баробари буржуазия ба вучуд омада, камол ёфт ва пурзӯр шуд.

Дар «Манифест...» Карл Маркс ва Фридрих Энгелс боварӣ изҳор кардаанд, ки дар оянда пролетариат бар буржуазия галаба хоҳад кард.

«Манифести Партияи Коммунистӣ» бо шиори зерин хотима меёбад: «Пролетарҳои ҳамаи мамлакатҳо, як шавед!».

Асосгузори марксизм дар ин ҳуҷҷати барномавии ҳаракати коммунистӣ принципҳои муҳимтарини назарияи марксизм - муборизаи синфӣ, ногузирии ниқилоби сотсиалистӣ, барпо карда шудани диктатураи пролетариат ва сохтмони ҷомеаи коммунистиро аз ҷиҳати илмӣ ососнок кардаанд.

Вале раванди таърихӣ дар нимаи дуюми асри XIX, ҷараёни ҳаракати коммунистӣ дар ҷаҳон ва таҷрибаи сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ дар асри XX дар як қатор давлатҳо исбот намуданд, ки назарияи коммунистии Маркс ва Энгелс аз бисёр ҷиҳат ифротӣ ва ҳаёлий мебошанд. Он ба принципҳои воқеии адолати иҷтимоӣ, ҳуқуқҳои азалии инсонӣ ва гуманизм мувофиқат намекунад. Онҳо дар амал тарғиботгари диктатураи золим ва поймолкунандаи ҳуқуқҳои табақаҳои гуногуни ҷомеа гардиданд. Маълум аст, ки барои дар ҷомеа ҷорӣ намудани адолат як диктатураро бо диктатураи дигар иваз кардан мумкин нест. Чунин шароите муҳайё кардан лозим аст, ки ҳуқуқшиканӣ ва беадолатӣ аз байн бардошта шавад.

Ҳуҷҷатҳо

1. Шарл Фуре дар бораи сохти фаланга ва фаланстер

...Нобаробарӣ - асосест, ки ба ҳамаи ҳаёлотҳои фалсафӣ хотима мегузорад... Агар ягон иштирокчиҳои фаланга амволи калон надошта бошад.

ҳеч кас намеҳаҳад, ки аз амволи ӯ нафарони камбизоат ва кӯдакони онҳо истифода баранд. Ҳамагон бояд дар бораи даромад фикр бикунанд...

Вале агар дар гурӯҳ аъзоёни бой бошанд, онҳо ба он даромаде, ки аз рӯи фоида сахмия ва сармояшон хоҳанд гирифт, қаноат мекунад...

Дар ҳар як иттиҳодия бояд иштирокчиён аз рӯи таъбу рағбатшон ба гурӯҳҳо тақсим карда шаванд... бо мақсади он ки қобилияти ҳар як аъзо пурра инкишоф дода шавад.

Биное, ки дар он аъзоёни фаланга зиндагонӣ мекунад, ба ягон манзилгоҳи мо монанд нест...

Қисми марказии қаср, ё худ фаланстер барои корҳои муайян карда шудаанд, ки вазифаҳои асосӣ — ошхона, биржа, китобхона, машғулиятҳои илмӣ ва ғайраро иҷро менамоянд...

Дар сурати аъзо шудан ба фаланга ба замин, мавод, мебели... ӯ нарх гузошта мешавад...

2. Иқтибосҳо аз «Манифести Партияи коммунистӣ»-и К. Маркс ва Ф. Энгелс

Шабаҳе дар Европа гаштааст - шабаҳи коммунизм. Ҳамаи қувваҳои Аврупои кӯҳна: папаю подшоҳ, Меттерниху Гизо, радикалҳои франсузу полисайҳои немис барои ба номи илоҳӣ таъқиб кардани ин шабаҳ муттаҳид шудаанд...

Озад ва гулом, патриций ва плебей, помещик ва крепостной, усто ва шогирдонаш, хулоса зolim ва мазлум нисбат ба якдигар зиддияти доимӣ доштанд, муборизаи пай дар пайро гоҳ пинҳонӣ ва гоҳо ошкоро мебуданд, ки ин мубориза ҳамеша бо навсозии революционии тамоми бинои ҷамъиятӣ ё ба ҳалокати умумии синфҳои муборизакунанда анҷом меёфт...

Дар давраҳои гузаштаи таърихӣ мо қариб ҳама ҷо комилан ба табақаҳои гуногун тақсим шудани ҷамъият - зинаи томи мавқеъҳои гуногуни ҷамъиятро мебинем. Дар Рими қадим мо патрицийҳо, савораҳо, плебейҳо, гуломон, дар асрҳои миёна ҳокимони феодалӣ, вассалҳо, устоҳо ва шогирдонии сех, крепостноихоро мебинем, ки илова бар ин дар дохили ҳар яке аз ин синфҳо дараҷаҳои махсус ҳам буданд...

Ҷамъияти буржуазии ҳозира, ки аз дохили ҷамъияти ҳалокишудаи феодалӣ баромадааст, зиддиятҳои синфиро барҳам назад. Вай фақат ба ҷои синфҳои кӯҳна, шароити кӯҳнаи ситамгарӣ ва шаклҳои кӯҳнаи муборизаи синфҳои нав, шароити нави ситамгарӣ ва шаклҳои нави муборизаро гузошт.

Вале давраи мо, давраи буржуазия, ҳамин қадар фарқ дорад, ки зиддиятҳои синфиро зиёдтар кардааст: ҷамъият торафт бештар ба ду лагери калони ба ҳамдигар душман, ба ду синфи калоне, ки ба ҳамдигар муқобиланд — ба буржуазия ва пролетариат тақсим мешавад...

...фарқи коммунистҳо аз партияҳои дигари пролетарӣ фақат дар он аст, ки онҳо, аз як тараф, дар муборизаи пролетарҳои миллатҳои гуногун манфиатҳои умумии ба миллат вобаста набудани тамоми пролетариатро ҷудо ва муҳофизат мекунад; аз тарафи дигар, дар ин

аст, ки онҳо дар зинаҳои гуногуни тараққиёт, ки муборизаи пролетариат бо буржуазия ин зинаҳоро тай мекунад, ҳамеша намоёндаи манфиатҳои тамоми ҳаракат мебошанд...

Дар ҳаққи мо, коммунистҳо, таъна мезананд, ки мо мехоҳем моликиятиро, ки шахсан бо меҳнати худ ба даст оварда шудааст, моликиятиро, ки асоси ҳама гуна озодиҳои шахсӣ, амалиёт ва мустақилии шахсӣ мебошад, барҳам занем...

Савол ва супоришҳо: 1. Томас Мор кист? Ибораҳои «сотсиализми хаёлий» ва ё «сотсиалистони хаёлий» бо номи ӯ чӣ муносибат доранд? 2. Мазмуни ибораи латинии «Утопия»-ро маънидод кунед? 3. Кӣҳоро сотсиалистони хаёлий номидаанд? 4. Чаро баъди инқилоби буржуазии Фаронса гоҷҳои сотсиалистони хаёлий пайдо шуданд? 5. Дар бораи Сен-Симон чиро медонед? 6. Қадом ақидаҳои Шарл Фурье ба Шумо маъқул шуданд? 7. Дар бораи фаъолияти сотсиалисти хаёлии англис Роберт Оуэн нақл кунед. 8. Фикри шахсии худро дар бораи ақидаҳои сотсиалистони хаёлий баён намоед. Магар ҳамаи ақидаҳои онҳо хаёлий буданд? 9. Чаро дар солҳои 40-уми асри XIX дар Аврупо назарияи коммунизм ба вучуд омад? 10. Дар бораи Карл Маркс ва Фридрих Энгелс нақл кунед. 11. Дар бораи «Иттифоқи одилон» ва «Иттифоқи коммунистон» чиро медонед? 12. Карл Маркс ва Фридрих Энгелс қадом супоришҳои «Иттифоқи одилон» ва «Иттифоқи коммунистон»-ро иҷро карданд? 13. Дар бораи барномаи «Манифести Партияи Коммунистӣ» маълумот диҳед. 14. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§21-22. ТАШКИЛҲИИ ДАВЛАТҲОИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ ДАР АМЕРИКАИ ЛАТИНӢ

То ибтидои давраи нав тақрибан тамоми Амазонкаи Ҷанубӣ мустамликаи Испониё буд. Бразилия, ки мустамликаи Португалия буд, нисфи ин қитъаро ташкил меод. Ҷазираи Гаити, ки дар баҳри Кариб воқеъ аст (ғалаҷазираҳои Вест-Индия), то соли 1804 ба Фаронса тааллуқ дошт.

Инқилоби гуломон дар Гаити соли 1791. Ҷазираи Гаитиро Христофор Колумб кашф карда, дар он ҷо аввалин мустамликаи аврупоиҳоро таъсис дода буд. Баъд аз ин ҷазира ба дасти роҳзанони фаронсавӣ гузашт, ки онҳо аз ин ҷо барои горат ба киштиҳои тичоратӣ ҳамла мекарданд. Минбаъд ҷазираи Гаити ба ихтиёри Фаронса мегузарад.

Қисми зиёди ҳиндуёни маҳаллӣ аз касалиҳо мурданд, ё қир карда шуданд. Аз ин рӯ, барои коркарди заминҳои найшакар ба Гаити аз Африқо гуломони зиёди сиёхпӯстро меоварданд.

То охири асри XVIII дар Гаити Фаронса зиёда аз 400 ҳазор гуломони сиёхпӯст ва даҳҳо ҳазор дурага (насли сафедпӯстону сиёхпӯстон) зиндагӣ мекарданд. Аз ҳисоби меҳнати онҳо сафед-

пӯстон бой мешуданд. Дар чазира инчунин бисёр фермерҳои сафедпӯст ва хунармандон сокин буданд.

Дар натиҷаи меҳнати тоқатфарсо гуломон тез-тез шӯриш мебардоштанд. Шӯрише, ки соли 1791 ба амал омад, дар таърих ягона шӯриши галабакардаи гуломон буд, ки ҳокимиятро ба даст дароварда, давлати начандон калон, вале мустақили худро ташкил карданд. Ин муваффақият тавассути ҷидду ҷаҳди муштаракӣ гуломон, камбағалон ва сафедпӯстони тобеъ ба амал омад. Роҳбари инқилоби гуломон дар Гаити Туссен Лувертьюр буд.

Туссен Лувертьюр. Туссен Лувертьюр дар оилаи гулом таваллуд шудааст. Туссен марди часуру далер буд ва қобилияти баланди роҳбарӣ қарданро дошт. Шiori мо - галаба ё марг, марг ё озодӣ! - мегуфт ӯ. Туссен Лувертьюр гуломонро озод ва заминхоро ба онҳо тақсим намуд. Баъди якҷанд сол лашқари Наполеон Бонапарт Гаитиро забт намуд. Туссен Лувертьюр асир афтод. Ӯро мустамликадорони нави Гаити ба Фаронса фиристоданд. Туссен дар маҳбас вафот мекунад. Фаронса, ки ба ҷангҳои Аврупо машғул буд, мардуми Гаити аз фурсати истифода бурда, лашқари ӯро аз он ҷо пеш карда, Гаитиро аз нав соҳибистиклол эълон намуданд.

Дар чазира Ҷумҳурии Гаити ташкил карда шуд. Заминҳои беҳтарин оҳиста-оҳиста ба дасти мулкдорон гузашт. Минбаъд қисми шарқии чазира аз Гаити ҷудо шуда, давлати мустақил шуд.

Вазъи мустамликаҳои испонӣ дар Америкаи Лотинӣ. Ҳиндӯён дар Мексика (атстекҳо) ва Америкаи ҷанубӣ (инкҳо) ба истило-

94. Туссен Лувертьюр ва сарбозони артиши ӯ

95. Фиристодани гуломони зангии дар музояда фурӯхташуда ба соҳибони нави онҳо

гарони испонӣ сахт мукобилият нишон медоданд. Бештари онҳо дар мубориза ҳалок шуданд (имрӯз қисми зиёди аҳолии Америкаи Лотинӣ хиндуён ва авлодонии хиндуёну сафедпӯстон – дурагаҳо ва мулатҳо мебошанд).

Дворянҳою тоҷирони бенавогашта ва дигар ҷўяндагони пули муфт дар ҷустуҷўи тиллою нукра ба мамлакатҳои Америкаи Марказӣ ва Ҷанубӣ сафар менамуданд. Баъди ғасби захираҳои тилло, нукра ва сангҳои қиматбаҳо истилогарони испонию португалӣ қонҳои тил-

лою нукраро аз худ карданд. Дворянҳо ва аҳли калисо заминҳои бехтарин - киштзорҳои найшакар, қаҳва ва тамоку бунёд карда, дар чарогоҳҳо асп, гов ва ғўсфанд парвариш менамуданд. Ҳиндуёни аз замин маҳрумгардида ба мардикорони нимтобегӣ табдил меёфтанд. Ба дўши онҳо андозҳои гарон бор карда шуданд. Аҳли калисои испонӣ ибодатхонаҳои хиндуёнро вайрон карда, онҳоро маҷбур мекарданд, ки калисоҳои насронӣ бунёд кунанд. Нобудшавии хиндуҳо мустамликадоронро маҷбур кард, ки барои дар киштзорҳои Ямайка, Куба ва Бразилия қор кардан аз Африқо гуломони зангӣ биёранд.

Ҳиндуён шўриш мебардоштанд. Чунончӣ, доҳии хиндуҳо Тупак Амару соли 1780 дар Перу шўриш бардошта, гуломдориро барҳам дод, амалдорони испонию аз мамлакат пеш кард ва ба ҷои онҳо сардорони хиндуҳо интихоб намуд. Вале лашкари хуб мусаллаҳшудаи мустамликадорон беш аз 60 ҳазор нафар хиндуёни бешлоҳро торумор кард. Худи Тупак Амаруро дастгир намуда, забонашро аз ҳалқаш канданд ва ваҳшиёна ба ҳалокат расониданд. Манзили доҳии хиндуёнро ба хок яксон карда, намак пошиданд, то ки алаф нарўяд. Ҳазорон нафар хинду ба қатл расонида шуд, вале шўришҳо қатъ нагардиданд.

Испониҳо аз Америкаи Лотинӣ тилло, қанд, пахта, қаҳва, тамоку ва маҳсулоти дигар гирифта, ба он ҷо маҳсулоти саноатӣ бурда мефурухтанд. Дар баробари ин дар мустамликаҳо савдо ва саноати маҳаллӣ тараққӣ мекард. Дар асри XVIII мустамликаҳои америкони Испониё ба истеҳсоли пӯст ва гӯшту шир, пойафзол, шиша, силоҳ, борут, сохтани киштиҳои хурд ва тайёр кардани нах машғул буданд.

Дар баробари тараққиёти иқтисодиёти мустамликаҳо ҳаракатҳои озодихоҳии халқҳои онҳо барои истиқлолият низ авҷ мегирифт.

Амалдорон, генералҳо ва афсароне, ки аз Испониё омада буданд, дар мустамликаҳо ҳукмронӣ карда, боигарии зиёд гун мекарданд. Онҳо ба креолҳо (мардуми таҳҷоии аҷдодашон испонӣ) нафрат доштанд. Дар байни креолҳо табақаи ҳукмрон заминдорон, тоҷирон, роҳибон ва рӯхониён буданд. Амалдорони испонӣ креолҳоро дар мустамликаҳо ба вазифаҳои калони маъмури таъин намекарданд. Худро аз онҳо баланд мегирифтанд. Помешикон ва тоҷирони креолӣ аз андозҳои вазнин ва худсарии амалдорони мустамликадор ва инчунин аз он ки ҳокимони испонӣ муносибатҳои тиҷорати онҳоро бо дигар давлатҳо манъ карда буданд, ба ғазаб меомаданд. Ин ба савдогарони испонӣ имкон медод, ки худсарона нархи молашонро баланд бардоранд.

То ибтидои асри XIX ба таври махфӣ ба мустамликаҳо молҳои англисӣ бисёр оварда мешуданд. Англия ва Испониё барои савдои молҳои худ дар мустамликаҳо озодӣ ба даст овардан мехостанд. Аз ин рӯ, креолҳои ватандӯст ба дастгирии буржуазияи Англия умед мебастанд.

96. Зангиҳои ғулом ҳангоми коркарди найшакер дар мулки заминдор

Зулми мустамликавӣ ба тараққи минбаъдаи кишоварзӣ ва тичорат монеаи асосӣ гардид. Бинобар ин дар мустамликаҳо барои ташкил намудани давлатҳои мустақил кӯшишҳо зиёд шуда, ҳаракати озодихоҳӣ ба муқобили зулми мустамликавии Испониё авҷ мегирад. Дар байни заминдорони бомаърифат ва хусусан афсарони креолӣ гоҳҳои озодихоҳӣ паҳн мегардиданд. Ба ҳаракати озодихоҳӣ бештар креол-дворянҳои инқилобӣ роҳбарӣ мекарданд.

Деҳқонони нимтобеъ меҳостанд, ки аз зулми заминдорон ва судхӯрон озод шуда, соҳиби замин шаванд. Халқ умед дошт, ки аз худсарии амалдорон ва истисмор ҳалос шавад. Вале заминдорон, тоҷирон ва намояндагони калосо меҳостанд, ки мулкҳои худ ва гуломдориро нигоҳ дошта, деҳқонон ва ҳунармандонро дар тобеияти худ монанд. Аз ин рӯ, мақсадҳои заминдорони ҳукмронӣ креолӣ дар ҳаракати озодихоҳии зидди зулми мустамликавии Испониё ба манфиатҳои оммаи халқ мувофиқ намеоманд. Вале арбобони инқилобии ҳаракати озодихоҳӣ кӯшиш мекарданд, ки ба дастгирии оммаи халқ- деҳқонон, ҳунармандон, ҳиндуҳо, дурагаҳо, мулатҳо ва гуломони зангӣ, ки умеди озодӣ доштанд, таъя кунанд.

Ҷанги истиқлолиятҳои дар Мексика. Соли 1810 дар мустамликаҳои испонии Америкаи Лотинӣ шӯришҳои оммавӣ сар заданд. Дар натиҷаи муборизаи озодихоҳонаи халқҳои Америка бисёр ватандӯстон ба майдон омаданд. Халқи Мексика холо ҳам номҳои

қаҳрамонони шӯҳратманди озодихоҳи халқи худ, пешвоёни шӯриши деҳқонони камбағал Мигел Идалго ва Хосе Морелосро бо эҳтиром ба забон мегиранд ва ёдоварӣ мекунанд.

Рӯҳонии деҳотӣ Идалго дар байни сокинони маҳаллӣ, махсусан дар байни ҳиндуён, ки забони онҳоро медонист, обрӯи калон дошт. Соли 1810 Идалго ҳиндуён ва дурагахоро, ки ба табақаи камбағалтарини деҳқонон тааллуқ доштанд, даъват намуд, ки барои истиқлолият мубориза баранд ва заминҳои аз онҳо гирифтaro ба худ баргардонанд. Аз ҳиндуён ва дурагаҳои шӯриш-

97. Мигел Идалго

бардошта як лашкари том ташкил шуд. Шӯриш қисми зиёди мамлакатро фаро гирифт. Идалго ба гуломдорон фармон дод, ки дар муддати 10 рӯз тамоми гуломони худро озод кунанд ва андозро, ки чамоаҳои хиндуӣ ба ҳокимони мустамлика медиҳанд, бекор кунанд. Ҳокимони испонӣ ба Идалго таклиф карданд, ки агар таслим шавад гуноҳашро мебахшанд. «Бахшиш ба худӣ ҷинояткорон лозим аст, на ба муҳофизатгарони ватан! - гуфт Идалго». Лашкари Испонӣ ба аскарони ихтиёрии Идалго шикаст дода, соли 1811 Идалгоро асир гирифта, парронданд.

98. Хосе Морелос

Муборизаи Идалгоро ҳамсафи наздиктарини ӯ, писари дуредгар Хосе Морелос давом дод. Морелос ҳаҷирбон ва баъд рӯҳонии камбағали деҳа буд. Морелос кӯшиш мекард, ки заминҳои хиндуёнро ба соҳибонашон баргардонад. Морелос заминҳоро аз заминдорони калон мусодира карда, барҳам додани гуломдориро таслиқ ва шиканҷро бекор кард. Вақте ки ба Морелос унвони «аълоҳазрат»-ро таклиф намуданд, ӯ рад кард ва ба худ унвони «хизматгори миллат»-ро раво донист. ӯ мехост, ки аҳволи камбағалонро беҳтар кунад. Морелосро 40 ҳазор нафар хиндуён дастгирӣ мекарданд, дар лашкари ӯ якчанд ҳазор нафар зангиро ҳам буданд. Вале дастаҳои артиши доимии испониҳо заминдорони калонро ба тарафи худ ҷалб карда, шӯришгаронро шикаст доданд ва Морелосро парронданд.

Минбаъд роҳбарии ҳаракати озодихоҳиро заминдорони калон ба даст гирифтанд. Мубориза барои истиқлолият дар Мексика давом мекард. Соли 1821 Мексика давлати мустақил шуд. Дар рафти инкилоб гуломдорӣ барҳам дода шуд, вале деҳқонон аз зулми помещикону судхӯрон озод нашуданд. Баъди якчанд сол Мексика ҷумҳурӣ эълон карда мешавад.

Ҷангҳои истиқлолиятҳои дар Американи Ҷанубӣ. Боливар. Қаҳрамони машҳури халқҳои Американи Ҷанубӣ, ки ба муқобили зулми мустамликавӣ мубориза бурдааст, Симон Боливар мебошад.

Симон Боливар дар оилаи заминдор ва тоҷири калони крeоли Венесуэла таваллуд ёфтааст. ӯ маълумоти хуб гирифта, сар

то сари Аврупоро саёҳат карда, асарҳои Волтер ва Руссоро мутолиа намудааст. «Ман то занҷирҳои Испониёро, ки ватанамро печонида гирифтаанд, пора накунам, ором нахоҳам шуд» - гуфта буд ӯ.

Боливар артиши озодихонаи Венесуэлро ташкил дод ва 21 юни соли 1821 артиши Испониёро торумор ва Венесуэлро соҳибистиклол эълон кард. Барои ҷангҳои бомуваффақият муқобили лашкари Испониё рутбаи генерал ва унвони фахрии «озодкунанда»-ро гирифт. Ӯ на танҳо ба креолҳои заминдор такя мекард, балки зангиҳою хиндуёноро низ ба мубориза бархезонд.

99. Симон Боливар

Барҳам задани гуломдориро эълон карда, бо ҳамин як қисми гуломони зангиҳо ба тарафи худ ҷалб кард. Ба кишоварзони хинду ваёда дод, ки баробари тамошудани ҷанг ба онҳо замин медиҳад. Вале аз сабаби муқобилияти соҳибони киштзорҳо гуломдорӣ дар Венесуэла танҳо дар миёнаҳои асри XIX барҳам дода шуд.

Вақте ки Боливар барои ёрӣ ба мардуми пешқадами Аврупо муроҷиат кард, ба ӯ ихтиёриёни зиёде ҳамовозӣ карданд. Онҳо мехостанд ба муборизаи халқҳои Америкаи Лотинӣ ба муқобили мустамликадорони истилогар ёрӣ диҳанд. Ба ёрии Боливар ирландӣҳо, англисҳо, немисҳо, итолиёвӣҳо, лаҳҳо ва русҳо омаданд.

24 декабри соли 1824 дар шимоли Перу артиши испонӣ торумор карда шуд ва дар ин ҷо ба шарафи С. Боливар бо номи Боливия давлати нави соҳибистиклол эълон карда шуд. Боливар қарор дод, ки аз кӯҳҳои барфпӯши Анд гузашта, аз испониҳо вилоятҳои Гренадаи Навро озод кунад. Лашкари ӯ қаҳрамононро нишон дод. Ба аскарони ӯ лозим омад, ки ҷангалҳои анбӯҳи касногузар, дарёҳои бузург, ки тими соҳҳои зиёд доштанд ва кӯҳҳои осмонбӯсро паси сар кунанд. Барфу борон ба сари ҷанговарон мерехт. Дар агбаҳои пурбарф ва мушкилгузар одамон аз нарасидани ҳаво беҳуд мешуданд. Дар нишебӣҳо аспҳо ба ҳалокат мерасиданд. Вале шӯришгарони озодихоҳ бо сардории Боливар

ва ёрии халқи маҳаллӣ аз кӯҳҳо гузаштанд ва ба лашкари испониҳо голиб омаданд. Гренадаи Нав бо Венесуэла муттаҳид гардида, Боливар президенти Ҷумҳурии Муттаҳидаи Колумбияи Бузург гардид.

Боливар ҳиндуёнро аз андоз озод карда, лоиҳаи қонун дар бораи мусодира кардани заминҳои заминдоронро тартиб дод, вале ин чорабинии охирон ба муқобилияти саҳти давлатмандон дучор омад ва татбиқ нагардид. Боливар орзу дошт, ки тамоми ҷумҳуриҳои озодшудаи Испониё ва Америкаро муттаҳид кунад. Ӯ аз ниятҳои ғоратгаронаи ИМА дар Америкаи Лотинӣ огоҳ шуда навишта буд: «Америқоиҳои Шимол... барои мо бегонаанд. Барои хамин ҳам ман ҳеҷ гоҳ розӣ намешавам, ки онҳо барои ба роҳ мондани корҳои америқоиҳои мо даъват карда шаванд».

Баъди ғалаба бар испониҳо заминдорони креол ва буржуазияи афзудаистодаи Колумбияи Бузург ба муқобили оммаи халқ муборизаро сар карданд. Бо рӯҳониёни католикӣ иттифок баста, ба барҳам додани гуломдорӣ ҳалал расониданд, нагузошанд, ки заминҳои заминдорони бой ба камбағалон тақсим

100. Симон Боливар бо артиши худ кӯҳҳои Андро фатҳ карда, Америкаи Чанубиро аз мустамликадорон озод мекунад

карда шавад. Боливар дар давраи вазинтарин ва ҳалқунандаи инқилоб бо халқ буд ва ба вай содиқона хизмат кард. Барои ҳамин ӯ ба помешикон маъқул набуд. Сарфи назар аз муваффақиятҳои ба даст овардаш, Боливар маҷбур шуд, ки ба истеъфо барояд.

Соли 1822 Бразилия аз Португалия чудо шуд, вале дар давлати нав сохти гуломдорӣ нигоҳ дошта шуд.

Халқҳои Амрикаи Лотинӣ ҳоло ҳам номи неки Боливарро ҳамчун қаҳрамони бузург ва озодкунандаи мустамликаҳои амрикоӣ ёд мекунанд. Дар бисёр шаҳрҳои Амрикаи Лотинӣ ҳайкали ёдгории ӯ гузошта шудааст.

Хотима ёфтани ҷангҳои истиқлолиятҳои. Лашкари инқилобӣ таҳти фармондеҳии генерал Хосе Сан Мартин Аргентинаро озод кард. Баъди Аргентина ӯ бо лашкараш бо азоби зиёде аз қӯҳҳои Анд гузашта, дар озод кардани Чили ва Перу ёрӣ расонид.

Дар Уругвай мубориза барои озодӣ на танҳо ба муқобили ҳокимони испонӣ, балки ба муқобили заминдорони бразилӣ, ки мехостанд мамлакатро гасб кунанд, низ бурда мешуд. Дар натиҷа Уругвай истиқлолият ба даст овард.

Бо шарофати ҷангҳои истиқлолиятҳои дар Амрикаи Лотинӣ зулми мутлақияти испонӣ барҳам хӯрда, якҷанд давлатҳои тозаистиқлоли милли ташкил карда шуданд. Аксари ин давлатҳо ҷумҳурӣ эълон карда шуданд. Дар баъзе аз ин давлатҳо гуломдорӣ барҳам хӯрд. Аз ин далелҳо бармеояд, ки ҷангҳои истиқлолиятҳои

дар Амрикаи Лотинӣ ҷангҳои зидди мустамликадорӣ, инқилобӣ, миллию озодихоҳии буржуазӣ буданд.

Мақсади асосии ҷангҳои озодихоҳӣ барҳам задани тобеъияти мустамликавӣ буд. Дар натиҷаи номуташаққилии халқ дар мамлакатҳои Амрикаи Лотинӣ азнавсозҳои демократӣ ба анҷом нарасиданд ва бисёр масъалаҳо ҳал нашуданд. Деҳқонон замин нагирифтанд, соҳибони мулкҳои қалон қисми зиёди ҳокимияти сиёсиро дар ихтиёри худ нигоҳ доштанд. Дар Венесуэла, Колумбия ва Перу гуломдорӣ то солҳои 50-ум, дар Бразилия бошад то солҳои 60-уми асри XIX давом кард. Аз ақибаҳои иқтисодии мамлакатҳои Амрикаи

101. Сан Мартин

Лотинӣ истифода бурда, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Англия онҳоро тобеъи худ мегардониданд. Даре нагузашта, баъди ҷангҳои истиқлолиятҳои ҷумҳурии Колумбияи Бузург ва Америкаи Марказӣ ба якҷанд давлати мустақили алоҳида тақсим шуданд.

Ҳуҷҷатҳо

1. Бекор карда шудани гуломдорӣ. Амри сенор Идалго аз 6.12 с.1810

1. Ҳамаи гуломдорон дар зери таҳдиди ҳукми қатле, ки дар сурати аз тарафи онҳо иҷро карда нашудани моддаи мазкур ба қор бурда мешавад, дар зарфи 10 рӯз ба тобеон озодӣ диҳанд.

2. Минбаъд ҳамаи андозҳои, ки аз ҷониби ҷамоаҳо пардохта мешуданд, инчунин ҳама гуна андозҳои дигари ба ҷиндуҳо боркардашуда қатъ карда мешаванд.

3. Дар ҳамаи парвандаҳои додгоҳӣ, ҳуҷҷатҳо, дастхатҳо ва актҳо бояд қоғазии оддӣ истифода шаванд. Истифодаи қоғазҳои гербор бекор карда мешавад...

2. Эълони ботантанаи истиқлолияти Америкаи Шимолии Испанӣ (16.11 с.1813)

1813. Конгресси Анауака, ки дар шаҳри Чилмансингои Америкаи Шимоли аз намояндагони музофотҳои он ҷамъ омада... бо тантана эълон менамояд, ки дар партави воқеаҳои феълӣ Аврупо иҷрои ҳокимияти аз тарафи Аврупо сӯистеъмољкардари ба даст мегирад; Бо ҳамин, вобастагӣ аз тоҷу тахти Испониё абадӣ нест карда мешавад...

3. Эълонияи истиқлолияти Аргентина (Акт)

Дар шаҳри арзанда ва муҳими Сан Мигел дел Тукуман 9 июли соли 1816 ҳангоме ки иҷлосияи навбатӣ ба охир мерасид, Конгресси Музофотҳои Муттаҳида баррасии масъалаи қаблии худро марбут ба мақсади бузург ва муқаддаси халқҳоро идома дод... дар охири иҷлосия аз депутатҳои пурсида шуд: «Оё онҳо мехоҳанд, ки Музофотҳои Муттаҳида аз қорони Испониё ва метрополия озод ва соҳибистиқлол бошанд?» ... Онҳо... паси ҳам, бо як овоз, ихтиёрӣ ва бо қатъият ба ҷонибдорӣ истиқлолияти мамлакат овоз доданд.

Савол ва супоришҳо: 1. Дар қитъаи Америка кадом давлатҳо аз қама зиёд мустамлика доштанд? 2. Дар ҷазираи Гаити инқилоби озодихонаи гуломон кай ва дар зери роҳбарии кӣ ба амал омад? 3. Инқилоби гуломони Гаити чӣ натиҷа дод? 4. Туссен Лувертиёр аз кадом давлат шикаст хӯрд? 5. Дар бораи вазъи зиндагии халқҳои маҳалии Америкаи Лотинӣ: -гуломон, зангиҳо, ҷиндуён, дурағаҳо, мулатҳо ва креолҳо нақл кунед. 6. Испониҳо ва португалиҳо мустамликаҳои худро чӣ тавр идора мекарданд? 7. Дар бораи инқилоби буржуазии озодихонаи халқи Мексика бар зидди мустамликадорони испонӣ нақл кунед. 8. Чаро дар Мексика номҳои Мигел

Идалго ва Хосе Морелосо азизу муътабар медонанд? 9. Дар Америкаи Ҷанубӣ муборизаи миллию озодихоҳии халқҳо чӣ тавр қараён ёфт? 10. Дар бораи қаҳрамоноҳи Симон Боливар нақл кунед. 11. Номи Боливар дар Америкаи Ҷанубӣ барои чӣ абадӣ гардонида шудааст? 12. Дар бораи Сан-Мартин маълумот диҳед. 13. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§23-24. АМЕРИКАИ ЛОТИНИЙ БАӢД АЗ ҶАНГИ ИСТИҚЛОЛИЯТҲОӢ

Ҷамъбасти ҷанг. То ҷанги истиқлолиятхоҳӣ Америкаи Лотинӣ асосан мустамликаи Португалия ва Испониё буд. БаӢди ҷанг харитаи сиёсии нимкӯраи Ғарбии Замин ба кулӣ тағйир ёфт. Дар қаламрави бузурги собиқ мустамликаҳои португалӣ ва испании Америкаи Лотинӣ давлатҳои нави соҳибистиклол ба вучуд омаданд. Ғалаба дар ҷанги истиқлолиятхоҳӣ барои рушди мустақилонаи халқҳои Америкаи Лотинӣ роҳ кушод.

Ба давлатҳои Америкаи Лотинӣ лозим омад, ки истиқлолияти худро аз таҷовузқорони нав дифоъ кунанд. Он халқҳои, ки алҳол истиқлолият ба даст наоварда буданд, аз музаффариятҳои ҷанги истиқлолиятхоҳии халқҳои Америкаи Лотинӣ илҳом гирифта, барои истиқлолияти ватани худ ба мубориза шурӯъ карданд. Баъзе давлатҳои соҳибистиклол барои ба даст овардани истиқлолият ба халқҳои ханӯз дар зер асорати мустамликабудан Америкаи Лотинӣ дастӣ ёрӣ дароз мекарданд.

Ватайдӯстони Колумбия барои ёрӣ ба халқи Куба экспедиция тайёр карданд. Боливар нақшаи созмон додани Иттифоқи мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ баҳри муҳофизати манфиатҳои умумиро пешниҳод намуд. Соли 1826 ин лоиҳа дар Конгресси намояндагони давлатҳои нав дар Панама мавриди муҳокима қарор гирифт. Ғояи ягонагии Америкаи Лотинӣ ба муқобили сиёсати мустамликавии давлатҳои Аврупо ва ИМА нигаронида шуда буд.

ИМА ва Англия бо ҳар роҳу восита мехостанд, ки ба ташиқлави Иттиҳоди давлатҳои Америкаи Лотинӣ ҳалал расонанд. Вале онҳо риёқорона иброз медоштанд, ки аз ташиқлави давлатҳои соҳибистиклоли Америкаи Лотинӣ розӣ ҳастанд. ИМА ба озодшавии Куба муқобилият нишон медод. Ҳукумати ИМА нигарон буд, ки агар ватайдӯстони Колумбия ба Куба ёрӣ расонанд, мумкин аст дар ин ҳазира шӯриши гуломон ба амал ояд. Англия низ баробари ИМА мехост, ки дар Америкаи Лотинӣ мавқеи мустақам дошта бошад.

Дипломатҳои ИМА ва Англия тамоми чораҳоро меандешиданд, ки дар байни давлатҳои соҳибистиклоли Америкаи

Лотинӣ иттиҳод ва ё иттифоке ташкил наёбад. Дар сурати ташкил ёфтаниш низ Чумҳурии Америкаи Марказӣ ба давлатҳои алоҳида пароканда шавад. Дар амал ҳамин тавр ҳам шуд. Соли 1829 ин федератсия ба Никарагуа, Гватемала ва Салвадор тақсим гардид. Қидду чаҳд барои ташкил кардани Федератсияи Колумбия низ натиҷаи дилхоҳ надод. Соли 1830 аз Колумбия Венесуэла ва Эквадор ҷудо шуда, мустақилият ба даст оварданд. Соли 1844 бошад, Чумҳурии Доминикан аз Гаити ҷудо шуд.

Мақсади ҷанги истиқлолиятҳои халқҳои Америкаи Лотинӣ пеш аз ҳама озодшавӣ аз истисмори мустамликавӣ ва баъзе дигаргунсозҳои буржуазӣ мебошад. Дар баъзе давлатҳои тоза-истиклол гуломдорӣ барҳам нахӯрд, истисмори кишоварзон боқӣ монд. Ақибмонии иқтисодиёт, ки дар натиҷаи ҷанг ба амал омада буд, барои давлатҳои нав мушкилоти зиёдеро ба миён овард. Лашкари испонӣ вилоятҳои алоҳидаро бо пуррагӣ хароб карда, садҳо ҳазор сокинони онро қир мекарданд. Сармоядорони Англия, Фаронса ва ИМА аз вазъи мушкили давлатҳои тозаистиклоли Америкаи Лотинӣ истифода бурда, ба онҳо вомбарги бисёрфонза медоданд, қонҳои маъданро иҷора мегирифтанд, бозорҳои онҳоро аз худ карда, молҳои худро бе пардохти бочпулӣ ба фуруш мебароварданд. Чунин рафтори хориҷиёни абаркудрат имкон намедод, ки саноати миллии маҳаллӣ тараққӣ кунад.

Вазъи Мексикаи соҳибистиклол. Ба даст овардани истиқлолият ба таърихи минбаъдаи Мексика таъсири мусбат расонид. Барҳам задани режими мустамликадорӣ ба бекор карда шудани меҳнати маҷбурии ҳиндуён ва андози сарикасӣ мусоидат кард. Меҳнати зангиёни гулом дар Мексика нисбатан кам истифода мешуд. Баъди ҷанги истиқлолиятҳои дар ин мамлакат гуломдорӣ бекор карда шуд. Соли 1824 дар Мексика соҳти чумҳуриявӣ муқаррар гардид. Табақаи болоии аҳоли, креолҳо, қосибон, хизматчиён, соҳибони хоҷагиҳои хурд бештар дурага буданд. Қисми асосии аҳолии мамлакатро ҳиндуёни кишоварз ташкил мекарданд. Ҷанги истиқлолиятҳои барои ваҳдати миллии Мексика ва тараққиёти сармоядории мамлакат аҳамияти ҳалқунанда дошт.

Дар баробари ин вазифаҳои инқилобӣ то ба охир ҳал нашуданд. Аксар боқимондаҳои тартиботи феодалӣ маҳфуз буданд. Заминдорӣ помещикӣ, заминдорӣ қалисо, деҳқонони нимсозод ва нимгуломи сершумор мисли пештара вуҷуд доштанд. Дар ташкилҳои муассисаҳои идории мамлакат низ ҳанӯз норасою бенизомӣ бисёр буданд.

Халқи Мексика дар натиҷаи ҷанги истиқлолиятҳои қурбонии аз ҳад зиёд дод. Аҳолии мамлакат кам шуд. Мексика як

давлати воқеан қашшоқи кишоварзӣ буд. Харочот ба артиш ва идораи давлатӣ асосан аз ҳисоби баландкунии андозҳо ба молҳои талаботи аввал ва вомбаргҳои бонкдорони англисӣ ҷуброн карда мешуд. Аз ҷиҳати молиявӣ ба Англия вобаста будани Мексика ба мардум гарон меафтод. Истехсоли тиллою нукра меафзуд. Ба истехсолоти маъданҳо сармоядорони англис то 10 млн. фунт стерлинг маблағ гузоштанд. Тиллои зиёд ба таври пинҳонӣ ва гайриқонуний (қочоқ) ба хориҷа раво карда мешуд. Солҳои 40-ум дар Мексика аввалин фабрикаҳои хурди бофандагӣ сохта шуданд. Молҳои саноатӣ ба Мексика асосан аз Англия ва Фаронса оварда мешуданд. Қисми зиёди даромади давлатӣ ба пардохти ғоизӣ қарзҳои хориҷӣ сарф мешуд.

Ҳокимияти сиёсӣ дар дасти заминдорони иртиқой буд. Ҳукумат ба артише, ки бо силоҳҳои кӯхнаи англисӣ мусаллаҳ буд, тақвият мекард. Шумораи афсару генералҳо аз меъёри зарурӣ даҳҳо маротиба зиёд буд. Ин артиш дар мамлакат вазъи ҷарбию сиёсиро тез-тез тағйир меод. Аз соли 1824 то соли 1848 дар Мексика 250 исёни ҷарбӣ ба амал омад, ки дар натиҷаи онҳо 31 президент иваз шудааст.

Ҷанги ИМА алайҳи Мексика (1846-1848). Дар байни 31 президент генерал Санта Анна аз ҳама бештар ҳукмронӣ кардааст. Ҷанми 1834 президенти мамлакат интиҳоб шудааст. Дар мубориза бар зидди таҷовузи ИМА Санта Анна худро ҳамчун хоини мафиатҳои миллии мамлакат нишон дод. Ғуломдорони ИМА қушиш мекарданд, ки вилоятҳои шимолӣи Мексикаро забт намоянд. Артиши ИМА ба Техас ҳучум карда, дар он ҷо «Ҷумҳурии соҳибистиклол»-ро ташкил кард. Соли 1836 Санта Анна бо 6000 нафар аскар ба муқобили таҷовузкорони америкой ҳучум кард, вале аз онҳо саҳт шикаст хӯрд. Худи Санта Анна асир афтод ва шармандавор ба ваъданоме, ки қаламрави бузурги Мексикаро ба ИМА месупорад, имзо гузошт. Баъди ба Мехико баргаштан маҷбур мешавад, ки мансаби президентиро тарк намояд, вале баъди чанд сол ба ин мансаб аз нав бармегардад.

Соли 1846 ИМА ба Мексика аз нав таҷовуз ташкил мекунад. Санта Анна ба ҷои он, ки дифоӣи мамлакатро ташкил намояд, ба хуб мусаллаҳшавии артиш ҳалал мерасонад. 22 март соли 1847 72 киштии ИМА Веракрусро бомбардон ва ишғол карданд. Санта Анна сиёсати таслимкоронаро пеш гирифт. Нерӯҳои ватандӯст аз ҷунин рафтори ӯ ба ғазаб омада, ӯро аз ҳокимият дур карданд. Мардуми оддӣ ва аскарон қаҳрамонона мечангиданд. Халқи Мексика хотираи шаш ҷавони артиллеристе, ки дар наздикии Чапултпека алайҳи душман мубориза бурда, қаҳрамонона ҳалок гардиданд, то ҳол пос медоранд.

14 сентябри соли 1847 лашкари ИМА ба Мехико дохил шуд. Аҳолии шаҳр барон ҳаёту мамонт ба муборизаи зидди истилогарон бархостанд. Дар шаҳр ҳаракати чирикӣ вусъат ёфт. Истилогарон бар зидди чирикҳо то 20 ҳазор нафар аскарони худро сафарбар намуданд. Дар натиҷаи ҷангҳои пуршиддат ба лашкари ИМА муяссар шуд, ки шаҳро пурра ба даст дарорад. Соли 1848 дар байни ИМА ва Мексика созишномаи сулҳ ба имзо расид, ки мувофиқи он Техас, Калифорния ва Мексикаи Нав ба тобеъияти ИМА дохил шуд. Қаламрави ин се музофоти Мексика аз панҷ се ҳиссаи Мексикаро ташкил мекард. Президенти ояндаи ИМА У. Грант ба ин ҷанг чунин баҳо додааст: «Яке аз ҷангҳои беадолаттарин буда, дар ягон даври замон миллати зӯр алайҳи миллати камқувват чунин мубориза набурдааст».

Соли 1850 ИМА ва Англия барои назорати якҷояи гардани Панама (он ҷое, ки минбаъд канал кофта шуд) созишнома бастанд. Соли 1853 ИМА Мексикаро маҷбур кард, ки ба ивази пули ночизе як қисми дигари қаламрави худро бидиҳад.

Инқилоби Мексика (1854-1860). Сиёсати хиёнаткоронаи Санта Анна қаҳру қазаби аҳолии мамлакатро ба вучуд овард. Вомбарги хориҷӣ ба гардани мардум сол то сол бори гарон мешуд. Пардохти ҳарсолаи фоизи ин вомбарг аз даромади давлатӣ қариб ду баробар зиёдтар буд. Афзудани андозҳо, кашида гирифтани заминҳои ҳиндуён ва бад шудани аҳволи кишоварзон - пеонҳо (деҳқонони нимғулом) ошубҳои мардумро ба вучуд меоварданд.

Моҳи март соли 1854 дар ҷануби ғарбии Мексика шӯриш ба амал омад, ки он баъд тамоми ғӯшаю қанори мамлакатро фаро гирифт. Ин шӯриш моҳияти инқилобӣ дошт. Ба сафи шӯришгарон қосибон, тоҷирон, кишоварзон, амалдорони хурд, зиёён дохил мешуданд. Санта Анна аз мамлакат фирор кард ва моҳи ноябри соли 1855 шӯришгарон пойтахтро ишғол намуданд. Дар Мексика инқилоби буржуазӣ ғалаба кард. Баъд аз ғалабаи инқилоб дар мамлакат дигаргунсозҳои умумидемократӣ ба амал омаданд. Озодии фаъолияти соҳибкорӣ, матбуот, бекор карда шудани имтиёзҳои қалисо ва муқаррар намудани низоми ченакҳо аз ҷумлаи музаффариятҳои инқилоб мебошанд. Манъи гуломгардонӣ аз рӯи қарздор будан ва пурра бекор карда шудани гумруки дохилидавлатӣ низ аз дастовардҳои он мебошанд.

Конститутсияи соли 1857 Мексикаро ҷумҳурии демократии иборат аз 4 нелоти озод эълон намуд.

Ба мубориза алайҳи иртиҷопешагон инқилобӣ, ватанпарвари машҳури мексикӣ, писари кишоварзи ҳинду Бенито Хуарес роҳбарӣ мекард. Дар гузашта ӯ подабон ва муқовабанд

буд. Дар семинарияти динӣ таҳсил карда, баъд адвокат мешавад. Дар вазифаи вазирӣ низ кор кардааст. Соли 1858 ӯро халқ президенти Мексика интихоб кард. Хуарес дар байни мардум обрӯӣ ва эътибори бузург дошт.

Чили дар солҳои 1818-1870. Ҷумҳурии Чили баъд аз истисмори мустамликавии Испониё озод шудан мисли аксарият давлатҳои дигари Америкаи Лотинӣ давлати акибмондаи аграр ба шумор мерафт. Дар мамлакат ҳокимият дар дасти заминдорон буд. Аҳолии аз кишоварзони озод иборат бошанд ҳам, бо сабаби қарздор будан ба фоидаи помещикон кор мекарданд. Мустамликадорони испонӣ ба муқобили ватандӯстони Чили амалиётҳои ҳарбӣ ташкил намуда, ҳазорон нафарро аз дами тег гузаронида, боигарии малакатро горат мекарданд.

Ҳукумати Чили маҷбур шуд, ки аз бонкдорони англис ва давлатҳои дигар вомӯзиҳои фоиданокӣ асортативар бигирад. Ин кор ба дахҳо ширкатҳои англисӣ имконият медод, ки тавассути миёнаравҳои худ, ки асосан тоҷирони маҳаллӣ буданд, дар Чили молҳои худро бифурӯшанд.

Баъд аз ҷанги истиқлолиятҳои дар Чили сохти ҷумҳуриявӣ муқаррар гардид. Имтиёзҳо ва унвонҳои дворянӣ бекор карда шуданд. Вале заминдорони иртиқӣ ба татбиқи ислоҳоти пешқадам монеъ мешуданд. Конститутсияи соли 1873, ки воқеан иртиқӣ буд, ғайри дини католикӣ ҳамаи динҳои дигарро манъ кард. Дар Чили ягон дин ва ё маҳзаби дигар ғайри католикӣ карда наметавонист. Ин конститутсия ҳуқуқи меросхӯриро мустақкам ва ба президент ҳуқуқҳои васеъ дод.

Солҳои 30-юм дар Чили истеҳсол ва ба савдои хориҷӣ баровардани нуқра, мис ва селитра хеле афзуд. Ҳукумат мустамликачиёро даъват намуд, ки заминҳои бекорхобидаро обод намуда, хоҷагии худро ташкил кунанд. Дар натиҷа соҳаи кишоварзии Чили як дараҷа пеш рафт. Ба хориҷа баровардани гандум, ғишт, пашм ва ғайра зиёд шуд. Молҳои саноатиро ба Чили асосан аз Англия меоварданд. Сохтмони роҳи оҳан дар Чили (аз Сантяго то Валпарансо) зиёда аз 10 сол - аз соли 1851 то соли 1863 давом кард.

Заминдорони Чили оҳиста-оҳиста ба тарзи буржуазии заминдорӣ мегузаштанд. Асоси иҷтимоии буржуазии миллии мамлакат бо ҳамин восита васеъ мешуд. Ин дар навбати худ ба болоравии ҳаракати демократӣ шароит фароҳам меовард. Дар мамлакат ҷамъиятҳои нави сиёсӣ ва клубҳо ташкил меёфтанд. Франсиско Вилбоа ва Сант-Яго Аркос дар зери таъсири инқилоби буржуазии Фаронса «Ҷамъияти баробарӣ»-ро ташкил намуданд.

Ин чамъият барои дар мамлакат пахн гардидани маърифат ва муқаррар гардидани тартиботи демократӣ мубориза мебурд. Аъзоёни «Чамъияти баробарӣ» худи ҳамон сол шӯриш бардоштанд, вале он бо тезӣ пахш карда шуд.

Ҳаёти чамъиятию сиёсӣ ва иқтисодии Чили рӯ ба болоравӣ ниҳод.

Аргентина баъд аз эълони истиқлолият. Баъд аз эълон карда шудани истиқлолият соли 1818 дар Музофотҳои Муттаҳиди Ла-Плата сохти ҷумҳуриявӣ барпо карда шуд. Лашкари Испониёро аз мамлакат бароварданд. Ҳокимияти заминдорони маҳаллӣ муқаррар гардид. Ҳиндуён ва дурагаҳо дар мақоми пеонҳо (деҳқонони батраки нимгулом) буданд. Соли 1826 Музофотҳои Муттаҳиди Ла-Плата ба Ҷумҳурии Муттаҳиди Аргентина табдил дода шуд. Номи ин давлат аз калимаҳои «аргентум» ва «Ла-Плата», ки маънои нуқраро доранд, пайдо шудааст.

Соҳаи асосии иқтисодиёти Аргентина ҷорводорӣ буд. Ба хориҷа молҳои ҷорводорӣ мебаровард. Бандари асосӣ ва маркази тиҷорати мамлакат Буэнос-Айрес барои тиҷорати хориҷа ва фуруҳтани ҷорво соҳиби имтиёзи махсус буд. Ба Аргентина газвор асосан аз Англия ворид мешуд. Ҳукумати Аргентина низ вомбаргҳои дорони ғоизи баландро аз бонкҳои Англия мегирифт.

Дар Аргентина байни заминдорони ҷорводор муборизаи хунин ҷараён дошт. Он дар байни ҷонибдорони федератсия, ки барои ба шаҳри Буэнос-Айрес додани имтиёзҳои мубориза мебарданд ва ҷонибдорони давлати яктаркибаи Аргентина, ки барои музофотҳои дигар низ тиҷорати озодро тақозо мекарданд, сурат мегирифт. «Яктаркибачиён» мекушиданд, ки дар мамлакат ислоҳоти иқтисодию сиёсии барои ҳама қобили қабул ба амал бароварда шавад. Онҳо бо ин восита мехостанд, ки таъсири сиёсии заминдорони муҳофизаткор (консервативӣ) ва тоҷирони Буэнос-Айресро суст намоянд, лекин ин сиёсати «яктаркибачиён» ба шикаст дучор шуд. Роҳбари «яктаркибачиён»-и озодандеш (либерал) Ривадавия мамлакатро тарк кард. Баъди муборизаи мусаллаҳона ҳокимиятро федералчӣ ва иртиҷопешаи гузаро генерал Хуан Мануэл Росас ба даст даровард, ки баъд президент (дар амал диктатори мамлакат) интихоб мешавад.

Хуан Мануэл Росас (1829-1851). Росас президентро аз барқарор кардани имтиёзҳои калосо ва заминдорон, ки ҳукумати Ривадавия бекор карда буд, оғоз намуда, инчунин барои забти заминҳои ҳиндуён сафарҳои ғоратгарона ташкил намуд. Бо фармони ӯ ҳукуматдорон ҳиндуёнро бераҳмона қир мекарданд ва ё ба заминҳои ғарбӣ пеш менамуданд. Танҳо дар солҳои 1839-1843

бо амри Росас зиёда аз 20 ҳазор нафар одамон куштаю шиканча диданд. Зиёиёни зиёде аз мамлакат фирор карда, ҷон ба саломат бурданд. Диктатор барои шӯхратманд кардани номи хеш аз тамоми имкониятҳо истифода мебард. Рӯзи таваллуди вай иди миллий эълон карда шуд ва моҳи октябр номи моҳи Росасро гирифт. Кушторҳо мардумро ба даҳшат меоварданд. Ӯ ба мамлакат омадани муҳочиронро манъ ва назоратро аз болои мактабҳо аввал ба иезуитҳо ва баъд ба ихтиёри пулис супорид. Шумораи мактабҳо ва талабагон муттасил кам мешуданд. Сиккаи пул аз назорати давлат берун монд, ки ин ба беқурбшавии он оварда расонид. Мақсади асосии сиёсати хориҷии Росас забт кардани Ҷумҳурии Уругвай буд.

Ҷангҳои Уругвай бо Аргентина. Соли 1811 Уругвай аз тарафи Португалия забт карда шуд ва он соли 1828 баъди муборизаи дуру дароз ба муқобили Бразилия истиқлолият ба даст даровард. Дар

102. Ҷузепе Гарибалди

Уругвай конституцияи либералии ҷумҳуриявӣ қабул карда шуд. Акнун хавфи асосӣ барои Уругвай таҷовузи Аргентина буд. Соли 1839 лашкари Росас ба Уругвай ҳучум кард. Шаҳри калонтарин ва асосии мамлакат Монтевидео дар муҳосираи душман монд. Дар ҷанги нави озодихоҳии халқи Уругвай инқилобчии ҷавони итолиёӣ Ҷ. Гарибалди ҳам иштирок кард. Баъди муборизаи тӯлонӣ ба Уругвай муяссар гардид, ки истиқлолияти худро ғайрарасона ба Уругвай флоти Фаронса ва Англия ёри расонид. Сабаби асосии ба Уругвай кӯмак кардани Фаронса ва Англия аз сиёсати гумрукӣ Росас норозӣ будани онҳо буд.

Ҳукумати Уругвай барои пешрафти иқтисодию сиёсӣ ва иҷтимоии мамлакат чораҳои судманд меандешид. Барҳам додани гуломдорӣ яке аз онҳо буд.

Аргентина дар солҳои 1852-1860. Дар натиҷаи табаддулоти ҳарбӣ Росас аз ҳокимият дур карда шуд. Ӯ маҷбур шуд ба хориҷа фирор кунад. Конституцияи соли 1853-и Аргентина ягонагии миллии мамлакатро эълон кард. Конгрессро иборат аз ду палата — Палатаи вакилон ва Сенат таъсис дод. Конституция барои сенатор интихоб шудан меъёри аниқии зиндагии доимӣ ва моликият-

дорино муайян намуд. Дар мамлакат пули тангаи ягона муқаррар гардид. Гуломдорӣ пурра барҳам дода шуд.

Дар солҳои 50-ум саноати Аргентина дар сатҳи хеле пасти тараққиёт қарор дошт. Лекин соҳаҳои алоҳидаи кишоварзӣ, аз он ҷумла ғусфандпарварӣ пеш рафт. Ба ин соҳа ва соҳаҳои дигари кишоварзӣ муҳоҷирон ҳам ҷалб карда мешуданд.

Дар солҳои 60-ум Аргентина дар ҷанги истилогарона ба муқобили Бразилия ва Парагвай иштирок намудааст.

Империяи Бразилия. Бразилия соли 1822 истиқлолият ба даст овард. 7 сентябр рӯзи расман эълон гардидани истиқлолият ҳисобида мешавад. Дар ин рӯз қарор карда шуд, ки Бразилия аз Португалия пурра ҷудо мешавад. Португалия ба истиқлолияти Бразилия монеъ шуда наметавонист, чунки ин вақт дар худи Португалия инқилоб ба амал омада буд.

Баъди истиқлолият дар Бразилия мутлақият боқӣ монд. Императори Бразилия Педруи I - писари қароли Португалия эълон карда шуд.

Киштзорҳои бузург дар ихтиёри заминдорони Бразилия буданд. Дарбориёни португалии ба Педруи I содиқ ниҳоят кӯҳнапараст (консерватор) буданд. Аз ин сабаб арзишҳои демократие, ки дар давлатҳои Америкаи Лотинӣ ҷорӣ мегардиданд, ба Бра-

103. Ҳиндуёни Бразилия аз найшакар қанд истеҳсол мекунанд

зилия роҳ намеёфтанд. Бинобар ин аҳолии мамлакат аз ин норозӣ буданд. Бо ҳамин сабаб дар музофоти Пернамбукуи воқеъ дар шимолӣ мамлакат шӯриш ба амал омад, вале он шикаст хӯрд.

Соли 1824 Конституцияи Бразилия қабул карда шуд, ки мувофиқи он тамоми ҳокимият дар дасти император буд. Гуломдорӣ ва меросхурӣ нигоҳ дошта шуд. Император ҳуқуқ дошт, ки Маҷлиси Миллии аз тарафи конституция муқаррарнамударо манъ ва ё пароканда кунад.

Мамлакат дар дасти ҳокимияти заминдорон ва тоҷирони гуломфурӯш буд. Соли 1828 ба 2 млн. 800 ҳазор нафар одами озод 1 млн 147 ҳазор нафар гуломони зангӣ рост меомад. Дар миёнаҳои асри XIX гуломони Бразилия 2,5 млн. нафар ва одамони озод 5,2 млн. нафарро ташкил менамуданд.

Дар музофотҳои шимолӣ ва ғарбии наздибаҳрии мамлакат найшакар, пахта ва чуворимаққа парвариш мекарданд. Дар ҷануб зироати асосӣ қаҳва ҳисоб мешуд, ки он аз се як ҳиссаи моли ба берун аз мамлакат **содиршавандаро** ташкил менамуд. Дар ҷануби мамлакат чорводорӣ таракки карда буд. Бо вучуди ин Бразилия то ҳол ба таври бояду шояд аз худ карда нашуда буд. Музофотҳои он ҳатто байни ҳамдигар алоқа надоштанд.

Дар заминдорӣ калон ҳам нишонаҳои гуломдорӣю феодалӣ ва сармоядорӣ вучуд доштанд. Кишоварзон ва косибон мустақил набуданд. Онҳо ба соҳибони мулкҳои калон тобеъ буда, ҳуқуқи онҳо ба **нимкрепостнойҳо** баробар буд.

Истисмори заминдорон, гуломфурӯшӣ ва режими мутлақ (истибдод) норозигии мулкдорони хурд, тоҷирон, косибон ва кишоварзонро ба вучуд меовард. Бинобар ин соли 1831 дар зери таъсири инқилоби буржуазии Фаронса дар Рио-де-Жанейро шӯриши ҷумҳурихоҳон ба амал омад. Солҳои 1833-1835 дар шимолу шарқии мамлакат шӯриши кишоварзон, тоҷирон ва косибон доир гардид. Шӯришгарон номи «кабанос», яъне «кулбағиён»-ро гирифтанд. Дар ҷануб, дар Риу-Гранде ҷупонон, косибон ва коргарон шӯриш бардошта, каламрави сукунати худро ҷумҳурӣ эълон карданд, ки он аз соли 1836 то соли 1845 арзи вучуд дошт. Ин ҷумҳуриро ҳукумат мағлуб карда натавонист. Аз ин рӯ, маҷбур шуд, ки шӯришчиёнро авф кунад. Соли 1840 баъди ба тахти императории Бразилия нишастани Педруи II ҳам шӯришҳо идома ёфтанд. Соли 1848 дар зери таъсири инқилобҳои буржуазии мамлакатҳои Аврупо ҷумҳурихоҳони музофоти Пернамоуку аз на шӯриш бардоштанд.

Дар солҳои 40-ум ва 60-ум иқтисодиёти Бразилия беш аз пеш ба тичорати сармоядори чаҳонӣ кашида мешавад. Бразилия он вақт зиёда аз 48 фоизи қаҳван чаҳонро истеҳсол мекард. Дар солҳои 1870-1871 содироти ин маҳсулот зиёда аз 50 миллион килограммро ташкил мекард. Ҳарчанд ки гуломфурӯшӣ дар мамлакат манъ шуда бошад ҳам, дар ин солҳо ба мамлакат зиёда аз 30 ҳазор гулом оварда шуд. Вале фавти зиёд ба камшавии шумораи онҳо сабаб мешуд. Дар мамлакат бӯҳрони низоми гуломдорӣ ба амал омад. Нархи гуломон зиёд, вале маҳсули меҳнати онҳо кам шуд. Дар солҳои 50- 60-ум аз Португалия, Олмон ва Итолиё ба Бразилия воридшавии муҳочирон зиёд шуд. Паст будани иқтисодиёт боиси ба сармояи хориҷӣ тобеъ шудани Бразилия гардид. Чунин вазъият ҳукуматдоронро маҷбур сохт, ки дарёҳои дохилиро барои киштиҳои хориҷӣён кушояд.

Сиёсати хориҷии Бразилия бештар ба забти Парагвай нигаронида шуда буд. Солҳои 60-ум Бразилия як қисми ин давлатро ба худ тобеъ намуд.

Ҳаракати озодихоҳӣ дар Куба. Ҳангоми ҷанги истиқлолиятҳои дар Америкаи Лотинӣ дар қалъаҳои Гавана ва Сантаягои Куба гарнизонҳои пурзӯри испонӣ ҷойгир буданд. Флоти Испонӣ ҷазираро дифоъ мекард. Дар Куба мустамликадорон ҳокимияти худро аз ҷанги истиқлолиятҳои дифоъ карда тавонистанд. Аксарияти кулли заминдорон ва тоҷирони Кубаро креолҳо ташкил менамуданд. Бедодгарии ҳукуматдорони испонӣ, болоравии ҳаҷми андозҳо ва ба мансабҳои баланд роҳ надодани креолҳо норозигии мардуми Кубаро ба вучуд меоварданд.

Дар оғози асри XIX ҷонибдорони **ислохоти либералӣ** дар Куба хеле зиёд шуданд. Маорифпарвари машҳур Феликс Варела ва шоири барӯманд Хосе-Мария Эредиа ваҳшонияти мустамликадорони испониро фош намуда, озодии Кубаро орзу мекарданд.

Ҷанги озодихоҳӣ дар мустамликаҳои америкони Испонӣ ба баромадҳои инқилобӣ дар Куба низ таъсон дод. Ду нафар ҷавони кубагӣ - Франсиско Агуеро ва Мануэл Санчес дар соҳилҳои ҷанубӣи ҷазира меҳостанд барои истиқлолияти Куба мардумро ба шӯриш барҳезонанд. Онҳо дар ин кор ба ёрии Симон Боливар умед доштанд. Вале ҳукуматдорони мустамлика ин ҷавонони ҷасурро дастгир намуда, ба дор овехтанд. Соли 1821 полковник Хосе-Франсиско Ломус дар Куба ҷамъияти махфии «Офтоб ва шӯълаҳои Боливар»-ро созмон дод. Ин созмон дар зери шиори

«истиклолият ва ё марг» шӯриш тайёр мекард. Вале ҳабскуниҳо ба ин монёе шуданд. Суиқасдчиён мехостанд, ки ба истиклолияти Куба ноил шуда, гуломдориро дар ватанашон барҳам зананд. Асоси иқтисодиёти Кубаро киштзорҳои найшакар ва тамоку ташкил меод. Дар онҳо асосан гуломон кор мекарданд. Соли 1817 ҷазираи Куба тахминан 440 ҳазор нафар сокин дошт, ки зиёда аз 199 ҳазорашонро гуломони зангӣ ташкил мекарданд. Гуломонро дар кулбаҳои дарҳояшон оҳанин ва дар таххонаҳои ифлосу намнок нигоҳ медоштанд. Мехнати тоқатфарсо, шиканҷа ва худкушӣ ба камшавии шумораи гуломон оварда расониданд. Саводнок кардани гуломон қатъиян манъ буд. Дар ҷазира зангиёни «озод», мулатҳо ва дурагаҳои беҳуқуқ низ кам набуданд. Заминдорон аз шӯришҳои гуломон доимо дар тарсу ваҳм буданд. Соли 1811 зангӣ Хосе Антонио Апонте созмони махфии инкилобиеро ташкил дод, ки мақсади он озодкунии гуломон буд. Вале ӯ ва ҳамсафонаш ба даст афтада, ба дор овехта шуданд.

Куба соли 1870 30 фоизи содироти ҷаҳонии қандро меод. Қанди Куба асосан ба ИМА ва Англия интиқол карда мешуд. Афзудани содироти қанд истисмори гуломонро зиёд мекард. Истисмори зиёд гуломонро ба мубориза бармехезонид.

Солҳои 40-ум дар шимоли ҷазира баромадҳои қалони гуломон ба амал омаданд. Соли 1844 дар Матансаса созмони махфии шӯришгарони зангиёни озод ошкор карда шуд. 78 нафар қатл ва 400 нафари онҳо бадарға карда шуданд.

Дар миёнаҳои асри XIX дар киштзорҳои Куба мехнати на танҳо гуломони зангӣ, балки коргарони кироя ҳам ба таври васеъ истифода бурда мешуд. Аксарияти онҳо мулат, дурага ва ё зангиҳои озод буданд. Соли 1846 аҳолии Куба 896 ҳазор нафарро ташкил меод. Аз онҳо 252,5 ҳазор нафар гуломон ва 431 ҳазор нафарашон коргарон буданд. Як қисми заминдорон ва тоҷирони Куба мехостанд, ки гуломдориро дар ҷазира абадӣ гардонанд ва орзу доштанд, ки онро ИМА ишғол кунад. Дар ин давра дар қисми ҷанубии ҳуди ИМА ҳам соҳти гуломдорӣ ҳукмрон буд. ИМА ҳаракат мекард, ки Кубаро ба даст дарорад. Соли 1848 ҳукуматдорони Америка ба Испониё пешниҳод намуданд, ки ҷазираро ба онҳо фурушанд, вале ҷавоби рад гирифтанд. Солҳои 40-ум ҷонибдорони ба мустамликаи ИМА табдил додани Куба ба ҷазира якҷанд мазотиба дастаҳои мусаллаҳ равои карданд, то ки шӯриш бардошта, ИМА-ро ба ёрӣ даъват кунанд. Вале он дастаҳо бераҳмона қир карда шуданд.

Солҳои 60-ум дар Куба бӯхрони низоми гуломдорӣ мушо-
хида карда шуд. Содироти қанд афзуд. Дар заводҳои қандбарорӣ
мошинҳои бӯғӣ пайдо шуданд. Аҳолии қазира соли 1862 1 млн
359 ҳазор нафар буд. Аз онҳо сафедпӯстон 725 ҳазор, зангиёни
озод 221 ҳазор ва гуломон 368,5 ҳазор нафарро ташкил меоданд.
Барои болоравии босуръати истеҳсолот шумораи гуломон хеле
меафзуд. Гуломонро ба мардикорӣ додан ба соҳибони онҳо
фоидаи бештар меовард. Меҳнати кироии сафедпӯстон, зангиён
ва мулатҳо рӯз то рӯз васеъ паҳн мегардид.

Муваффақиятҳои болоравии сармоядорӣ, афзудани хоҷа-
гиҳои плантационӣ ва истеҳсоли қанд ба бойшавии заминдорону
тоҷирон ва баландшавии нуфузи онҳо мусоидат мекард. Дар байни
аҳолии пешқадам ва ватандӯстони қазира кӯшиши ислоҳот ва
барқарор кардани истиқлолият зиёд мешуд. Креолҳо ба тағйир
додани нарху навои гумрук, қам кардани андозҳо, ба қортесҳои
парлумони Испониё равои кардани вакилон мубориза мебуданд,
вале ҳукумати Испониё ин талабҳоро қабул накард. Соли 1867 он
ба моликият, замин ва корхонаҳои саноатӣ дар Куба андозаи нав
ҷорӣ намуд.

Дар Куба муборизаи миллию озодихоҳӣ оғоз ёфт, ки он ду
тамоюл дошт. Тарафдорони тамоюли аввали он барои аз мустам-
ликаи Испониё озод намудани Куба, ба ӯ додани ҳуқуқҳои сиёсӣ
иктисодӣ, озодӣ барои заминдорон ва оҳиста-оҳиста озод кардани
гуломон баромад мекарданд. Қараёни дуҷум радикалӣ (қатъӣ), чап
ва демократӣ буд. Он барои ба кишоварзон ва қосибон (сафед-
пӯстон, зангиҳо, дурагаҳо ва мулатҳо) додани ҳуқуқ ва озодиҳои
васеъ мубориза мебуд. Кишоварзони озод, иҷоракорон ва
ҷоракорон, махсусан дар қисми шарқии Куба бисёр буданд. Қара-
ёнҳои радикалӣ, чап ва демократӣ дар ин минтақа амал карда
бошанд ҳам, вале ба натиҷае муваффақ нашуданд.

Ҳаракати озодихоҳонаи халқи Куба ҳанӯз ба марҳалаи
ҳалқунандаи худ нарасида буд. Чандин даҳсолаҳо лозим буд, ки
халқи ин қазира аввал аз тобеияти Испониё ва баъд аз тобеияти
ИМА озод шавад.

Хулоса. Баъд аз ба даст даровардани истиқлолият рушди
сармоядорӣ ва ваҳдати миллатҳои буржуазии Америкаи Лотинӣ
суръат мегирад. Дар тараққиёти сармоядорӣ Мексика аз ҳама
давлатҳои дигари Америкаи Лотинӣ пешқадамтар буд. Инқилоби
солҳои 50-ум ва галабаи халқи Мексика бар таҷовузкорони хориҷӣ
намоиш дод, ки дар мамлакат ислоҳоти пешқадами иқтисодию сиёсӣ
гузаронида шавад. Қариб дар ҳамаи мамлакатҳои Америкаи

Лотинӣ то солҳои 70-ум гуломдорӣ барҳам дода шуд. Дар Бразилия ханӯз гуломдорӣ ва мутлақият махфуз монданд, вале дар мамлакатҳои дигар соҳти ҷумҳуриявӣ барқарор гардид. Дар баъзе давлатҳо ислоҳоти либералӣ гузаронида шуд. Муборизаи хизбҳои либералӣ ва консервативӣ вусъат ёфт, ҳаракати буржуазия демократӣ афзуд, табақаҳои буржуазия ва коргарон ташаккул ёфтанд. Дар Куба, ки он ханӯз дар зери зулми мустамликавии Испониё буд, охиста - охиста ҳаракати миллию озодихоҳӣ ҷоннок мешуд.

Дар Америкаи Лотинӣ рушди сармоядорӣ ва буржуазияи миллий дар шароити мураккаб сурат мегирифт. Мероси вазнини давраи мустамликавӣ — ҳукмронии заминдорон, тарзи нимфеодалии истисмори кишоварзон, барҳам нахӯрдани меҳнати гуломон ва гуломдорӣ - ин ҳама ба болоравии сармоядорӣ ва демократикунонии ҷомеа монеъ мешуданд. Табаддулотҳои ҳарбӣ ва ивазшавии диктаторҳо дар аксарияти давлатҳои Америкаи Лотинӣ як воқеаи муқаррарӣ гардида буд.

Баъди ҷанги истиклолиятҳои вобастагии иқтисодии мамлакатҳои ақибмондаю аграрии Америкаи Лотинӣ аз Англия ва ИМА сол то сол меафзуд. Усулҳои сиёсати мустамликадорӣ нисбати давлатҳои мустақил, вале аз ҷиҳати иқтисодӣ ақибмонда маҳз аввалин маротиба дар Америкаи Лотинӣ ташаккул меёбад. Маънии ин сиёсат он буд, ки давлатҳои абаркудрати номбурда ҳам ба иқтисодиёти ин давлатҳо сар медаварданд ва ҳам рӯйирост бар зидди онҳо таҷовузи ҳарбӣ ташкил намуда, шартҳои худро ба души давлатҳои тозаистиклол бор мекарданд.

Ҳуҷҷатҳо

1. Аз таърихи мубориза барои барҳам задани гуломдорӣ дар Бразилия (аз қонуни 7.11.1831)

(Қонуни соли 1831 барои гуломдорӣ дар Бразилия маҳдудиятҳо ворид намуд, вале он таъсири кам дошт. Ҷандин даҳсолаҳои мубориза лозим шуданд. 13 майи соли 1888 имконият фароҳам омад, ки дар Бразилия гуломдорӣ бекор карда шавад).

Моддаи 1. Ҳамаи бандагон, ки аз хориҷа ба қаламрав ва ё ба бандарҳои Бразилия қадам мегузоранд, озод мешаванд. Истисно неباشанд:

1. Бандагон, ки ба киштиҳои давлатҳои вобаста карда шудаанд, ки дар он ҷо гуломдорӣ вуҷуд дорад, ба шарте ки ин бандигон ба ҳамон киштиҳо хизмат расонанд.

2. Бандагон, ки аз хориҷа ва ё киштии хориҷӣ гурехта бошанд, бо талаби соҳибонашон пас баргардонанда, аз қаламрави Бразилия берун карда мешаванд.

Моддаи 11. Воридкунандагони бандагон ба Бразилия мувофиқи моддаи 179 кодекси ҷиноятӣ шисбати шахсоне, ки одамони озодро гулом мегардониданд, таъқиб карда мешаванд ва барои ҳар як гуломи воридкардашуда ба андозаи 200 милрейс ҷарима андохта мешавад ва зиёда аз ин ҳароҷоти ба ин ё ба он ҷои Африқо бурда расонидани ўро мепардозанд.

2. Аз Конститутсияи соли 1857-и Ҷумҳурии Мексика

2. Дар ҷумҳурӣ ҳама озод таваллуд мешаванд. Гуломоне, ки ба хоки ҷумҳурӣ қадам ниҳоданд, бо ҳамин озодиш худро аз нав барқарор мекунанд ва ба ҳимояи қонун ҳуқуқ доранд.

3. Таълим озод аст.

4. Ҳар кас дар интихоби касб, ҳунар ва коре, ки нафъовар ва софдилона аст ўро қонеъ мекунонад ва ҳам дар истифодаи натиҷаҳои он озод аст.

6. Ақидаҳои гоявӣ объекти тафтиши ҳуқуқӣ ва ё маъмурӣ шуда наметавонанд, ба истиснои мавридҳои, ки онҳо ба вайрон карда шудани тартиботи ҷамъиятӣ, ахлоқ, ҳуқуқ ва ё ба ягон ҷиноят ва ё бадкирдорӣ ҳидоят накунанд.

7. Ҳуқуқи дар ҳар мавзӯ навшистан ва чоп намудан дахлнопазир аст.

9. Ҳуқуқи ҳеч кас барои муттаҳид шуда, дар корҳои сиёсии мамлакат ширкат варзидан маҳдуд карда намешавад. Ягон маҷлиси мусаллаҳ ҷамъ шуда наметавонад.

3. Созишномаи Клейтон –Булверии соли 1850 дар ИМА ва Англия

Моддаи 1. Ҳукумати Британияи Кабир ва ИМА бо созишномаи мазкур изҳор менамоянд, ки ягонтои онҳо ҳеч гоҳ ва яккаю танҳо ба канали киштигард... (ки дар гардани Панама кофта мешавад) назорат намекунанд... ва розиянд, ки истеҳкомҳо насозанд ва нигоҳубин наметавонанд... Никарагуа, Коста Рико ва соҳилҳои Маскито (соҳилҳои баҳри Кариби Никарагуа)-ро истило ва мустаҳкам намекунанд ва ба мустамлика табдил намедиханд.

Моддаи 2. Киштиҳои Британияи Кабир ва ИМА, ки тавассути ин канал рафтун мекунанд, дар сурати дар байни тарафҳои ба қарордод илзокарда сар задани ҷанг муҳосира, боздошт ва қашиди гирифта намешиаванд.

Савол ва супоришҳо: 1. Аз натиҷаҳои ҷанги истиқлолиятҳои дар Америкаи Лотинӣ маълумот диҳед. 2. Барои чӣ ИМА ва Англия барои ваҳдати давлатҳои соҳибистиқлоли Америкаи Лотинӣ монанд мешуданд? 3. Баъди ҷанги истиқлолиятҳои дар мамлакатҳои соҳибистиқлоли Америкаи Лотинӣ чӣ тағйиротҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ интишор ба амал омаданд? 4. Мексика баъди ба даст даровардани истиқлолият чӣ тағйиротҳои кард? 5. Дар бораи ҷанги ИМА зидди Мексика (солҳои 1846-1848) нақл кунед. 6. Дар бораи инқилоби буржуазии солҳои 1854-1860-и Мексика маълумот диҳед. 7. Бенито Хуарес кӣ буд? 8. Дар бораи хусусиятҳои иқтисодии Чили чӣ гуфта метавонед? 9. Аргентина кай истиқлолият ба

даст овард? Кадом сол Ҷумҳурии Федеративии Аргентина таъсис ёфт?
10. Росас Аргентинаро чӣ тавр идора мекард? 11. Уругвай баъд аз
истиқлолият ба даст даровардан бар зидди кадом давлатҳо мубориза бурд
ва он чӣ натиҷа дод? 12. Дар бораи қараёни сиёсӣ ва иқтисодии Аргентина
дар солҳои 1852-1860 чӣ гуфта метавонед? 13. Кай Бразилия истиқлолият
ба даст даровард? Соҳти сиёсии он чӣ тавр буд? 14. Дар бораи моҳияти
Конститутсияи соли 1824-и Бразилия чӣ гуфта метавонед? 15. Падруи I
Бразилияро чӣ тавр идора мекард? 16. Дар бораи ҳаёти этникии Бразилия
маълумот диҳед. 17. Вазъияти сиёсии Кубаро баъд аз ҷанги истиқ-
лолиятҳои халқҳои Америкаи Лотинӣ шарҳ диҳед. Он мустамликаи кадом
давлат буд? 18. Дар бораи ҳаёти этникии Куба чӣ гуфта метавонед?
19. Дар Куба муборизаи озодихоҳӣ ва демократӣ чӣ тавр сурат мегирифт?
20. Аз маъзӯъ хулосаҳо бароред.

БОБИ II

ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ СОЛҲОИ 1848-1849 ДАР МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО

§25. ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ СОЛИ 1848 ДАР ФАРОНСА

Сабабҳои инқилоби феврал. Дар охири соли 1847 дар Фаронса вазъияти инқилобӣ ба амал омад. Дар мамлакатҳои таъриққарда, аз он ҷумла, дар Фаронса ҳам бӯҳрони шадиди иқтисодӣ ба амал омад, ки он аҳоли ба ин ҳам вазнини оммаи заҳматкашро боз ҳам вазнинтар кард. Музди меҳнати коргарон кам шуд. Ҳазорон нафар коргарон бекор монданд. Ҳукумат барои бартараф кардани бӯҳрони иқтисодӣ чораҳо намеандешид. Бинобар ин коргарон маҷбур шуданд, ки ба мубориза бархезанд. Қисми аз ҳукумат норозии коргарон ва буржуазия маҷлиси гирдиҳамоиҳо доир намуда, аз ҳукуматдорон талаб мекарданд, ки сатҳи молумулкии интиҳоботӣ кам карда шавад.

Корол ва қисми буржуазияи қалон - соҳибони бонкҳо, роҳзон оҳан, қонҳои маъдан ва қорхонаҳои дигари қалони саноатӣ манфиати ақаллияти аҳолии Фаронсаро ифода мекарданд. Аз рӯи нигоҳи қадиди интиҳоботӣ тақрибан як ғоизи одамон дорои ҳуқуқи интиҳоботӣ шуданд. Қоргарон, кишоварзон, қосибон, буржуазияи майда ва миёна имконият надоштанд, ки ба парлумон вакилони худро интиҳоб кунанд. Сарфи назар аз ин, иттифоқи буржуазияи майда ва миёна бо қоргарон ба амал наомад, чунки буржуазия талабҳои худро бо роҳи осоишта ба даст оварданӣ буд, роҳбарони ҳаракати қоргарӣ бошанд - бо роҳи инқилоб.

Эълон карда шудани ҷумҳурӣ. 22 феввали соли 1848 дахҳо ҳазор соқинони Париж ба кӯчаю майдонҳои шаҳр бароманданд. Дар байни намоишчиён ақсариятро қоргарон ва донишҷӯён ташкил мекарданд. Дар бисёр ҷойҳои шаҳр дар байни намоишчиён ва пулис задухӯрдҳо ба амал омаданд. Шӯришчиён сангарҳо сохта, мағозаҳои силоҳфурӯширо тороч карда, мусаллаҳ мешуданд.

Бегоҳии 23 феврал дар гулгашти Капутсинон лашкари ҳукуматӣ ба намоишчиёни беяроқ ҳучум кард. Дар натиҷа садҳо нафар куштаю заҳмдор шуданд. Ин хабар дар тамоми шаҳр паҳн шуд. Садои даъвати «Ба даст силоҳ гиред! Бародарони моро кушта истодаанд!» баланд садо дод. Ҳазорон қоргарон, ҳунармандон ва донишҷӯён - қариб ҳамаи заҳматкашони Париж ба по хестанд.

Шӯришчиён дар мухорибаҳо галаба ба даст меоварданд ва дере нагузашта қисми шаҳро ба зери назорати худ гирифтанд.

24 феврал қариб тамоми шаҳр дар дасти шӯришчиён буд. Нисфирӯзӣ мухосираи қасри корол оғоз ёфт. Луи-Филипп аз чунин вазъияти баамалода ба ҳарос афтада, ба ғоидаи набераи хурдсоли худ (графи парижӣ) аз тахту тоҷ даст кашид ва ба Англия гурехт. Шӯришчиён қасри Тюилрифро ишғол карданд.

Бо талаби шӯришчиён Ҳукумати Муваққатӣ ташкил карда шуд. Пагоҳии 25 феврал мардуми зиёде дар назди бинои ратушаи шаҳр, дар он ҷое, ки Ҳукумати Муваққатӣ маҷлис мегузаронид, ҷамъ омаданд. Распайл ном вакили коргарон аз парлумон талаб кард, ки Фаронса ҷумҳурӣ эълон карда шавад. Чанд рӯз баъд парлумон дар бораи ҷорӣ кардани ҳуқуқи умумии интихоботӣ декрет баровард. Мувофиқи он ҳамаи мардони синнашон ба 21-расида ба ҳуқуқи интихоботӣ соҳиб шуданд.

Вакилони коргарон аз ҳукумат талаб карданд, ки ҳуқуқи онҳо ба меҳнат эътироф карда шавад.

Ҳукумати Муваққатӣ бо декрети худ аз 2 март рӯзи кориро 1 соат кам кард - дар Париж рӯзи корӣ аз 11 соат ба 10 соат ва дар

104. Сангар дар Париж. 23 феввали соли 1848